

16129.

T. C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Camiler)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şakir ÇAKMAK

Danışman : Prof. Dr. Rahmi H. ÜNAL

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

T-16129

İZMİR, 1991

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

DENİZLİ İLİ HARİTASI	I
I- GİRİŞ	1
II- KISACA DENİZLİ TARİHİ	4
III- KATALOG	
A- TEK KUBBELİ CAMİLER	
Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii	6
Honaz Sultan Murad Camii	15
Tavas-Hırka Köyü Camii	19
B- AHŞAP DESTEKLİ-AHŞAP TAVANLI CAMİLER	
Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii	28
Çivril-Savran Köyü Camii	46
Çal-Kocaköy Köyü Camii	55
Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii	62
Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii	72
Kale Cafer Paşa Camii	78
Kale Anonim Camii	85
Güney-Belenardıç Köyü Camii	88
Bekilli-Çoğuşlu Köyü Camii	95
Baklan Tekke Camii	99
Baklan-Çataloba Köyü Camii	103
C- MİNARELER	
Çivril-Emirhisar Kasabası'ndaki İsimsiz Minare..	107
Çivril-Işıklı Kasabası'ndaki İsimsiz Minare	108
Çal-Bekilli Yolunda Kayıpazarı Camii Minaresi ..	109
IV- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	110
V- NOTLAR	128
VI- BİBLİYOGRAFYA	143
VII- RESİMLER	

ÖNSÖZ

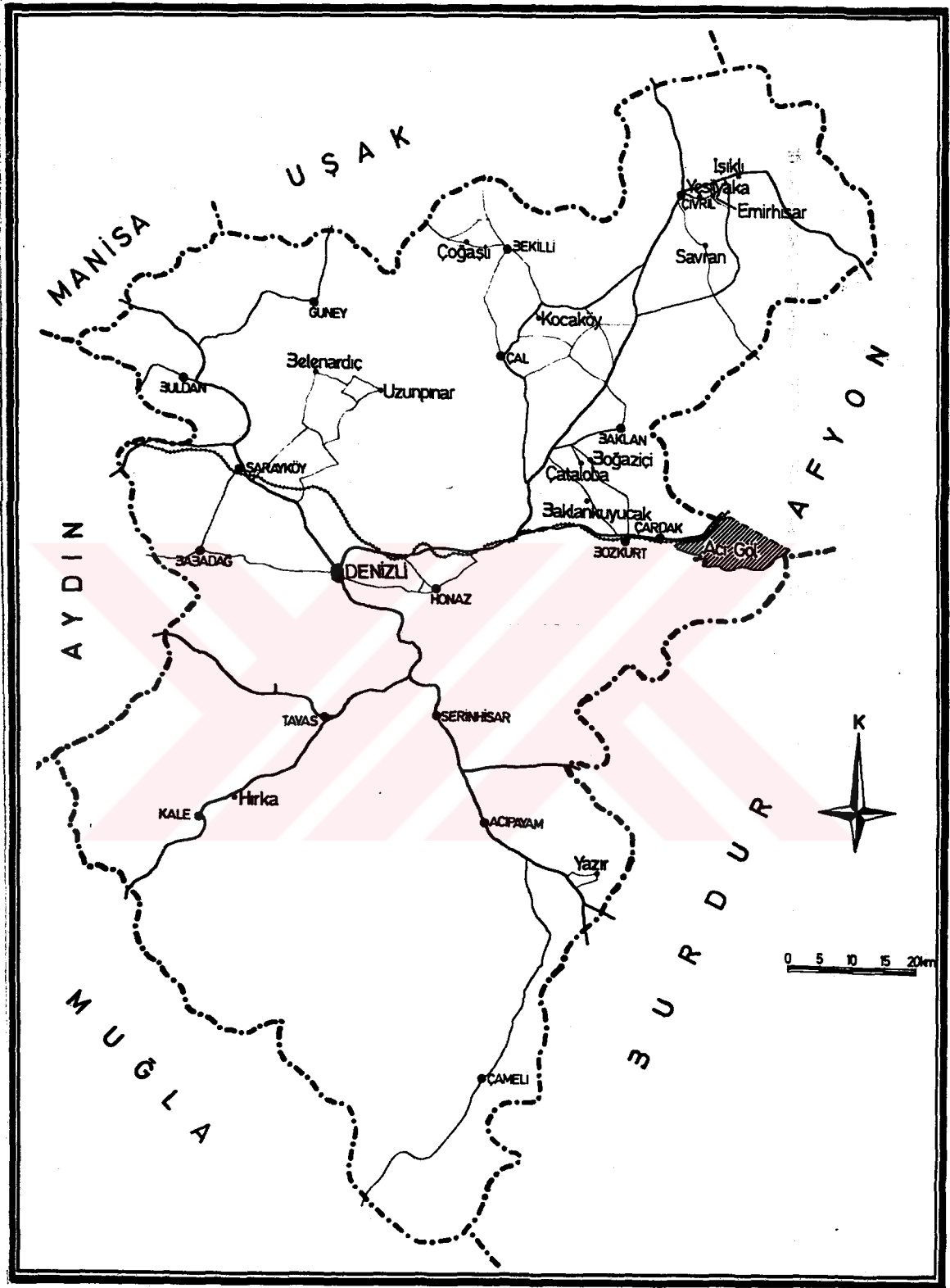
Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde yoğun imar faaliyetlerine sahne olan Denizli İli'ndeki mimari eserlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Bugüne gelebilen eserlerin de -birkaçı dışında- tanıtılmadığı görülmektedir. Bu eserlerin büyük bir kısmını oluşturan camiler, " tek kubbeliler " ve " ahşap destekliler " olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Sayıca daha fazla olan ahşap destekli camiler, Anadu'da XIII. yüzyıl ortalarından itibaren uygulanan bir şemanın geç dönemdeki devamcıları olmaları bakımından önemlidirler.

Anadolu'da halen tanıtılmamış çok sayıda eser bulunduğu bir gerçektir. Oysa, Anadolu-Türk Mimarisinin daha iyi kavranabilmesi için, tüm eserlerin bilinmesinde yarar vardır. Çalışmamız ; bugüne dek yeterince incelenmemiş olan Denizli yöresindeki cami örneklerini tanıtarak, bu örneklerin Anadolu-Türk mimarisindeki yerlerini saptamayı amaçlamaktadır.

Bana bu konuda çalışma olanağı veren, çalışmamı büyük bir sabır ve titizlikle yönetip, olumlu eleştiri ve katkıları ile yönlendiren, hocam Prof. Dr. Sayın Rahmi H. ÜNAL'a şükranlarımı sunarım. Çalışmalarım boyunca yardımlarını gördüğüm, bölüm arkadaşlarım Arş. Gör. Yekta DEMİRALP ve Uzm. Ertan DAŞ'a ; kitabeleri sabırla okuyan Öğr. Gör. Aydoğan DEMİR'e, Türkçeleştiren Arş. Gör. Fikret YILMAZ'a ve Arapça kitabe metinlerini daktiloya çeken Öğr. Gör. Refet Y. BALATA'ya ; Almanca metinlerin çevirisini yapan arkadaşım İsmail GÜÇMEN'e ; arazi çalışmalarına katılan arkadaşlarım A. Tansel DEMİRHAN ve İsmail BAYRAK'a ; ayrıca, bana her zaman destek ve yardımcı olan eşim Canan'a teşekkürü borç bilirim.

İzmir, 1991

Şakir ÇAKMAK

Şekil 1- Denizli İli Haritası

I- GİRİŞ

Topraklarının verimliliği, sularının bolluğu ve ticari yaşamının canlılığı ile önemli bir kent konumunda olan Denizli, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde yoğun imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Ancak, bu dönemlerde inşa edilen eserlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. İl merkezinde, geç döneme tarihlenen birkaç konut örneği dışında bugüne gelebilen eser yoktur.

Çeşitli Seyahatnameler⁽¹⁾, kitabeler⁽²⁾, birkaç tahrir defteri⁽³⁾ ve salname⁽⁴⁾, Denizli'de XIII.-XIX. yüzyıllar arasında inşa edilmiş çok sayıda eser hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu eserlerin günümüze ulaşamamasındaki etkenlerin başında, şehrin geçirdiği büyük depremler gelmektedir. Denizli'de 1702-3⁽⁵⁾, 1744⁽⁶⁾ ve 1899⁽⁷⁾ yıllarında üç büyük deprem yaşanmıştır. Eserlerin büyük bir çoğunluğu bu depremlerde yıkılmış olmalıdır. Örneğin ; 1899-1900 Yılı Aydın Vilayeti Salnamesi ile Kemal Şakir'in 1927 yılında verdiği bilgiler karşılaştırıldığında 1899 depreminde birçok eserin yıkıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Aydın Vileyeti Salnamesi'nde, Denizli'de 1899 yılında çok sayıda cami, han, hamam, v.s. olduğu belirtilirken (Bkz.not.4), bu tarihten 28 yıl sonra Denizli'yi tanıtan Kemal Şakir, kentte cami demeye uygun bir yapı olmadığını, yalnızca harap mescidler bulunduğunu, ayrıca dört hamam ve bakımsız hanlar olduğunu belirtmektedir⁽⁸⁾.

Depremler sonrasında ayakta kalabilen eserlerin de XX.yüzyıl içinde yıkıldıkları anlaşılmaktadır. Malik Aksel'in bazı yayınlarından, XX.yüzyıl ortalarına kadar ,duvar resimleriyle süslü bazı camilerin henüz ayakta olduğunu öğreniyoruz⁽⁹⁾.

Çalışmamıza konu olan eserler, Denizli'ye bağlı ilçe, kasaba ve köylerde yer almaktadır. Bu nedenle yapıların çoğu araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Nitekim, incelemiş olduğumuz eserlerden yalnızca birkaçından bazı makale, yerel çalışma ve bitirme tezinde kısaca söz edilmektedir.

Denizli 1973 İl Yıllığı⁽¹⁰⁾, İlimiz Denizli⁽¹¹⁾, Ekonomik Yö-nü İle Denizli⁽¹²⁾ gibi bazı yerel yayınlarda, Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii, Çivril-Savran Köyü Camii, Honaz, Sultan Murad Camii ve Çal-Kayıpazarı Camii Minaresi'nden birer cümleyle söz edilmiştir. Yukarıda saydığımız yapılardan Dedeköy Camii ve Savran Köyü Camii'nin Çiv-

ril Tarihi⁽¹³⁾ ve Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril⁽¹⁴⁾ adlı çalışmalarda da kısaca ele alındığı görülmektedir.

Rüçhan Arık ve Günsel Renda'nın Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşısı Camii'nden söz eden çeşitli çalışmaları vardır⁽¹⁵⁾.

Atanur Meriç, bir bildirisinde Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii, Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii, Çivril-Savran Köyü Camii, Acıpayam-Yazır Kasabası Camii ve Çal-Kayıpazarı Camii Minaresi'ne kısaca değinmiştir⁽¹⁶⁾.

Ayda Arel, VIII. Araştırma Sonuçları Sempozyumu'nda, çalışmamıza konu olan camilerden birkaçına değinen bir bildiri sunmuştur⁽¹⁷⁾. Ancak, henüz basılmadığı için bu bildirinin tam metnini göremedik.

İ.Hakkı Sezer⁽¹⁸⁾ ve Kevser Güvenç⁽¹⁹⁾ tarafından hazırlanan Bitirme Tez'lerinde, Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii, Çivril-Savran Köyü Camii, Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşısı Camii ve Honaz, Sultan Murad Camii incelenmiştir.

Denizli yöresindeki eserlerden bazılarını mevcut yayınları tarayarak saptadık. Diğer eserleri ise, yaklaşık 400 köyün İlkokul Müdürlükleriyle yazışarak ve bazı köyleri gezerek belirledik. Bir kısmına yanıt alamadığımız bu mektuplar, kaynak taramaları ve gezilerimiz sonucu, Denizli'ye bağlı ilçe, kasaba ve köylerde 14 cami, 3 minare, 9 türbe, 3 hamam, 2 han, 5 çeşme ve 4 köprü tespit ettik. Bu eserlerden camilerin, plan ve süsleme bakımından düzenli bir gelişim göstermeleri nedeniyle çalışmamızı camiler ve minarelerle sınırlandırmaya karar verdik. Bu eserleri yerlerinde inceleyerek rörelövelerini çıkarttık ve fotoğraflarla belgelendirdik.

Çalışmamızda, camileri plan tiplerine göre gruplandırıp, kronolojik olarak sıraladık. Katalog kısmında, yapıların mimari ve süsleme özelliklerini belirterek, Anadolu'daki benzer Türk yapıları ile karşılaştırmalarını yaptık. Bazı yapılarda rastladığımız Osmanlıca kitabelerin transkripsiyon alfabesi⁽²⁰⁾ ile yazılmış metinlerini ve günümüz Türkçesi ile düz yazıya aktarılmış şekillerini ; Arapça kitabelerin ise, Arap harfleriyle yazılmış metinlerini ve Türkçeye çevirilerini verdik. Değerlendirme ve sonuç bölümünde, camilerin kendi aralarındaki benzer ve farklı yönleri ile ait oldukları plan tiplerinin gelişimini ele aldık. İncelediğimiz yapıların büyük çoğunluğunu "Ahşap Destekli-Ahşap Tavanlı Camiler" oluşturduğu için, bu grubun gelişimine daha geniş bir yer

ayırdık.Yapılarla ilgili şekilleri metin içinde,dipnot ve fotoğrafları ise metin sonunda verdik.Bibliyografya bölümünde,sadece Denizli yöresi tarihi ve anıtları ile ilgili kaynakların listesini vermekle yetinmeyip, ayrı başlıklar altında,"Tek Kubbeli Camiler",Ahşap Destekli-Ahşap Tavanlı camiler" ve "Batılılaşma Dönemi Süslemeleri"ile ilgili kaynakları da sunduk.

II- KISACA DENİZLİ TARİHİ

Ege Bölgesi'nin doğusunda yer alan Denizli İli, 11.868 km² yüzölçümüne sahiptir. Doğudan Burdur, Isparta, Afyon, batıdan Aydın, Manisa, kuzeyden Uşak ve güneyden Muğla illeri ile çevrilidir.

Çivril yakınlarındaki **Beyce Sultan Höyüğü** yörenin en eski yerleşim merkezidir. Höyükte M.Ö.5000-4000 yıllarına ait buluntular ele geçmiştir⁽²¹⁾. Yörede Frig, Yunan ve Roma dönemlerinde de birçok kentin kurulduğu bilinmektedir. **Laodikieia** (Denizli), **Hierapolis** (Pamukkale), **Triopolis** (Yenice / Buldan), **Colossia** (Honaz), **Tabea** (Kale), **Apollonia** (Vakıf / Tavas) bu kentlerden bazılarıdır⁽²²⁾.

Denizli'nin ilk yerleşim merkezi, bugünkü kentin 6 km. kuzeyindeki **Laodikieia**'dır. Kent, M.Ö. III. yüzyıl ortalarında Suriye Kralı II. Antiochos tarafından, eşi adına kurulmuştur⁽²³⁾. Frigya ve Karya bölgeleri arasında önemli bir noktada yer alan kent, bir dönem Frigya'nın başkenti olmuştur⁽²⁴⁾. Laodikieia'nın dokumacılığı ile ünlü bir merkez olduğu bilinmektedir.

Laodikieia, su yollarının ve surlarının tahrip olması gibi nedenlerle, bazı araştırmacılara göre VI. yüzyılda⁽²⁵⁾, bazı araştırmacılara göre ise XIII. yüzyılın birinci yarısında⁽²⁶⁾ terk edilmiş, Denizli'nin bugün yer aldığı alana taşınmıştır.

XI. yüzyıl sonlarından itibaren birçok kez Bizanslılar ile Türkler arasında el değiştiren kent, 1207'de I. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından kesin olarak Anadolu Selçuklu topraklarına katılmıştır⁽²⁷⁾. Kentin adı bu tarihten sonra, **Ladik**, **Lazıkıyye**, **Toğuzlu**, **Tonguzlu**, **Tonuzlu** gibi çeşitli şekiller almış, XVI. yüzyıldan itibaren Denizli'ye dönüşmüştür⁽²⁸⁾.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Denizli'nin yönetimi **Sahip Ata Oğullarına** verilir⁽²⁹⁾. Ancak, Anadolu Selçuklu Devleti'nin gücünü yitirmesi sonucu, kentin yönetimi 1276'da, yörede nüfuzu artan **Germiyanogulları Beyliği**'ne geçer. Bu tarihten sonra, Denizli'nin iki beylik arasında birkaç kez el değiştirdiği görülmektedir. XIV. yüzyılın birinci yarısında Denizli İl Merkezi ile 400 köyü kapsayan bir alanın yönetimi **İnançoğulları Beyliği**'ndedir⁽³⁰⁾. Kent, 1360'lı yıllarda tekrar Germiyanogulları topraklarına katılır. Bu dönemde Denizli ile birlikte, Sarayköy, Buldan, Honaz, Çal, Baklan, Işıklı ve Homa (Gümüşsu) aynı beyliğin, Asikaraağaç (Acı-

payam) Hamitoğulları Beyliği'nin, Tavas ise Mentешеoğulları Beyliği'nin yönetimindedir⁽³¹⁾.

Denizli, 1391 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmış, ancak 1402'deki Ankara Savaşı sonrasında Timur tarafından tekrar Germiyanogulları'na bırakılmıştır. Kısa bir süre sonra, 1429'da Sultan II.Murad şehri kesin olarak Osmanlı topraklarına dahil etmiştir⁽³²⁾.

Denizli'nin Osmanlı dönemindeki durumuna ilişkin bilgiler yetersizdir. Bu dönemde şehrin, Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerindeki canlılığını yitirdiği anlaşılmaktadır.

XVII.yüzyılda Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza durumunda olan Denizli, XIX.yüzyıl sonlarında Aydın Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkezi haline gelir. Cumhuriyet döneminde ise vilayete dönüştürülür. Bu dönemde sanayi ve ticaret alanlarında önemli bir gelişime sahne olan Denizli şehri, bugün, Türkiye'nin önemli merkezlerinden biri olarak yerini almıştır.

III- KATALOG

A- TEK KUBBELİ CAMİLER

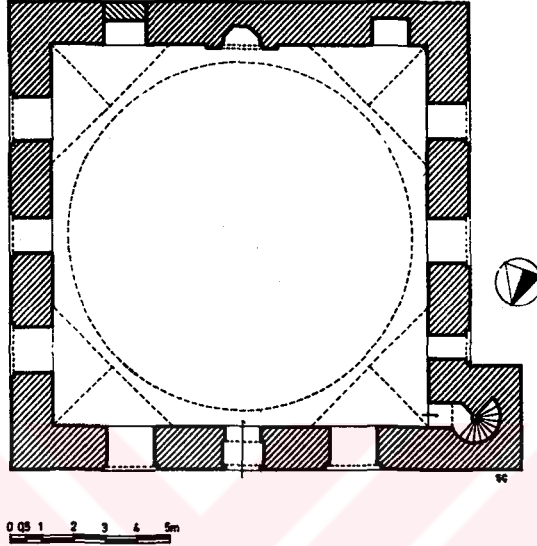
ÇİVRİL-EMİRHİSAR KASABASI DEDEKÖY CAMİİ

Çivril'in 6 km.doğusundaki Emirhisar Kasabası'ndadır.Kuzeyinde bir türbe,Kuzeybatısında,kalan izlerden yine türbe olduğu anlaşılan harap bir yapı vardır (Resim-1).Doğusunda,toprağa gömülü durumda birçok mezar taşı ve antik sütun parçaları görülmektedir.

Yapı,tek kubbeye örtülü kare planlı bir harim ve harimin kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır (Şekil-2).İnşa malzemesi olarak,duvarlarda devşirme blok taşlar ve kabayonu taş,giriş açıklığında kesme taş ve mermer,pencere kemerleriyle kubbenin inşasında tuğla kullanılmıştır.Kubbe kasnağında ise üç sıra tuğla ile bir sıra kabayonu taştan oluşan almaşık duvar örgüsü görülmektedir.Doğu ve batı cephelerinde altta üç,üstte bir,güney cephesinde ise altta ve üstte birer pencere vardır (Resim-2,3,4).Batı cephesinin kuzey ucundaki pencere,minare kürsüsünün kapladığı alan nedeniyle diğer alt sıra pencerelerine oranla küçük tutulmuş ve düz atkı taşlı olarak yapılmıştır (Resim-3).Diğer alt sıra pencereleri dikdörtgen şekilli ve sivri kemerli alınlıklıdır.Bunların tümü sonradan kapatılmıştır.Üst kesimlerde yer alan pencereler birer sivri kemerle örtülmüştür.Güney cephesi,pencere düzene bakımından asimetric bir görünüme sahiptir (Resim-4).Üstteki pencere cephenin ortasında,alttaki pencere ise doğu ucundadır.Cephenin batı ucuna pencere açılmamıştır.Batı ve güney cephelerinin ortaya yakın kesimlerinde duvarlara dikine gömülmüş devşirme sütun parçaları görülmektedir (Resim-3,4).Tümü aynı hizada olan parçalar,duvar yüzeyinden yaklaşık 25 cm.kadar taşıntı yapmaktadır.Bu parçaların işlevini anlamak mümkün değildir.Harimi örten kubbe sekizgen bir kasnağa sahiptir.Kasnağın her kenarında,yuvarlak kemerle örtülü dikdörtgen birer pencere vardır.Pencereler,tuğla ile meydana getirilmiş yuvarlak kemer şekilli çökertmeler içine alınmıştır.Kasnağın doğu kenarının üst kesiminde tuğlalarla oluşturulmuş bir dizi geometrik süsleme vardır (Resim-2)

Harimin kuzeybatı köşesindeki minare,kare kesitli bir kürsü üzerinde yükselmektedir (Resim-5,6).Kürsü,kuzey cephesinin devamı şeklinde ve cepheyle aynı yüksekliktedir.Düzensiz olarak yerleştirilmiş kabayonu taş,tuğla ve devşirme blok taşlarla inşa edilen kürsüden,üçgen kuşaklı pabuç kısmı aracılığıyla silindirik gövdeye geçilmiştir.Pabuç

kısmı kesme taşla, gövde ve yukarısı tuğla ile inşa edilmiştir. Şerefenin alt kısmı mukarnaslarla dolgulandırılmıştır. Peteğin üst kesimiyle külah yıkılmıştır. Ayrıca, gövdede büyük çatlaklar oluşmuştur. Minareye giriş harimden sağlanmaktadır.

Şekil-2 Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii. Plan

Yapının son cemaat yeri yoktur. Ancak yakın tarihlerde çekilen bir fotoğrafta, kuzey cephesinde, üzeri torak damla örtülü, ahşaptan yapılmış bir sundurma görülmektedir⁽³³⁾. Yapıya sonradan eklendiği anlaşılan bu sundurma 1965 yılında yanmıştır⁽³⁴⁾. Cephede ilk inşaatta yapılmış bir son cemaat yerine ait herhangi bir iz bulunmamaktadır. Kuzey cephesinin doğu ve batı köşelerinde dikdörtgen şekilli ve sivri kemerli alınlıklı birer pencere vardır (Resim-6). Cephenin ortasında harime girişi sağlayan açıklık yer almaktadır (Resim-7). Giriş açıklığı, kaval ve içbükey kavisli silmelerden oluşan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Üzeri basık kemerle örtülüdür. Kemerin üst kesiminde bir kitabe levhası olmasına karşın, boş bırakıldığı görülmektedir. Giriş açıklığı, geometrik süslemeler içeren ahşap kapı kanatlarına sahiptir.

Harim duvarları sıvalı ve beyaz badanalıdır (Resim-8,9). Sıvalarda yer yer dökülmeler meydana gelmiştir. Duvarların alt kesimlerinde yer alan pencereler, dışta olduğu gibi sivri kemer şekilli birer alınlığa sahiptir. Batı duvarının kuzey ucunda minareye girişi sağlayan, düz atkı taşlı, dikdörtgen bir açıklık vardır (Resim-10). Güney duvarının batı

kesiminde dikdörtgen kesitli bir niş bulunmaktadır (Resim-8). Duvarların alt kesimlerinde bir dizi kalemîşi süsleme görülmektedir. Harimin kuzeyinde, günümüze yalnızca ana iskeleti gelebilmiş ahşap bir mahfil vardır (Resim-9). Mahfili çıkışı sağlayan merdivene ait herhangi bir iz yoktur. Bu nedenle, merdivenin ahşap olduğu düşünülmelidir. Harimin kuzey duvarında, giriş açıklığının üzerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiş, sivri kemerle örtülü bir niş vardır.

Harimi örten kubbeye iri tromplarla geçilmiştir. Trompların içlerine ahşap birer gergi yerleştirilmiştir (Resim-9). Tromplar arasında kalan üçgen kesimlerden sıvaları dökülmüş olanlarında, duvara gömülü pişmiş toprak parçaları görülmektedir. Bu uygulamanın amacı akustik sağlamak olmalıdır. Kubbe eteği ve göbeği kalemîşi süslemelerle bezenmiştir.

Güney duvarının ortasında yer alan mihrap tuğla üzerine, kalıplama tekniğinde alçı ile yapılmıştır (Resim-11). Mihrap, mukarnaslı kavsara ile örtülü beş kenarlı bir nişe sahiptir. Nişin kenarlarında birer sütunçe olduğu ancak sonradan söküldüğü anlaşılmaktadır. Mihrabı kaval ve içbükey kavisli silmelerden oluşan bir çerçeve çevrelemektedir. Çerçeve duvara oranla hafif çıkıntı yapmaktadır. Çerçevenin dıştaki bordürü ile tepelik kısmında bir dizi süsleme görülmektedir. Ayrıca, mihrap köşeliklelerinde birer kabarıya ait olduğu anlaşılan izler vardır.

Minber, günümüze ulaşmamıştır. Ancak, mihrabın hemen batısında duvarda bıraktığı iz seçilebilmektedir (Resim-8).

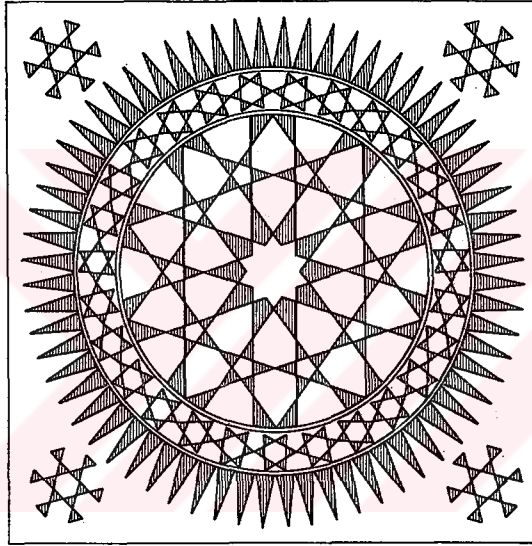
Süslemeler

Yapıda, yoğun olmamakla birlikte, tuğla, ahşap, alçı ve kalemîşi süslemelere yer verilmiştir.

Tuğla süslemeye yalnızca sekizgen kasnağın doğu kenarında rastlanır (Resim-2). Bu kesimde bir dizi zikzak motifi görülmektedir.

Ahşap süslemeye kapı kanatlarında rastlanmaktadır (Resim-7). Kapı kanatları karşılıklı üçer pano halinde düzenlenmiştir. Panolarda ve bunları ayıran dikdörtgen bölümlerde, derin oyma tekniği ile elde edilmiş geometrik motifler yer almaktadır. Motiflerin oyulan kesimlerine kemik kaldığı, ancak bunların büyük bir kısmının döküldüğü görülmektedir. En üstte yer alan iki kare pano ile bunların altındaki dikdörtgen bölümlerde ve en alttaki iki kare panoda, birer daire içine alınmış on kollu yıl-

diz motifleri vardır (Resim-12, 13, 14)(Şekil-3,4).En üstteki motif ayrıca altı kollu yıldızlar ve ışınsal düzenlenmiş sivri uçlarla çevrelenmiştir.Panonun köşelerine de birer altı kollu yıldız motifi yerleştirilmiştir.Bu pano ile ortadaki panoyu ayıran dikdörtgen bölümün üzerinde yer alan on kollu yıldız motifinin iki yanında farklı düzenlenmiş birer altı kollu yıldız motifi görülmektedir (Şekil-5,6).Ortada yer alan dikdörtgen panolar ile bunların altındaki dikdörtgen bölümlerde,eşkenar dörtgenler içine alınmış altıgen ve üçgenlerden oluşan bir kompozisyon vardır (Resim-15,16)(Şekil-7).Kompozisyonun iki yanında,yine altı kollu yıldız motifleri bulunmaktadır.

■ KEMİK KAKMA

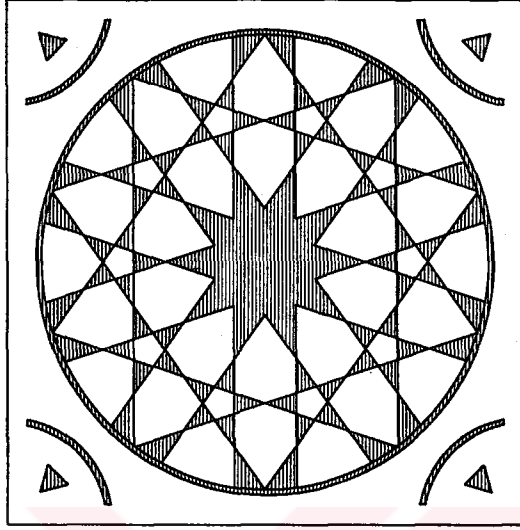
□ AHŞAP

Şekil-3 Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii.Ahşap kapı kanatlarındaki süslemelerden.

Harim duvarlarının alt kesimleriyle kubbe eteğini,kalemişi tekniği ile yapılmış ters-düz palmet motifleri dolanmaktadır (Resim-10, 17)(Şekil-8).Kubbe göbeğinde ise yine aynı teknikle yapılmış bir on kollu yıldız motifi vardır (Resim-18).

Alçı süslemeye kubbe eteğini dolanan silme üzerinde ve mihrapta rastlanmaktadır.Kubbe eteğini dolanan silme üzerinde,dönüşümlü olarak yerleştirilmiş irili ufaklı dikdörtgen kartuşlar ve altı kollu yıldızlardan oluşan bir süsleme vardır (Şekil-9).Mihrap çerçevesinin dış bordüründe de benzer bir süslemeye yer verilmiştir.Ancak burada altı kollu

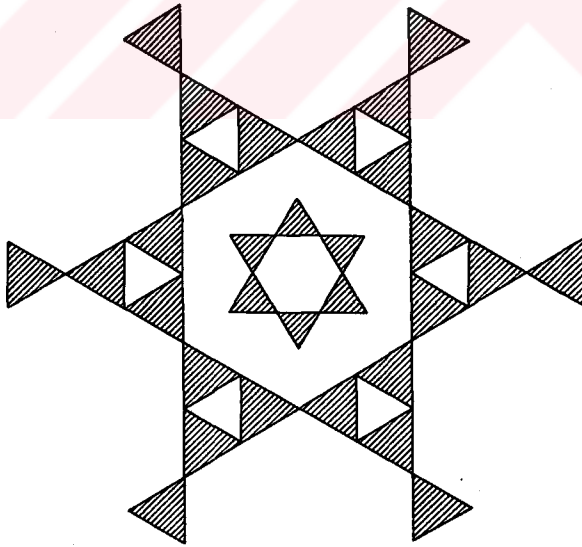
yıldız motifi görülmez.Söz konusu süslemeler,XIV.-XV. yüzyıl alçı mihraplarında sıkça rastlanan zencirek motifini anımsatmaktadır.Mihrabın tepelik kısmında bir dizi ters düz palmet motifi yer alır (Resim-11).

▨ KEMİK KAKMA

□ AHŞAP

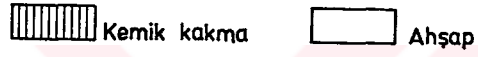
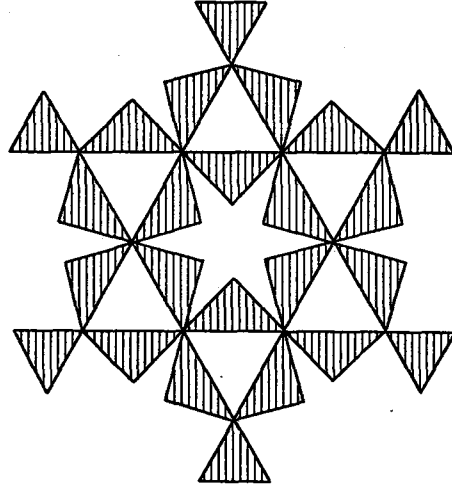
Şekil-4 Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii.Ahşap kapı kanatlarındaki süslemelerden.

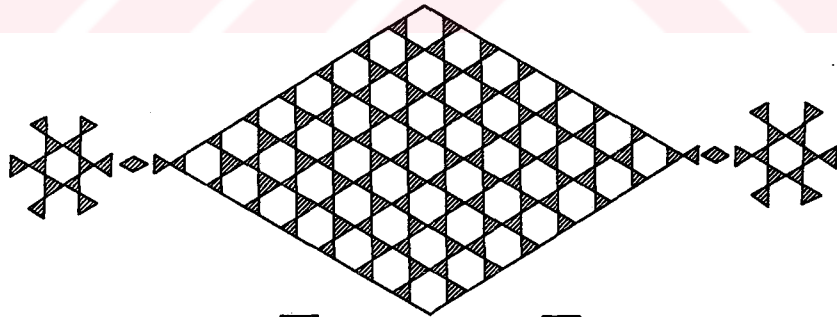
▨ KEMİK KAKMA

□ AHŞAP

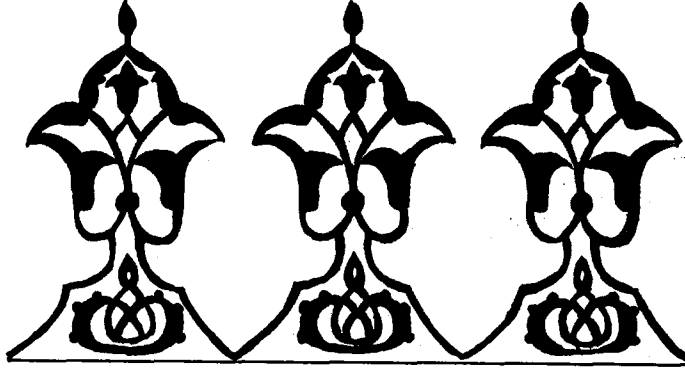
Şekil-5 Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii.Ahşap kapı kanatlarındaki süslemelerden.

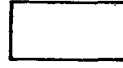
Şekil-6 Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii.Ahşap kapı ka-
natlarındaki süslemelerden.

Şekil-7 Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii.Ahşap kapı ka-
natlarındaki süslemelerden.

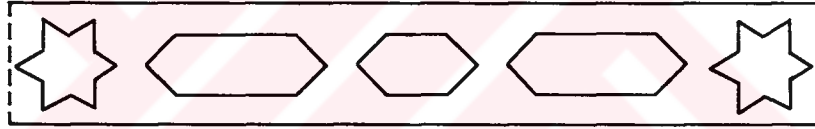

mavi

zemin

Şekil-8 Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii.Kubbe eteğini dolanan kalemîşi süsleme

Şekil-9 Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii.Kubbe eteğini dolanan alçı süsleme.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Dedeköy Camii, tek kubbeyle örtülü kare planlı bir harim ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır. Son cemaat yeri yoktur. Anadolu'da bu plan tipinin ilk örnekleri Anadolu Selçuklu dönemi mescidlerinde görülmektedir. **Konya Beşarebey Mescidi** (1213)⁽³⁵⁾, **Konya Hacı Ferruh Mescidi** (1215)⁽³⁶⁾ ve **Konya Sırçalı Mescid** (XIII.yy.ikinci yarısı)⁽³⁷⁾ tek kubbeyle örtülü kare planlı bir harim ve önlerinde son cemaat yeri içeren erken tarihli örneklerdendir. Bu dönemde, **Akşehir Altınkalem Mescidi** (1223)⁽³⁸⁾ ve **Akşehir Ferruh Şah Mescidi** (1224)⁽³⁹⁾ gibi sadece tek kubbeyle örtülü kare planlı bir harimden oluşan yapılara da rastlanmak-

tadır. Tek kubbeli camilerin inşası, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de benzer şekilde, ancak daha büyük boyutlu örnekler yapılarak sürdürülmüştür. Bu dönemlerde revaklı son cemaat yeri, erken tarihli bazı örnekler dışında, vazgeçilmez unsurlardan olmuştur. **Bilecik Orhan Camii** (XV.yy. ilk yarısı)⁽⁴⁰⁾, **Gebze Orhan Camii** (XV.yy. ilk yarısı)⁽⁴¹⁾ ve **Balat İlyas Bey Camii** (1404)⁽⁴²⁾ son cemaat yeri olmayan az sayıdaki örneklerdendir. Bu yapılardan Gebze Orhan Camii ve Balat İlyas Bey Camii, kubbeye geçiş unsurlarının tromp olması bakımından da Dedeköy Camii ile benzerlik göstermektedir.

Yapıda sekizgen kasnağın her kenarına yuvarlak kemer şeklinde birer çökertme yapıldığı, bunların da ortalarına birer pencere yerleştirildiği görülmektedir. Anadolu-Türk mimarisinde ender görülen bu uygulamanın benzerine yalnızca **Manisa-Gölmarmara Şahuban Camii**'nde (XV.yy. başı)⁽⁴³⁾ rastlıyoruz. Ancak Şahuban Camii'nde, çökertme Bursa kemeri şeklinde, ortasındaki pencere ise yuvarlak kemer şeklindedir.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Kubbe kasnağının doğu kenarındaki zikzak motifi (Resim-2), özellikle XV.yüzyıl Osmanlı mimarisinde sıkça kullanılan motiflerdendir. **Bilecik Orhan Camii**'nin kuzey cephesinde, **Dedeköy Camii**'ndeki zikzak motifine benzeyen, tuğladan yapılmış bir saçak silmesi görülmektedir⁽⁴⁴⁾. Bu örneğin yanı sıra, **Bursa Bedreddin** (1443-44)⁽⁴⁵⁾, **Bursa Sitti Hatun** (1459-60)⁽⁴⁶⁾, **İnegöl İshak Paşa** (XV.yy. üçüncü çeyreği)⁽⁴⁷⁾ camii'lerinde ve daha birçok yapıda tuğlalarla oluşturulmuş zikzak motiflerine rastlanmaktadır.

Ahşap kapı kanatlarında derin oyma tekniğiyle, kubbe göbeğinde ise kalemişi tekniğiyle yapılmış olan on kollu yıldız motifi (Şekil-3,4) Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde sıkça kullanılmış bir motiftir. **Divriği Ulu Camii** (1228-29) batı taçkapısı süsleme şeritlerinde⁽⁴⁸⁾, **Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi** (1236) kubbe göbeğinde⁽⁴⁹⁾, **Bursa Yeşil Camii** (1419) pencere kanatlarında⁽⁵⁰⁾, **Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii** (1472) kapı kanatlarında⁽⁵¹⁾ ve daha birçok yapıda on kollu yıldız motifini görmek mümkündür.

Harim duvarlarında, kubbe eteğinde ve mihrap tepeliğinde yer alan ters-düz olarak yerleştirilmiş palmet motiflerinin (Şekil-8) benzer-

lerini, Bergama Ulu Camii (1398-99) taçkapısının atkı taşında⁽⁵²⁾, Ankara Ahi Elvan Camii (XIV.yy.sonları) alçı mihrabının tepeliğinde⁽⁵³⁾, Edirne Muradiye Camii (1436) çinilerinde⁽⁵⁴⁾, Akşehir Türabi Türbesi (XVI.yy.sonları) duvarlarında⁽⁵⁵⁾ ve daha birçok yapıda görmekteyiz.

Ahşap kapı kanatlarında yer alan, eşkenar dörtgenler içine alınmış altıgen ve üçgenlerden oluşan motif (Şekil-7), Osmanlı döneminin sıkça kullanılan süsleme unsurlarından olmuştur. Bu motifin benzerlerine Bursa Timurtaş Paşa Camii (XVI.yy.sonları) pencere alınlıklarında⁽⁵⁶⁾, Bursa Muradiye Camii (1426)⁽⁵⁷⁾ ile Edirne Muradiye Camii⁽⁵⁸⁾ çinilerinde ve daha birçok yapının süslemeleri arasında rastlanmaktadır.

Alçı mihrabın dış bordürü üzerindeki motif, özellikle XIV.-XV. yüzyıl alçı mihraplarında sıkça görülen zencirek motifinin basit tutulmuş bir benzeridir. Bu motifin benzerlerine, İlisra (Yollarbaşı) Köyü Camii (XIV.yy.)⁽⁵⁹⁾, Karaman Çelebi Mescidi (XIV.yy.)⁽⁶⁰⁾, Konya Hasbey Darül-Huffazı (1421)⁽⁶¹⁾ ve Ankara Hacettepe Camii (XIV.yy.sonu-XV.yy.)⁽⁶²⁾ alçı mihraplarının yine en dıştaki bordürleri üzerinde yer verilmiştir.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesi yoktur. Kuzeyindeki türbede ve kuzeybatısındaki yapı kalıntısında da kitabeye rastlanmamaktadır.

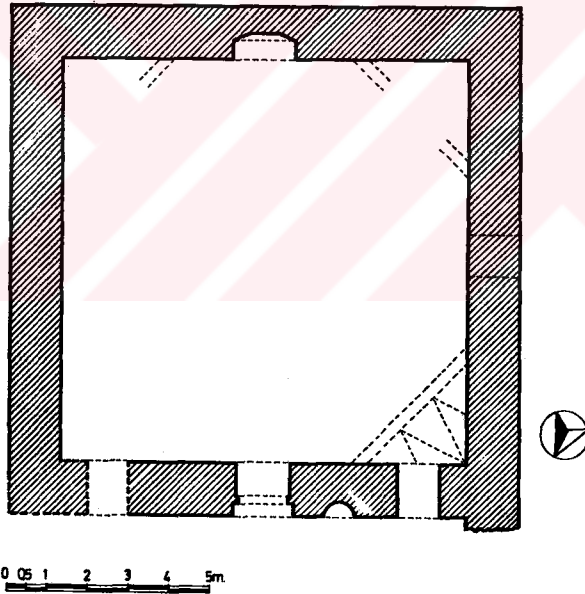
B. Galip Yavuz, yapıdan kısaca söz etmiş, ancak inşa tarihi hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır⁽⁶³⁾. A. Meriç⁽⁶⁴⁾ ve K. Güvenç⁽⁶⁵⁾ yapıyı XIII. yüzyıla tarihlendirmişlerdir. İ. H. Sezer ise inşa tarihi olarak XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılı kabul etmiştir⁽⁶⁶⁾. Yapılan tarihlendirmelerin hiçbiri sağlam verilere dayandırılmamıştır.

Yapıda, son cemaat yerinin bulunmaması, kasnakta görülen çökertmenin ve zikzak motifinin benzerleri ve mihrabın dış bordürü üzerinde yer alan süslemenin benzerleri dikkate alındığında, yapının XV. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği izlenimi doğmaktadır. Bununla birlikte; mihraptaki süslemenin, benzerlerine oranla formunu yitirmiş olması ve kasnaktaki çökertmelerin yuvarlak kemer şeklinde düzenlenmesi gibi, daha geç tarihe ipucu olabilecek verileri de gözönünde bulundurarak, yapının en erken XV. yüzyılda, en geç ise XVI. yüzyılda inşa edildiğini kabul etmek mümkündür.

HONAZ SULTAN MURAD CAMİİ

Denizli'nin 20.km. doğusundaki Honaz ilçesindedir.Honaz dağı eteklerinde ve bugünkü yerleşim merkezinin dışında olan yapı oldukça harap durumdadır.Duvarların büyük bölümü ve üst örtüsü yıkılmıştır (Resim 19).

Güney- kuzey doğrultuda meyilli bir arazi üzerinde yer alan cami,bugünkü şekliyle kare planlı bir harimden ibarettir (Şekil-10).Harimin kuzey-batı köşesindeki tromp ve kubbe yuvarlağından bugüne ulaşabilen bölüm,üst örtüsünün kubbe olduğunu göstermektedir.İnşa malzemesi olarak duvarlarda kabayonu taş,moloz taş ve tuğla,tromplarda tuğla,kasnakta ve kubbede ise dönüşümlü olarak yerleştirilmiş kabayonu taş ve tuğla kullanılmıştır.

Şekil-10 Honaz Sultan Murad Camii.Plan.

Arazideki meyil nedeniyle doğu,batı ve güney cephelerinin alt kesimlerinde pencereye yer verilmemiştir.Batı cephesinin üst kesiminde ortada,bir kısmı yıkılmış durumda,sivri kemerle örtülü olduğu anlaşılan bir pencere açıklığı vardır (Resim-20).Doğu ve güney duvarlarının üst kesimleri yıkıldığı için pencerelere ait herhangi bir iz kalmamıştır (Resim-21).

Yapının minaresi yoktur.Minareye ait olabilecek bir iz de görünmemektedir.

Kuzey cephesinde altta iki,üstte bir pencereden oluşan bir düzenleme vardır (Resim-22).Alttaki pencerelerden doğuda olanı harap durumdadır.Batıdaki pencere büyük ölçüde sağlamdır.Kalan izlerden bir alınliğa sahip olduğu anlaşılma ile birlikte,alınliğın şeklini saptamak olanaksızdır.Üst kesimde yer alan pencerenin yarısı yıkılmıştır.Kalan yarısından sivri kemerle örtülü olduğu anlaşılma taktır.Bugün yapıda son cemaat yeri yoktur.Ancak harim girişinin batısında,yarım daire kesitli ve sivri kemerle örtülü bir dış mihrap bulunmaktadır (Resim 23).Cephede böyle bir mihrap olması yapının önceleri bir son cemaat yerine sahip olduğunu akla getirmektedir.Cephenin batı köşesinin alt kesiminde sıvanın düzgün bir şekilde kesildiği ve kaba yonu taşların büyük bölümünün döküldüğü görülmektedir. Ayrıca bu kesimin üzerinde cepheden taşıntı yapan bir taş dikkati çekmektedir (Resim-20).Cephenin doğu köşesinde duvar büyük ölçüde yıkılmış olduğundan herhangi bir ize rastlanmamaktadır.Söz konusu ipuçları,günümüze ulaşamayan son cemaat yerinin doğu ve batı yanlarının kapalı olduğu düşüncesini yaratmaktadır.Cephenin üst kesimindeki taşlar döküldüğü için son cemaat yerinin örtüsü saptanamamaktadır.Kuzey ve batı cephelerinin üst kesimlerinde kalan bölümlerden,harimi örten kubbenin sekizgen bir kasnağa sahip olduğu anlaşılma taktır (Resim-20).Kasnağın kuzey-batı kenarının ortasında sivri kemerle örtülü bir mazgal pencere vardır.

Harime giriş kuzey cephesinin ortasındaki taçkapıdan sağlanmaktadır (Resim-24).Taçkapı fazla derin olmayan bir ana nişe sahiptir. Ana nişi örten kavsaranın tuğlaları dökülmüştür.Ancak,kalan tuğlaların yukarıya doğru kavis yaparak yükselmesi,kavsaranın mukarnas dolgulu olabileceğini akla getirmektedir.Ana niş dip duvarındaki yuvarlak kemere yakın basık bir kemerle örtülü açıklıktan harime girilmektedir.

Harim,bugün moloz yığınlarıyla doludur (Resim-25,26).Özellikle kuzey-batı köşedeki duvarlarda kalan izlerden duvarların sıvalı ve beyaz badanalı oldukları anlaşılma taktır.Kuzey-batı köşedeki pencere sivri kemer şekilli bir alınliğa sahiptir.Harimi örten kubbe günümüze ulaşamamıştır.Kubbeye geçiş sivri kemer şekilli iri tromplarla sağlanmıştır.Tromplardan yalnızca kuzey-batı köşedeki sağlamdır.Güney-doğu ve güney-batı köşelerdeki trompların ise yalnızca kemer başlangıç kesimleri kala-

bilmiştir.Kuzey-batı köşedeki trompun içi üçgen bir kuşakla doldurulmuştur (Resim-27).Dıştan sekizgen olan kubbe kasağı, içte sekizgenin köşelerine yerleştirilen mukarnas dolgular aracılığı ile onaltıgene dönüştürülmüştür.

Güney duvarının ortasında yer alan mihrap kabayonu taşla inşa edilmiştir (Resim-25).Beşgen kesitli mihrap nişi,sivri kemer şekilli bir kavsara ile örtülüdür.

Yapıda süslemeye rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Honaz Sultan Murad Camii,bugünkü şekliyle yalnızca kare planlı harimden oluşan harap durumda bir yapıdır.Kuzey cephesindeki dış mihrap yapının ilk inşaatta bir son cemaat yerine sahip olduğu izlenimini uyardırmaktadır.Minaresi yoktur.Yapı,tek kubbeyle örtülü harimi,sekizgen kasağı ve kubbeye geçiş unsurlarının tromp olması bakımından Çivril-E-mirhisar Dedeköy Camii (XV-XVI.yy) (Şekil-2) ile benzerlik göstermektedir.Ancak,Dedeköy Camii'nde son cemaat yeri yoktur.Ayrıca Honaz Sultan Murad Camii'nde trompların üçgen bir kuşakla dolgulandırılmaş olması da bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır.Üçgen kuşak özellikle Erken Osmanlı mimarisinde sıkça rastlanan bir geçiş unsuru olmuştur.Ancak trompların içlerinin üçgen kuşakla doldurulması sık görülen bir uygulama değildir.Balat İlyas Bey Camii (1404)⁽⁶⁸⁾ bu uygulamanın benzerinin görüldüğü ender örneklerdendir.

Günümüze ulaşabilen kesimden,kubbenin inşa malzemesinin dönüşümlü olarak yerleştirilmiş kabayonu taş ve tuğla olduğu görülmektedir.Yayınlarda,kubbe inşasında almasıık malzemenin kullanıldığı başka örneğe rastlamadık.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesi yoktur.İ.H.Sezer,yapının halk arasında Sultan Murad Camii olarak adlandırılmasından ve mimari özelliklerinden yola çıkarak yapıyı XV.yüzyıla tarihlemiştir⁽⁶⁹⁾.Kevser Güvenç ise,genel olarak Osmanlı dönemine tarihlendirmiştir⁽⁷⁰⁾.Denizli ve çevresinin 1429 yılında Sultan II.Murad döneminde Osmanlı hakimiyetine girdiği bilinmektedir⁽⁷¹⁾.Bu tarihten sonra Sultan II.Murad'ın Honaz'da bir cami

yaptırması akla yatkındır. Ancak, yapıda kesin bir tarihlendirme sağlayacak ipucu yoktur. Evliya Çelebi, Honaz'da biri Honaz Dağı burnundaki kale içinde, diğeri kaleden 1000 adım aşağıdaki yerleşim merkezinde olmak üzere iki cami bulunduğunu ifade etmektedir⁽⁷²⁾. Kale içindeki camiden Kurşunlu Camii olarak bahsetmektedir. Çalışmamıza konu olan cami, bugünkü yerleşim merkezinden uzakta, Honaz Dağı eteklerinde ve kubbeyle örtülü olduğuna göre, Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği Kurşunlu Camii, bu yapı olmalıdır. Böylece yapının XVII. yüzyılın II. yarısında ayakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler ışığında yapının XV. yüzyıl başlarından XVII. yüzyıl ortalarına kadar giden bir zaman diliminde inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

TAVAS-HIRKA KÖYÜ CAMİİ

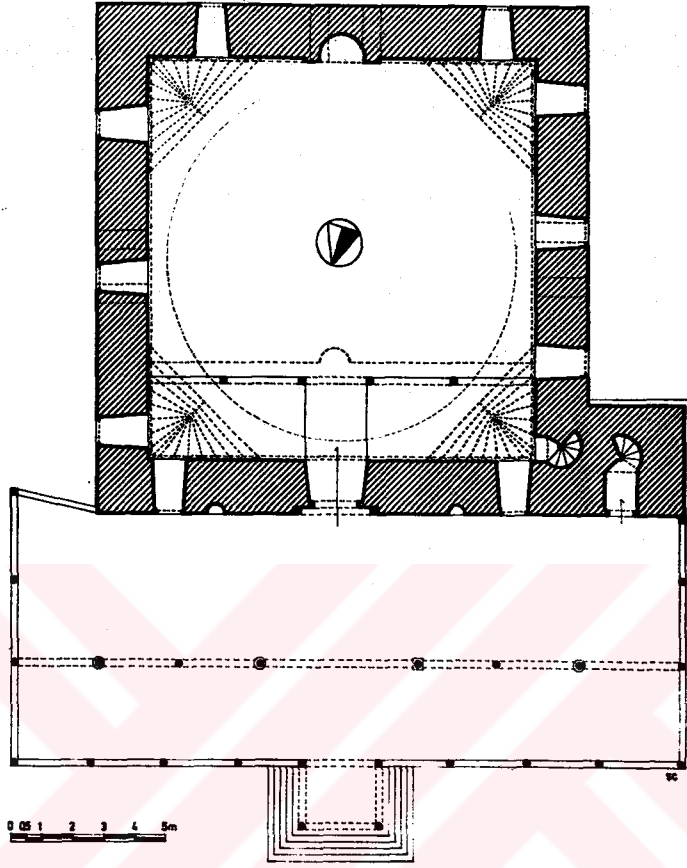
Tavas-Kale Karayolu'nun 17.kilometresinde,yolun 1 km.güneyindeki Hırka Köyü'ndedir.

Üzeri tek kubbeyle örtülü kare planlı bir harim,harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır (Şekil-11)(Resim-28).Doğusunda,Tavaslıoğulları adlı sülaleye ait mezarların bulunduğu bir haziresi vardır.

İnşa malzemesi olarak,duvarlarda kabayonu taş,moloz taş ve yer yer kesme taş,pencerelerin atkı taşlarıyla sövelerinde ve harimin giriş açıklığında mermer kullanılmıştır.Duvarlar kısmen sıvalıdır.Doğu ve batı cephelerinde altta üç,üstte iki,güney cephesinde ise altta ve üstte ikişer pencereden oluşan bir düzenleme görülmektedir (Resim-28,29,30).Üst sıra pencereleri cephelerin ortalarına açılmış,bunların iki yanına birer sağır pencere yerleştirilmiştir.Alt sıra pencereleri düz atkı taşlı ve dikdörtgen şekillidir.Atkı taşları ve söveleri devşirme mermerden yapılmıştır.Bu pencerelerin sivri kemer şekilli birer alınlığı vardır. Harimi örten kubbe sekizgen bir kasnağa sahiptir.Kasnağın her kenarının ortasında,sivri kemerle örtülü birer sağır pencere yer almaktadır.Kubbe dıştan kurşun levhalarla kaplanmıştır.

Harimin kuzeybatı köşesindeki minare,kare kesitli bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşmaktadır (Resim-31). Kürsü kısmının serbest iki köşesinde kesme taş,diğer kesimlerinde kabayonu taş kullanılmıştır.Gövde ve yukarısı tamamen kesme taşla inşa edilmiştir.Şerefenin altı mukarnaslarla dolgulandırılmıştır.Minareye giriş,son cemaat yerinden sağlanmaktadır.

Arazideki meyil nedeniyle altı basamaklı bir merdivenle ulaşılan son cemaat yerine,çerçevesi ve kapı kanatları tamamen ahşaptan yapılmış bir açıklıktan girilmektedir (Resim-32).Açıklığın önünde,dört ahşap destek üzerine oturan ahşap çatılı bir sundurma yer almaktadır.Giriş açıklığının üzeri yuvarlak kemerle örtülüdür.Açıklık üzerinde testere dişi şekilli süslemelerle çevrelenmiş bir alınlık vardır (Resim-33).Alınlığın yuvarlak kemerinin ayakları,iki yanda çeyrek daire şekilli bir hat izleyerek son bulmaktadır.Alınlığın içi çeşitli bitkisel motifler ve dini içerikli yazılarla süslenmiştir.Alttaki yazı şeridinin sol alt köşesinde "sene 77" tarihi okunmaktadır (Resim-34). Doğu-Batı yönde uzanan

Şekil-11 Tavas-Hırka Köyü Camii.Plan

iki sahnın halinde düzenlenmiş olan son cemaat yeri, düz ahşap bir tavanla örtülüdür (Resim-35). Tavan tahtaları yakın bir tarihte yenilenmiştir. Ahşap tavanı yirmiki ahşap destek taşımaktadır. Ortadaki desteklerin dördü, devşirme birer altlık üzerine oturmaktadır. Destekler birbirlerine yine ahşaptan yapılmış üç dilimli kemerlerle bağlanmıştır. Tavanın ortasında, içiçe iki kareden oluşan bir çerçeve içine alınmış altı sivri kollu yıldız motifi görülmektedir.

Kuzey cephesi simetrik bir düzene sahiptir (Resim-36). Ortadaki giriş açıklığının iki yanında birer dış mihrap ve birer pencere açıklığı yer alır. Dış mihraplar, mukarnaslı kavsara ile örtülü yarım daire kesitli birer nişten oluşmaktadır. Pencereleler ise düz atkı taşlı ve dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Üst kesimlerinde sivri kemerli birer alınlıkları vardır. Cephenin batı köşesinde minareye girişi sağlayan açık-

lık bulunmaktadır. Dikdörtgen şekilli açıklık, sivri kemerli bir alınılığa sahiptir. Cephenin üst kesiminde, ilk inşaattaki son cemaat yerine ait oldukları anlaşılan dört konsol görülmektedir (Resim-36,37). Konsollar, bugünkü son cemaat yerinin üst örtüsünü taşıyan desteklerden dördünün oturduğu devşirme atlıklarla aynı hizadadırlar. Konsollarla atlıklar arasındaki mesafe ile iki atlık arasındaki mesafe yaklaşık olarak birbirine eşittir (≈ 4.70 m.). Böylece, ilk inşaattaki son cemaat yerinin kare şekilli üç birimden oluştuğu saptanabilmektedir. Ancak, örtü şeklini saptamaya yarayacak herhangi bir iz yoktur.

Cephenin ortasında harime girişi sağlayan açıklık yer alır (resim-37). Yuvarlak kemerli giriş açıklığı, karnı testere dişi şeklinde düzenlenmiş üç dilimli kemer şeklinde bir çökertme içine alınmıştır. Çökertmenin kemeri iki yanda birer gömme sütun üzerine oturmaktadır. Sütunlar akant yapraklarıyla süslü birer başlığa sahiptir. Giriş açıklığı ve çökertmeyi sivri kemerle son bulan bir çerçeve çevrelemektedir. Çerçevenin pervazları, gömme sütunlar ve çökertme kemeri mermerden yontulmuştur. Dikdörtgen pervazlar, çökertme kemeri ve giriş açıklığının söveleri üzerinde çeşitli süslemeler yer almaktadır. Giriş açıklığını örten yuvarlak kemerin üstünde, üç ayrı kartuş içine boya ile yazılmış altı satırlık bir kitabe görülmektedir.

Harim duvarları sıvalıdır (Resim-38,39). Pencere alınlıklarında ve kubbe göbeğinde birkaç yıl önce yapılmış alçı ve kalemişi süslemeler bulunmaktadır. Harimin kuzeyinde kadınlar mahfili yer alır. Mahfil betonarme olarak yakın bir tarihte yenilenmiştir⁽⁷³⁾. Mahfile batı duvarının kuzey ucunda, duvarın içine yerleştirilmiş bir merdivenle çıkılmaktadır (Resim-40). Merdiven açıklığı bir minare kovası şeklinde düzenlenmiştir (Şekil-11). Merdiven basamakları mahfile çıkıldıktan sonra da devam ediyor izlenimi uyandırmaktadır (Resim-41). Bu nedenlerle söz konusu merdivenin bir minareye ait olabileceği akla gelmektedir. Bu durumda bugünkü minarenin yapıya sonradan eklendiğini düşünmek gerekecektir. Fakat, Mart 1991'de başlatılan onarım sırasında yaptığımız incelemede, rasplanmış olan kuzey duvarıyla minare kürsüsü arasında bir bitişme çizgisine rastlamadık. Batı duvarının üst kesiminde, kürsü ile duvar arasında bitişme çizgisine benzeyen kısa bir iz bulunmakla birlikte, alt kesimlerde herhangi bir iz yoktur. Bunların yanı sıra, mahfil merdiveninin bir minareye ait olduğu ve kuzeybatı köşedeki minare kürsüsünün sonradan

eklendiği varsayıldığında, bu kesimdeki duvar kalınlığının, merdiven kova- sı nedeniyle 20 cm. ye kadar düşmesi gerekmektedir. Arazideki meyil nede- niyle bir hayli yüksek tutulan batı cephesinde, beden duvarının bu kadar incelmesi, yapının statığı açısından pek mümkün görünmemektedir. Bu du- rumda; mahfile çıkışı sağlayan merdivenin ilk inşaatda bir minare kova- sı gibi tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Güney duvarının ortasında yer alan mihrap, mukarnaslı kavsara ile örtülü yarım daire kesitli bir niş şeklindedir (Resim-42). Kavsarayı örten yuvarlak kemerin içi istiridye kabuğu şeklinde yivlenmiştir. Kav- saranın üst kesiminde iki selvi ağacı arasına alınmış bir alem'den olu- şan basit bir süslemeye yer verilmiştir. Mihrap nişi içbükey kavisli bir silme ile belirlenen dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Çerçeveyi yakın bir tarihte yapılmış alçı süsleme şeridi dolanmaktadır. Mihrap, kes- me taşla inşa edilmiştir.

Minber mermerden yapılmıştır (Resim-43,44). Girişi, kompozit başlıklara sahip iki sütun ile taşınan bir kemerle örtülüdür. Şerefe kıs- mı, yine kompozit başlıkları olan dört sütun üzerine oturmaktadır. Şerefe altı kısmında, minber girişini örten kemerin yüzeyinde, kemer köşelikle- rinde çeşitli bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Minber, yağlı boya ile boyanmıştır.

Kare gövdeden kubbeye geçiş iri tromplarla sağlanmıştır (Re- sim-39). Tromplar, istiridye kabuğu şeklinde yivlenmiştir.

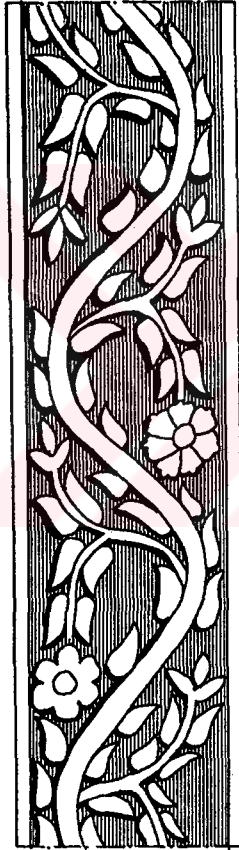
Süslemeler

Yapıdaki süslemeler son cemaat yeri ile harimin girişinde, mihrap- ta ve minberde toplanmıştır.

Son cemaat yeri girişinin alınlığı üzerinde, ahşaptan oyulmuş barok karakterli bitkisel süslemeler yer almaktadır (Resim-33). Süsleme- lerin aralarında dinsel içerikli yazılar da bulunmaktadır. Alınlığın üst kesiminde, bir çelenk motifi içinde "maşallah" yazısı okunmaktadır. Çelenk motifinin iki yanında ve alınlık kemerinin köşeliklerinde dört yapraklı çiçekler ve çevrelerine dizilmiş yapraklar görülmektedir.

Harim girişinin sövelerinde, üç dilimli çökertme kemerinin yü- zeyinde, sütun başlıklarında ve dikdörtgen pervazlar üzerinde çeşitli bitkisel süsleme örnekleri bulunmaktadır. Sövelerin karın kısmı ile dik-

dörtgen pervazlar üzerinde,kıvrım dallar arasına alınmış,rumiye benzeyen küçük yapraklar ve taç yapraklı çiçeklerden oluşan birer süsleme şeridi vardır (Resim-45) (Şekil-12).Pervazlar üzerindeki süsleme iki yanda birer rozetle son bulmaktadır.Sövelerin cepheye bakan yüzleri,silmelerle belirlenmiş üç süsleme şeridine ayrılmıştır (Resim-46).İçteki dar şeritte balık pulunu andıran bir motif görülür.Ortadaki şeritte,dönüşümlü olarak yerleştirilmiş volütler ve meşe yaprağına benzeyen üç yuvarlak dilimli bitkisel motifler bulunmaktadır.Dıştaki şeritte ise,yatay olarak yerleştirilmiş bir dizi lale motifi yer alır. Üç şeridin de tamamlanmadan bırakıldığı görülmektedir.

Şekil-12 Tavas-Hırka Köyü Camii.Harim girişindeki süsleme şeritlerinden.

Üç dilimli çökertme kemerinin karın kısmı testere dişi şeklinde profillendirilmiştir (Resim-47).Kemer yüzeyi,akant yaprakları,volütler ve palmetlerle süslenmiştir.Kemeri taşıyan iki kademeli sütun başlıkları da akant yapraklarıyla süslüdür (Resim-48).

Giriş açıklığını ve çökertmeyi çevreleyen sivri kemer,küçük plâsterler üzerine oturan kavisli hatlara sahip bir silme ile belirlenmiştir (Resim-37).Kemerin üst kesimlerinde akant yapraklarından oluşan süslemeler görülmektedir.

Minber girişini örten yuvarlak kemerin küşeliklerinde,şerefe kısmının kemer küşeliklerinde ve şerefe altı kısmında iri birer gülbezek yer almaktadır (Resim-43,44).Girişi örten kemerin yüzeyi zikzak motifi ile süslenmiştir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Tavas-Hırka Köyü Camii,tek kubbeye örtülü kare planlı bir harim,harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır.Bugünkü son cemaat yeri ahşap bir kuruluşa sahiptir. Ancak,kalan izlerden,ilk inşaatta üç kare birimli bir son cemaat yerine sahip olduğu anlaşılmaktadır.Harimden kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan merdiven açıklığının,batı duvarı içinde ve bir minare kovası gibi düzenlenmesi,değişik bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.Yayınlarda bu şekilde düzenlenmiş bir başka mahfil merdivenine rastlamadık.

Yapı,tek kubbeye örtülü kare planlı harimi ve kubbeye geçiş unsurlarının tromp olması bakımından,Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii (XV-XVI.yy.) (Bkz.Şekil-2) ve Honaz Sultan Murad Camii (XV-XVI.yy) (Bkz.Şekil-10) ile benzerlik gösterir.Ancak ,bu yapılardan Dedeköy Camii'nde son cemaat yeri yoktur.Honaz Sultan Murad Camii'nde son cemaat yeri bulunmakla birlikte,şekli saptanamamaktadır.Tavas-Hırka Köyü Camii'nin bu örneklerden ayrıldığı bir başka nokta,tromplarının istiridye kabuğu şeklinde yivlenmiş olmasıdır.Anadolu'da kubbe geçişleri yivli tromplarla sağlanmış birçok tek kubbeli cami örneği bilinmektedir.Bu örneklerin genellikle XV-XVI.yüzyıllarda inşa edilmiş yapılar olduğu görülür. Edirne Şah Melek Paşa Mescidi (1429)⁽⁷⁴⁾,Edirne Ayşe Kadın Camii (1468)⁽⁷⁵⁾,Akşehir Hasan Paşa Camii (1508)⁽⁷⁶⁾ ve Ankara Cenabi Ahmet Paşa Camii (1565)⁽⁷⁷⁾ bu örneklerden bazılarıdır⁽⁷⁸⁾.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıda ahşap ve mermer olmak üzere iki tür süsleme bulunmakta-

dır.Ahşap süslemelerin yer aldığı son cemaat yeri girişi,mermer süslemelerin yer aldığı harim girişinden daha sonraki bir tarihte inşa edilmiştir.Ancak,iki kesimdeki süslemelerin üslup bakımından benzer oldukları görülmektedir.Süslemeler çoğunlukla barok karakterli bitkisel motiflerden oluşmaktadır.

Anadolu-Türk Sanatında XVIII.yüzyıl başlarından itibaren,öncelikle İstanbul'da olmak üzere,Barok,Rokoko va Ampir gibi batılı sanat akımlarının etkileri görülmeye başlar."C" ve "S" kıvrımları,yuvarlak kavisli profillere sahip abartılı motifler,akant yaprakları,volütler sevilen süsleme unsurları olur⁽⁷⁹⁾. Bu süsleme unsurları XVIII.yüzyıl ortalarından itibaren Batı Anadolu'daki birçok eserde de kullanılmıştır. Aydın Cihanoğlu Camii (1756)⁽⁸⁰⁾, İzmir Çakaloğlu Hanı Çeşmesi (1805-6)⁽⁸¹⁾, İzmir Kemeraltı Camii (1812)⁽⁸²⁾, Koçarlı Cihanoğlu Camii Şadırvanı (1834-35)⁽⁸³⁾, Söke Hacı Ziya Bey Camii (1895)⁽⁸⁴⁾ ve Batı Anadolu'daki daha birçok yapıda Batılılaşma Dönemine özgü süslemeleri görmek mümkündür.

Kitabeler ve Tarihlendirme

Yapıda,biri harim girişinde,diğer son cemaat yeri girişinde olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır.Bunların yanı sıra,yapıya ait olup olmadığını bilemediğimiz,ancak,köylülerce son cemaat yerinde bulunduğu ifade edilen ve bugün yapının kuzeybatısındaki dış avlu duvarına yerleştirilmiş olan üçüncü bir kitabe vardır.

Harim girişinin üstünde yer alan,boya ile yazılmış altı satırlık Osmanlıca kitabenin transkripsiyonu şöyledir (Resim-49) :

- Bi-hamdilillâh şeref buldu şalât için bu câmi müyesser oldu itmamı . erişdi 'avn-ı yezdani
- Tekâsül eyleme asla salâtiñde kavî ol-gil cemâatı gûzet daim koma tâddil-i erkani
- Eğer bu dâr-ı dünyada şalâtiñde kavî olub-sen yarın ol-dâr-ı ahirette bulursun hûr-u gilmânı
- Sebeb olub bu bünyâdı bina idüb iden ihyâ cehennemden halas ola erişe 'avn-ı Rabbânî

- Şıraṭ üzere olubdur bu sefîne cümle mahlûka
ki 'afv ile muamele olur ise lütf-(u) ihsanı
- Bu Lütfi'nin ricasıdır 'inayetler ola maqbûl
dahî hayr ile ideler yad kim okursa bu destânı

Türkçesi: " Bu cami, Tanrıya şükür, yine onun yardımı ile tamamlandı ve namaz için şeref buldu. Cemaati gözet, asla namazına gecikme ve adetlerin değişmesine izin verme. Eğer bu dünyada namazına dört elle sarılırsan, yarın ahirette cariyeler ve hizmetçiler bulursun. Bu yapıyı bina ve ihya eden cehennemden kurtulsun ve Tanrı'nın yardımına kavuşsun. Bu gemi, lütuf ve yardımları af ile kabul gören bütün yaratıklar için yoldadır. Lütfi'nin bu destanı okuyanlardan ricası ; hem yardımların kabul edilmesi hem de hayır ile hatırlamalarıdır."

Lütfi adlı bir kişi tarafından yazıldığı anlaşılan kitabede, yapının inşa tarihi ya da inşa ettiren kişi hakkında bilgi verilmemiştir. Ayrıca, böyle özenle hazırlanmış mermer bir levha üzerindeki kitabenin boya ile yazılmış olması, bir inşa kitabesi olmadığı izlenimi uyandırmaktadır.

Son cemaat yeri girişindeki kitabe, yalnızca " Sene 77 " yazısının okunduğu bir tarih kitabesidir (Resim-34). Sadece son iki rakamının verilmiş olması, bu tarihin 1077, 1177 ya da 1277 yıllarından birisi olabileceğini düşündürmektedir. Bugünkü son cemaat yerinin, yapının inşasından daha sonra, orjinal son cemaat yerinin yıkılması sonucu yapıldığını biliyoruz. Şeklini ve girişi üzerindeki süslemeleri dikkate aldığımızda, bugünkü son cemaat yerinin inşası için 1077 / 1666-67 ya da 1177 / 1763-64 tarihleri uygun görünmemektedir. Bu nedenle söz konusu tarihin 1277 / 1860-61 olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır.

Köylülerce, yapının son cemaat yerinde bulunduğu ifade edilen ve bugün dış avlu duvarına yerleştirilmiş olan diğer kitabenin **transkripsiyonu** şöyledir (Resim-50) :

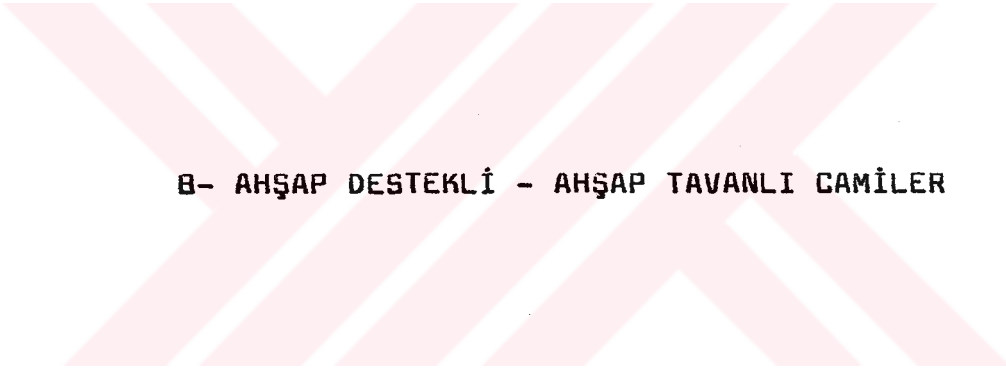
- Bi-hamdilillâh dâd-ı Haḳ'dır Şazlı der ki zıkr-i cemil
 - Söyler oi-kim rah-ı Haḳka olsun delîl
 - İlâhî vir kerem bânisine ki ihyâ eylemiş hin-i ḳalîl
 - Hem muâzzez kıl mücerred ve hem yanında bil bî-celil
- sene 1255

Türkçesi: " Tanrı'ya şükürler olsun,Tanrı vergisidir.Şazlı, Tanrı'nın adlarını anarak dua etmenin Tanrı yoluna rehber olduğunu söyler.Tanrım,kısa zamanda (bu binayı) yapana lütufta bulun,iyilikler ih-san et; senin yanında büyüklüğü olmayan bu kulunu yalnızca onurlandır,-aziz kıl.Sene 1255."

Kitabede,ait olduğu yapının türü ve yaptıranın adı geçmemektedir.1255 /1839-40 tarihi,incelemiş olduğumuz cami için uygun bir tarihtir.Ancak, böyle bir kitabe için camide uygun bir yer bulunmamaktadır.Ayrıca,harim girişindeki mermer kitabe levhası boş bırakılarak,inşa kitabesi için ayrı bir levhanın kullanılması mantıklı görünmemektedir.

Mehmet Subaşı,XIX.yüzyılın ikinci çeyreğinde Menteşe Mütesellimliği yapan **Tavas'lı Osman Ağa'nın** Hırka köyü'nde bir cami yaptırdığını belirtmektedir⁽⁸⁵⁾.Ancak, yazar bu görüşünü herhangi bir kaynağa dayandırmamıştır.

Yapıdaki barok karakterli süslemelerin benzerlerinin Batı Anadolu'da XVIII.yüzyıl ortalarından itibaren görülmesini ve bugünkü son cemaat yerinin 1860-61 tarihinde inşa edilmiş olmasını dikkate alarak, yapının XVIII.yüzyıl ortalarından,XIX.yüzyıl ortalarına uzanan bir zaman diliminde inşa edildiğini kabul edebiliriz.

B- AHŞAP DESTEKLİ - AHŞAP TAVANLI CAMİLER

BAKLAN-BOĞAZIÇI (ÇALKEBİR) KASABASI ESKİ CAMİİ

Baklan İlçesinin 12 km. Güneybatı'sındaki Boğaziçi Kasaba'sındadır.Yakın bir tarihte batısına inşa edilen Yeni Cami nedeniyle bugün kullanılmamaktadır.

Uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim,önü sonradan kapıtılan son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır (Şekil-13).

İnşa malzemesi olarak,temelde ve yerden yaklaşık 1 metre yüksekliğe kadar moloz taş,üst kesimlerde ise kerpiç kullanılmıştır.Duvarlar sıvalı ve beyaz badanalıdır.Doğu ve batı duvarlarının iç ve dış yüzlerinde,duvarları ve üst örtüyü destekleyen ahşap destekler bulunmaktadır (resim-51).Destekler,duvarın üst kesiminde, duvarın içinden geçen doğu-batı yönlü kısa hatıllarla birbirlerine bağlanmış,bunların da üzerine kuzey-güney yönlü kirişler yerleştirilmiştir⁽⁸⁶⁾. Üst örtü bu kirişler üzerine oturtulmuş,böylece çatının yükü duvarlara değil,ahşap desteklere bindirilmiştir.

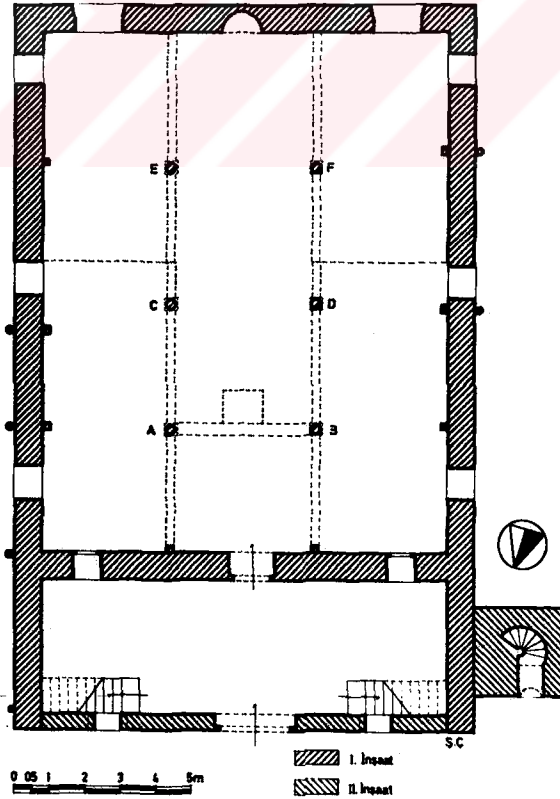
Doğu ve batı cephelerinde üçer,güney cephesinde ise iki pencere açıklığı vardır (Resim-51,52,53).Pencerelerin tümü dikdörtgen şekildedir.Doğu ve batı cephelerindeki pencerelerin dış yüzlerinde yanlara doğru taşıntı yapan ahşap çerçeveler vardır.Güney cephesindeki pencerelerde kasa görülmemektedir.Bu durum,bu pencerelerin sonradan genişletilmiş olmalarıyla açıklanabilir.

Yapı,toprak damlı iken,1948 yılında üzerindeki toprak alınarak dört yöne meyilli kırma çatıyla örtülmüş ve kiremitle kaplanmıştır (87).

Harimin kuzeybatı köşesindeki minare 1952 yılında inşa edilmiştir.Kare kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşan minareye dışarıdan,yuvarlak kemerli bir açıklıkla girilmektedir.Minarenin kürsü ve pabuç kısımları kesme taşla,gövde ve yukarısı ise tuğla malzeme ile yapılmıştır.Gövde sıvalıdır (Resim-52).

İlk inşaatta doğu ve batı kesimleri kapalı,önü açık,üzeri ahşap bir çatıyla örtülü olduğu anlaşılan son cemaat yerinin önü,bugün bir duvar örülerek kapatılmış durumdadır.Bu duvarla yan duvarlar arasındaki bitişme çizgisi de duvarın sonradan örüldüğünü doğrulamaktadır (Re-

sim-54). Ayrıca, ortadaki giriş açıklığının hemen solunda, duvarın üst kesiminden aşağıya doğru inen düzgün bir çizgi görülmektedir. Böyle düzgün bir çizgi, bu kesimde ahşap örtüyü taşıyan ahşap bir desteği akla getirmektedir. Bu düşünceden hareketle, çizginin bulunduğu kesimi dikkate alarak, son cemaat yerini örten çatının iki ahşap destekle taşındığını söylemek mümkündür. Perde duvarın alt kesimine iki, üst kesimine üç dikdörtgen pencere açılmıştır. Ortada, ahşap kasalı dikdörtgen bir giriş açıklığı vardır. Son cemaat yeri, içte ahşap bir asma kat ile iki katlı bir mekan haline dönüştürülmüştür. Üst katta, harimi son cemaat yerinden ayıran duvar tamamen kaldırılarak, bu kat harimdeki kadınlar mahfiline dahil edilmiştir. Üst kata çıkış, kuzey duvarının doğu ve batı kesimlerine dayanan birer merdivenle sağlanmaktadır. Harimin kuzey duvarının son cemaat yerine bakan yüzünde, yakın zamana tarihlenebilecek basit bitkisel süslemeler göze çarpmaktadır. Duvarın doğu ve batı uçlarında ahşap çerçeveli dikdörtgen birer pencere vardır. Ortasında, harime girişi sağlayan dikdörtgen açıklık yer alır. Açıklık, iki ahşap kapı kanadı ile örtülmüştür (Resim-55). Kapı kanatları, basit geometrik süslemelere sahiptir.

Şekil-13 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii. Plan.

Harim, iki sıra halinde dörderden sekiz ahşap destekle, mihrap duvarına dik uzanan üç sahına ayrılmıştır (Resim-56). Ahşap desteklerden altısı bağımsız, ikisi ise kuzey duvarına bitişiktir. Kuzey duvarına bitişik destekler kare kesitli, bağımsız olanlar ise silindir kesitlidir. Destekler, kuzey-güney yönde uzanan ana kirişleri⁽⁸⁸⁾ taşımaktadır. Kuzey duvarına en yakın iki destek ile kuzey duvarı arasındaki açıklıklarda, desteklerle ana kiriş arasında profilli birer yastık göze çarpmaktadır. Güneye doğru ikinci ve üçüncü açıklıklar birer sivri kemerle, son açıklık ise Bursa kemeriyle örtülüdür. Kemerler, ahşap malzemeyle yapılmış dekoratif birer unsur durumundadırlar. Taşıyıcı işlevleri yoktur. Yan sahınlar bir yandan duvarlara, diğer yandan ana kirişlere, orta sahın ise sadece ana kirişlere oturan, doğu-batı yönlü yan kirişlerle örtülmüştür. Yan sahınları örten yan kirişler açık bırakılmış, orta sahındaki ise düz tavan tahtalarıyla gizlenmiştir. Orta sahın yan sahınlardan yüksek tutulmuştur. Orta sahın tavanı, ortaya yakın bir yerde, doğu-batı yönlü ince bir kirişle iki bölüme ayrılmıştır. İki bölümde de kaplama yüzeyinde çıtalarla geometrik kompozisyonlar oluşturulmuştur. Güney bölümün ortasında altıgen bir tavan göbeği vardır. Yan sahınların örtüleri dışında, tüm örtü sistemi boş yer bırakılmaksızın kalemî süslemelerle bezenmiştir.

Harimin kuzeyinde yer alan ahşap kadınlar mahfili, kuzey duvarının üst kesiminin yıkılmasıyla son cemaat yerine doğru genişletilmiştir (Resim-57). Ayrıca, iki yan sahın içinde, güneye doğru harimin ortalarına kadar uzatılmıştır. Uzatılan kesimlerin zemini, mahfil zemininden yüksektir. Kadınlar mahfilinin orta sahın içinde kalan kesiminde, harime doğru çıkıntı oluşturan ve küçük bir balkonu andıran ahşap bir unsur vardır.

Harim duvarları ince bir alçı tabakasıyla sıvanmış ve sıva üzerine kalemî süslemeler yapılmıştır (Resim-56,57). Kuzey duvarındaki iki pencere, içten ahşap süvelere sahiptir. Güney duvarındaki iki pencerenin, bu kesimlerdeki kalemî süslemeleri kesintiye uğrattıkları görülmektedir. Bu durum, pencerelerin sonradan genişletilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Ahşap minber basit bir işçiliğe sahiptir (Resim-58). Minberin, dört taç yapraklı iri çiçekleri ve bunların boşluklarına yerleştirilmiş dairesel motifleri olan şebekeli korkulukları vardır. Süpürgelik kısmında bir dizi çok dilimli kemer görülmektedir.

Alçı mihrap, yarım daire kesitli bir nişe sahiptir (Resim-59). Mihrap nişinin kavsarası beş sıra mukarnasla doldurulmuştur. Mihrap çerçevesi kalemîşi süslemelerle sınırlandırılmıştır. Dışa çıkıntısı yoktur. Enlice iki kenarsuyu şeridi arasında ve çerçevenin üst kesiminde mihrabı üç yönde dolanan bir ayet şeridi vardır.

Süslemeler

Yapıdaki süslemeler, ahşap kapı kanatları, harim duvarları, kemer karınları, kemer köşelikleri, kuzey-güney yönlü ana kirişler ve orta sahnin tavanında toplanmıştır. Bu süslemeleri tekniklerine göre iki grupta inceleyebiliriz.

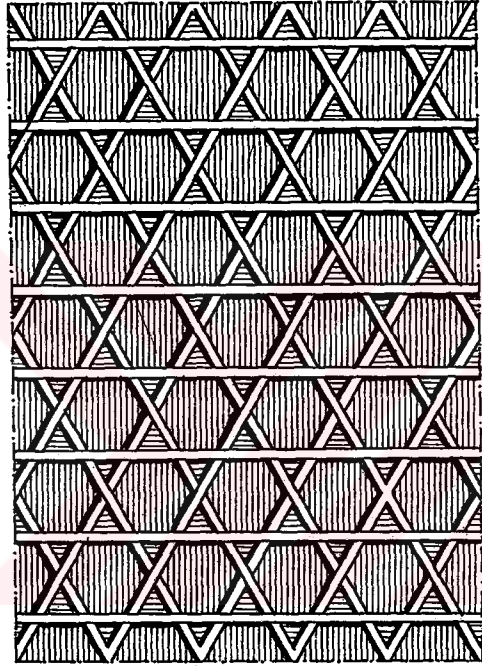
1- Çıtalar Çakılarak Oluşturulan Yüzey Süslemeleri:

Bu türdeki süslemelere, ahşap kapı kanatlarında, orta sahnin tavan kaplamasında ve tavanın güney bölümündeki altıgen göbekte rastlıyoruz.

Harime giriş aralığını örten ahşap kapı kanatlarından herbiri karşılıklı üçer panoya ayrılmıştır. Bu panolar basit geometrik motiflerle süslenmiştir (Resim-55). Üstteki kare panonun içinde, çıtalarla düzgün bîrer sekizgen oluşturulmuştur. Sekizgenin merkezine madeni bir kabara yerleştirilmiştir. Ortadaki pano, içiçe iki dikdörtgenden oluşmaktadır. Dıştaki dikdörtgen alanı, oyularak elde edilmiş zikzak motifi dolanmaktadır. İçteki dikdörtgen, enine iki çıtayla üç parçaya bölünmüştür. Ortadaki kare alanda üst panodaki motifin bir benzeri görülmektedir. Altındaki kare pano, yatay ve dikey olarak yerleştirilmiş çıtalarla kare ve dikdörtgen bölümlere ayrılmıştır.

Orta sahnin tavan kaplaması ince bir kirişle ortadan ikiye bölünmüş, kaplama yüzeyi iki bölümde de çıtalarla farklı şekillerde süslenmiştir. Tavanın kuzey bölümünde, düzgün sıralar halinde dizilmiş eşkenar altıgenler ve eşkenar üçgenler seçilmektedir. Altıgen alanlar kırmızı, üçgen alanlar ise beyaz renkle boyanmıştır (Resim-60) (Şekil-14). Tavanın güney bölümünde ise, kaplama yüzeyinde yine düzgün sıralar oluşturan altıgenler seçilmekle birlikte, herbir altıgenin çevresinde eş büyüklükte baklava şekilleri ve eşkenar üçgenler sıralanmıştır. Altıgen alanlar kırmızı, üçgen alanlar beyaz, baklava şekilli alanlar ise siyahla boyanmıştır.

(Resim-61) (Şekil-15).Bu bölümün ortasında altıgen bir göbek bulunmaktadır.Göbeğin merkezinde çitaların çakılmasıyla elde edilmiş oniki kollu yıldız motifi vardır.Yıldızın kolları devam ettirilerek,çevresinde altıgenler,üçgenler,baklava dilimleri ve yarım yıldız örnekleri oluşturulmuştur (Resim-61) (Şekil-16).Bu örnekler ve kollar arasında kalan yüzeyler,yanlara doğru pahlanmıştır.Yüzeyler üzerinde kalemişi süslemeler görülmektedir.Ayrıca,göbeğin çerçevesini oluşturan pervazlar üzerinde de kalemişi süslemeler vardır.

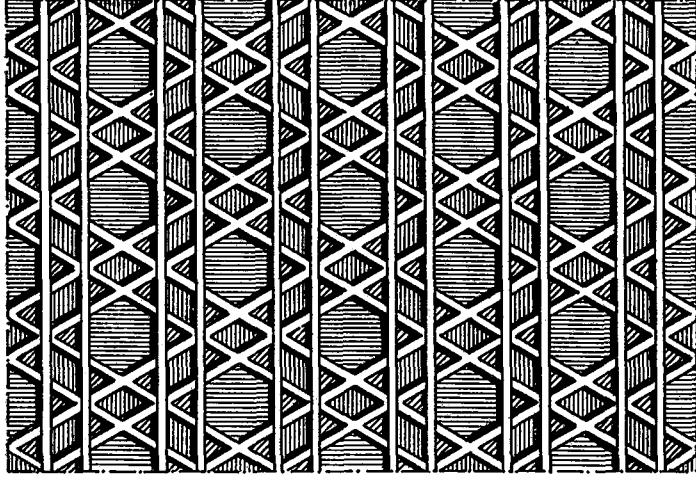

■ Kırmızı ■ Beyaz

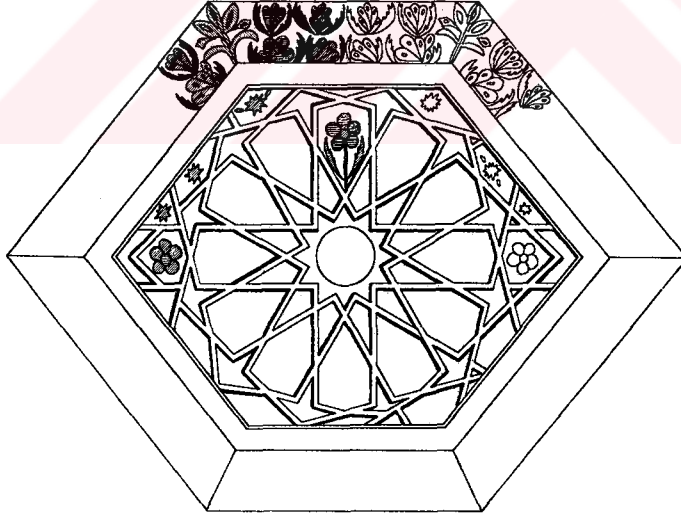
Şekil-14 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Orta Sahın tavanının kuzey bölümündeki kasetleme örneği.

2- Kalemişi Süslemeler

Harim duvarlarında,kemer karınlarında,kemer köşeliklerinde, ana girişlerin yan yüzlerinde,orta sahnın tavan kaplamasını çevreleyen pervazlarda ve tavan göbeğini çevreleyen pervazlarda kalemişi süslemelere yer verilmiştir.Bu süslemeleri konularına göre şu başlıklar altında inceleyebiliriz :

Şekil-15 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Orta sahnın tavanının güney bölümündeki kasetleme örneği.

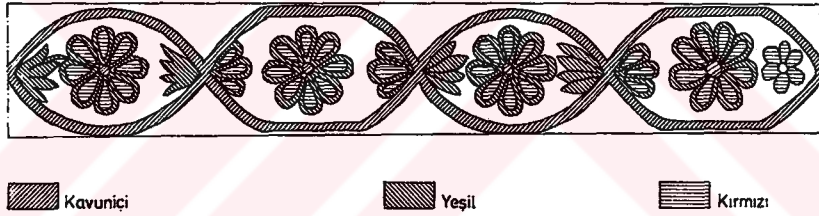
Şekil-16 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Tavan göbeği.

a- Bitkisel Motifler

Yapıdaki kalemişi süslemelerde en çok kullanılan motifler, bitkiseldir.

Harim duvarları lacivert renkli yatay şeritlerle üç bölüme ayrılmıştır. Her bölüm kendi içinde yine lacivert renkli dikey şeritlerle bölünerek, dikdörtgen panolar elde edilmiştir. Bu panolardan birçoğu, mersin dalı, sarmaşık, stilize karanfil, sümbül ve selvi ağacı gibi bitkisel motiflerle ve natürmortlarla süslenmiştir (Resim-62). Natürmortlarda, birer kaide üzerinde duran iki kulplu vazolar içinde doğal çiçekler resmedilmiştir. Bu çiçeklerde, yeşil, kahverengi ve siyah renkler kullanılmıştır.

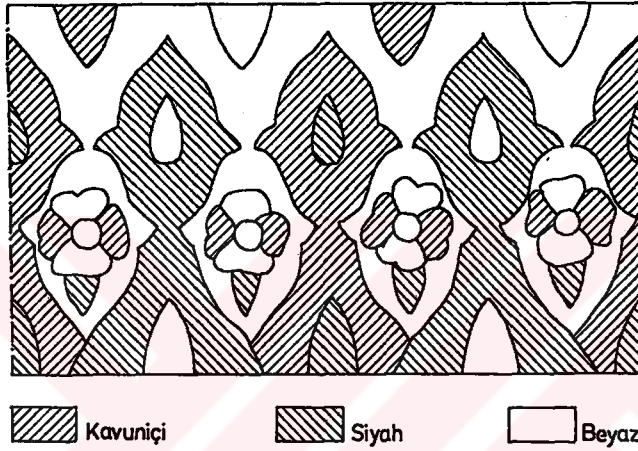
Kemer karınları, karşılıklı birer vazodan çıkan, kavuniçi renkli kartuşlar içine alınmış kırmızı renkli taç yapraklı çiçeklerle süslenmiştir (Resim-63) (Şekil-17).

Şekil-17 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii. Kemer karınlarındaki kalemişi süsleme örneği.

"A" ve "B" desteklerinin üzerine denk gelen iki kemer köşeliğinin yan sahnalara bakan yüzleri dışındaki tüm kemer köşelikleri bitkisel motiflerle süslenmiştir. Bunlardan "A" ve "D" desteklerinin üzerinde yer alan iki köşeliğin orta sahına bakan yüzlerinde, stilize birer ağaç motifi vardır. "D" desteği üzerindeki köşelikte, ağacın alt kesiminde "sene 1188" yazısı okunmaktadır (Resim-64). Diğer kemer köşeliklerinde, bir saksıdan ya da vazodan çıkan stilize karanfiller (Resim-65), birbirlerine ince ve kısa dallarla bağlanmış testere dişi şekilli yapraklar ve bunların aralarındaki taç yapraklı çiçeklerden oluşan karmaşık motifler görülmektedir (Resim-66). Bu süslemelerde yeşil, kavuniçi ve kırmızı renkler hakimdir.

Harim duvarlarıyla tavan arasındaki kirişlerin ve destekler üzerine oturan ana kirişlerin yan sahınlara bakan yüzlerinde, ters-düz palmetlerden oluşan bir süsleme bulunmaktadır (Resim-67) (Şekil-18). Yukarıya bakan palmetler, dönüşümlü olarak siyah ve kavuniçi renklerle boyanmıştır. Bunların ortalarına yine dönüşümlü olarak siyah ve beyaz renkli birer damla motifi yerleştirilmiştir. Aşağıya bakan palmetler beyaz zemlidir. Her birinin ortasında, beyaz ve kavuniçi renkli yaprakları olan birer menekşe vardır.

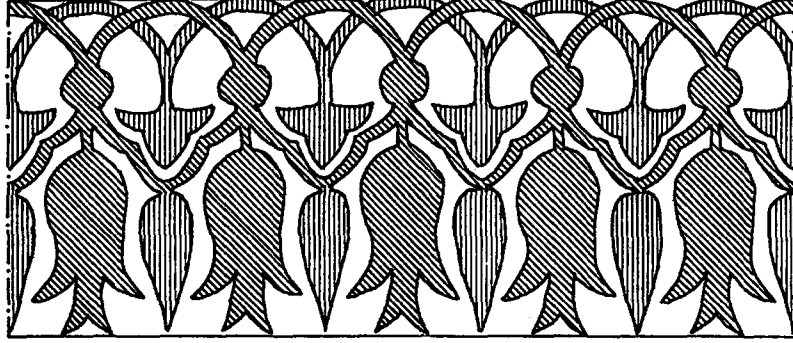

Şekil-18 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii. Kiriş yan yüzlerindeki kalem işi süslemelerden.

Kuzey-Güney yönlü ana kirişlerin orta sahına bakan yüzlerinde iki ayrı süsleme programı görülmektedir. Ana kirişlerin kuzeydeki kesiminde, Anadolu-Selçuklu dönemi süslemelerinde sıkça rastlanan lotus-palmet fistolarına benzeyen, ancak oldukça yozlaşmış bir süsleme bulunmaktadır (Resim-68) (Şekil-19). Palmetler, adeta birer laleye dönüşmüştür. Ayrıca, kavuniçi renkli lalelerin aralarına selviye benzeyen birer motif yerleştirilmiştir. Güneydeki kesimde ise, uçları altta ve üstte kesişen karşılıklı rumilerin aralarında üçgen ve dörtgen alanlar oluşturulmuştur (Resim-69) (Şekil-20). Dörtgen alanlar dönüşümlü olarak, kırmızı renkli taç yaprakları olan doğal çiçekler ve kırmızı, yeşil renkli yapraklardan çıkan sümbüle benzer çiçeklerle doldurulmuştur. Üçgen alanlarda, kırmızı renkli, altı taç yapraklı doğal birer çiçek vardır.

Yan sahınları örten doğu-batı yönlü yan kirişlerin ortalarının-

da, kırmızı renkli stilize birer karanfil ya da taç yapraklı çiçek motiflerine yer verilmiştir (Resim-63)

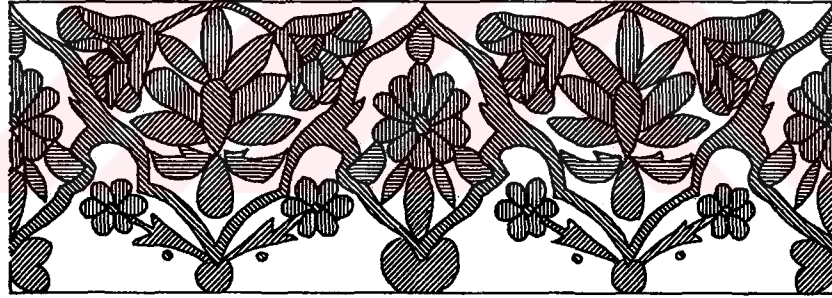

Kavuniçi

Siyah

Şekil-19 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kiriş yan yüzlerindeki kalemişi süslemelerden.

Kavuniçi

Yeşil

Kırmızı

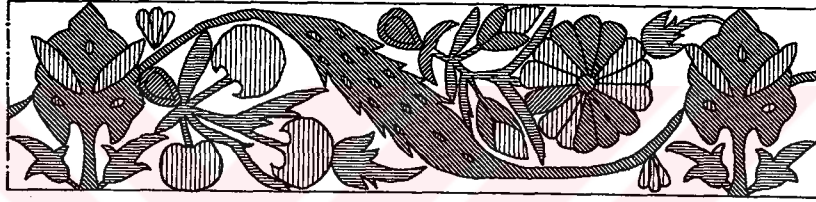

Siyah

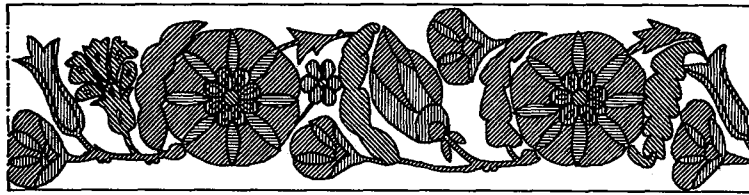
Şekil-20 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kiriş yan yüzlerindeki kalemişi süslemelerden.

Orta sahnin tavan kaplamasının iki bölümünde de, kaplamayı çevreleyen pervazlar üzerinde üçer süsleme şeridi bulunmaktadır. Bunlardan içte ve dışta olan iki şerit iki bölümde de benzer bir kompozisyona sahiptir. İçteki şeritte, beyaz zemin üzerinde birbirine palmetlerle bağlanmış kavuniçi renkli hançer yapraklar, üçlü karanfil demeti ve kırmızı,

kavuniçi renkli yapraklara sahip menekşeler yer almaktadır (Resim-70) (Şekil-21). Dıştaki şeritte sivri uçlu yapraklar ve altı taç yapraklı çiçeklerden oluşan bir süsleme vardır. Ortadaki şerit iki bölümde farklı bezemelere sahiptir. Güneyde, kahverengi zemin üzerinde, birbirlerine kıvrım dallarla bağlanmış lale, karanfil, hançer yapraklar ve rozeti andıran iri çiçeklerden oluşan bir süsleme görülmektedir. Çiçekler yeşil, kırmızı, kavuniçi ve kahverengi renklidir (Resim-70) (Şekil-22). Kuzeydeki şerit, siyah zemin üzerine yerleştirilmiş büyüklü küçüklü kartuşlar ve bunların içlerindeki lale, menekşe ve altı taç yapraklı çiçeklerle süslenmiştir (Resim-71).

Şekil-21 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii. Tavan pervazları üzerindeki kalemîşi süslemelerden.

Şekil-22 Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii. Tavan pervazları üzerindeki kalemîşi süslemelerden.

Tavanın güney bölümündeki altıgen göbeğin pervazları üzerinde iki süsleme şeridi bulunmaktadır. Dıştaki süsleme şeridinde, testere dişi şekilli yapraklar arasında doğal görünümlü çiçeklere yer verilmiştir (Re-

sim-61) (Şekil-16).İçteki şeritte ise kıvrım dallardan çıkan taç yapraklı doğal çiçekler vardır.Çiçekler,kavuniçi ve yeşil renklerle boyanmıştır. Göbeğin merkezindeki yıldız motifinin kolları üzerinde, testere dişi şekilli yapraklar arasında kırmızı renkli beş taç yapraklı doğal birer çiçek görülmektedir.Ayrıca,kolların devam ettirilmesiyle oluşturulan altıgen ve üçgen alanlarda da beyaz renkli doğal çiçekler ve yıldız benzeyen motifler bulunmaktadır.

b- Geometrik Motifler

Harim duvarlarındaki dikdörtgen panoların bazılarında,bir daire içine alınmış çark-ı felek motifi,yumurta dizisini andıran motifler ve geometrikleşmiş sivri yapraklı çiçeklerden oluşan süslemeler görülmektedir.Bu süslemelerde,yeşil,siyah ve kavuniçi gibi renkler kullanılmıştır (Resim-72).

"A" ve "B" desteklerinin üzerine denk gelen kemer köşeliklerinin yan sahinlara bakan yüzlerinde,birer oniki kollu yıldız motifi vardır.Yıldızların uçlarında papatyayı andıran taç yapraklı doğal çiçekler bulunmaktadır.Doğu sahinına bakan köşelikteki oniki kollu yıldızın ortasında "sene 1186" yazısı tekrarlanmıştır (Resim-73).

c- Mimari Tasvirler

Harim duvarlarındaki dikdörtgen panolardan bir kısmında "cami" ve "Kabe" konulu mimari tasvirlerle yer verilmiştir.

Batı duvarının kuzeyinde,kadınlar mahfili uzantısının sona erdiği kesimde revaklı avluya sahip bir cami tasviri vardır (Resim-74).Beş minaresi bulunan caminin harimi,ortada büyük bir kubbeyle yanlarda ise iki yarım kubbeyle örtülüdür.Revaklar,avlunun geri planında daha küçük gösterilerek,tasvire perspektif vermek istenmiştir.Buna karşılık,minarelerin dizilişinde ters perspektif dikkati çeker.

Doğu duvarının kuzeyinde,kadınlar mahfili uzantısı nedeniyle bir kısmı görülemeyen,bir başka cami tasviri daha vardır (Resim-75).Revaklı bir avlusu ve üç şerefeli iki minaresi olan cami,ortada bir büyük kubbeyle,yanlarda ise iki küçük kubbeyle örtülmüştür.Caminin önünde ya da iki yanında,mahfil nedeniyle tam olarak seçilemeyen kubbeli iki mekan

daha vardır.Tasvirde,iki minarenin yanlarından sarkan terazi kefelere dikkati çekmektedir.Revaklı avlunun geri planda kalan kısmı daha küçük resmedilerek tasvire perspektif verilerek istenmiştir.

Bir başka mimari tasvir,güney duvarının doğusundaki Kabe tasviridir.Bu kesimdeki pencerenin genişletilmesiyle bir kısmı yok olan tasvirde,revaklı bir avlu içinde Kabe ve çevresindeki çeşitli yapılar resmedilmiştir (Resim-76).Çevredeki yapılar,bakış açısına göre,ters ya da yatık olarak gösterilmiştir.Önceki mimari tasvirlerde olduğu gibi revakların perspektif kaygısıyla resmedildiği görülmektedir.Minarelerin dizilişinde ise yine ters perspektif dikkati çeker.

Kabe tasvirinin altında,bir vaiz kürsüsü tasviri yer almaktadır (Resim-56).Kürsünün üstünde sehpa olarak yorumlanabilecek bir unsur vardır.Bunun da üzerinde iki çiçek ve üç şamdan (?) gözlenmektedir.

d- Sembolik Tasvirler

Doğu duvarının kuzeyinde,orta sıradaki ilk iki panoda ve yine aynı sırada cami tasvirinden sonraki üç panoda, tüfek,kılıç,sancak,teber,keşkül,mızrak,su kabağı,terazi,makas,cennet-cehennem ve bir çadırdan oluşan,sembolik anlamları olduğunu düşündüğümüz bazı tasvirler vardır (Resim-77,78).Bu tasvirlerden terazinin adaleti simgelediği,keşkül ile teberin ise dervişlerin kullandıkları malzemeler⁽⁸⁹⁾ oldukları bilinmektedir.Dervişlerle ilgili malzemelerin resmedilmiş olması,bu tasvirlerin bir tarikat ile ilgili olabileceklerini akla getirmektedir.

e- Yazılar

Harim duvarlarının üst kesimlerindeki panolarla orta sıradaki panolar arasında,kartuşlar içine alınmış dinsel içerikli bir yazı şeridi bulunmaktadır.Yazı şeridi,doğu duvarının kuzey ucunda son bulmaktadır. Bu kesimde; " Okurum haqq Ayât'ı halvetiyle halveti 'akabince münâcât'ı şefaât yâ Resûl ul-lah.1293." ibaresi okunmaktadır (Resim-77).Bu yazı,yazan ustanın ya da köy halkından bazı kişilerin Halveti Tarikatına mensup olabileceğini akla getirmektedir⁽⁹⁰⁾.Yapıda yukarıda sözünü ettiğimiz yazılar dışında,biri mihrap çerçevesini üç yönde dolanan⁽⁹¹⁾, diğeri çerçevenin üst kesiminde⁽⁹²⁾ olmak üzere iki ayet şeridi görülmektedir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Anadolu'da XIII.yüzyıldan itibaren, ahşap destekli ve ahşap tavanlı birçok cami inşa edilmiştir. Sivrihisar Ulu Camii (1231-32)⁽⁹³⁾, Afyon Ulu Camii (1272)⁽⁹⁴⁾, Ankara Arslanhane Camii (XIII.yy.başları)⁽⁹⁵⁾ ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297)⁽⁹⁶⁾ bu tipin erken tarihli ve anıtsal örneklerindedir. Çoğunlukla mihrap duvarına dik sahinlerden oluşan bu tip camilerde, sahin sayısı yapıların boyutlarına göre farklılık gösterir. Ahşap tavan, mukarnaslı ahşap başlıklara, devşirme başlıklara ya da yalnızca yastıklara sahip desteklere oturan ana kirişlerle taşınır. Sahinlerin üzeri bir yandan ana kirişlere, diğer yandan duvarlara oturan yan kirişlerle örtülür ve düz tahtalarla kaplanır. Bu şema Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de benzer şekilde, ancak daha küçük boyutlu eserler inşa edilerek sürdürülmüştür.

Boğaziçi Kasabası Eski Camii, üç sahinli oluşu bakımından, Konya-Seydişehir Seyid Harun Camii (XIV.yy.birinci çeyregi)⁽⁹⁷⁾, Kastamonu-Kasabaköy Mahmut Bey Camii (1366)⁽⁹⁸⁾, Ayaş Ulu Camii (XIV.yy.sonu-XV.yy.başı)⁽⁹⁹⁾, Konya-Sarayönü Pir Hüseyin Bey Camii (1408)⁽¹⁰⁰⁾ ve Burdur-Dengere Köyü Camii (XVI.-XVII.yy)⁽¹⁰¹⁾ gibi yapılarla benzerlik gösterir. Ancak bu yapılardan Konya-Seydişehir Seyid Harun Camii'nde son cemaat yeri yoktur. Ayrıca, harimin ortalarında doğu-batı yönlü iki sıra Bursa kemeri bulunmaktadır. Konya-Sarayönü Pir Hüseyin Bey ve Ayaş Ulu Camii'nde de son cemaat yerine rastlanmaz. Ayaş Ulu Camii'nin doğu ve batı cephelerinde birer girişi vardır. Kuzeyindeki girişin sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır. Pir Hüseyin Bey Camii'nin girişi doğu cephesindedir. Burdur-Dengere Köyü Camii'nde son cemaat yeri ve giriş açıklığı doğu cephesinde yer alır. Anadolu genelindeki bu örneklerin yanı sıra, Denizli çevresinde de benzer planlı birçok cami bulunmaktadır⁽¹⁰²⁾. Bunlardan, Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii'nde Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nde olduğu gibi tavanı desteklemek amacıyla duvarların iç ve dış yüzlerine yerleştirilmiş ahşap direklere rastlanmaktadır (Bkz. Resim-157, 158)

Yapıda, harimdeki desteklerin birbirlerine kemerlerle bağlandıkları görülmektedir. Ancak, bu kemerlerin taşıyıcı işlevleri olmadığı, sadece dekoratif amaçla yapılmış ahşap birer kasadan ibaret oldukları anlaşılmaktadır. Ahşap destekli ve ahşap tavanlı camilerde üst örtüyü, destekler üzerine oturan ve sahinler doğrultusunda uzanan ana kirişlerle bu ki-

rişler ve duvarlar üzerine oturan yan kirişler taşımaktadır. Bu bakımdan, üst örtüyü taşımak için kemerlere gereksinim olmamaktadır. Ahşap desteklerin birbirlerine kemerlerle bağlandığı ahşap destekli cami örneği oldukça azdır. Niğde-Sungur Bey Camii (1335)⁽¹⁰³⁾ ve Seydişehir Seyid Harun Camii (XIV.yy.birinci çeyreği)⁽¹⁰⁴⁾ bu uygulamanın görüldüğü az sayıdaki örneklerdendir. Bu yapılardan Niğde Sungur Bey Camii bugünkü şeklini XVIII.yüzyılda geçirdiği bir yangın sonrasında almıştır. Destekler birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlanmaktadır. Seydişehir Seyid Harun Camii'nde ise destekler birbirlerine Bursa kemerleriyle bağlanmıştır. Denizli çevresinde yer alan ve bu çalışma kapsamında incelediğimiz Çivril-Savran Köyü, Çal-Kocaköy Köyü ve Bozkurt-Baklankuyucak Köyü camilerinde de destekler birbirlerine dekoratif kemerlerle bağlanmıştır.

Boğaziçi Kasabası Eski Camii, örtü sistemi bakımından benzer planlı diğer camilerden küçük bir farkla ayrılmaktadır. Yapıda, yan sahınları örten yan kirişler alttan kaçık bırakılmış, orta sahindakiler ise düz tavan tahtalarıyla gizlenmiştir. Benzer planlı geç dönem örneklerinin birçoğunda, yan kirişlerin tüm sahinlarda düz tavan tahtalarıyla gizlendiği görülmektedir⁽¹⁰⁵⁾.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıdaki kalemîşi süslemelerde iki ayrı üslup görülmektedir. Harim duvarlarında yer alan kalemîşi süslemeler basit ve oldukça stilizedir. Mimari tasvirlerde minyatür geleneğine bağlanabilecek bazı özelliklerle birlikte, perspektif denemeleri de dikkati çeker. Bu tasvirlerde revaklı avlunun geri planda daha küçük resmedilmesi, perspektif kaygısı olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, özellikle minarelerin dizilişinde ters perspektif görülür. Revakların ve "Kabe" tasvirindeki yapıların, bakış açısına göre ters ya da yana yatık gösterilmesi, minyatür geleneğine bağlanabilecek özelliklerdir. Bu özellikler, sanatçının perspektiften haberdar olmakla birlikte, minyatür geleneğinden uzaklaşmadığını göstermektedir.

Örtü sisteminde yer alan kalemîşi süslemelerde, Anadolu Selçuklu döneminden beri sıkça rastlanan palmet, rumi ve oniki kollu yıldız gibi motiflerle Osmanlı dönemine özgü lale, sümbül, menekşe, karanfil gibi çiçekler, rozetler, kıvrım dallar ve hançer yapraklar görülmektedir. Bit-

kisel örnekli süslemelerde şablon kullanılmamıştır. Bu nedenle aynı şeritteki motiflerin yer yer boyut ve biçim bakımından birbirlerini tutmadıkları gözlenmektedir.

Orta sahnin tavanında karşımıza çıkan, çıtalarla yapılmış kasetleme örneklerinin benzerlerine, özellikle XVII.-XVIII. yüzyıllardan itibaren, dini ve sivil mimari eserlerde sıkça yer verilmiştir. **Bursa Muradiye Camii** (1425) kapı tavanında⁽¹⁰⁶⁾, **Ankara İki Şerefeli Camii** (1674-75) tavanında⁽¹⁰⁷⁾ ve daha birçok caminin tavanında çıtalarla yapılmış kasetleme görmek mümkündür. Camilerin yanı sıra konut mimarisinde de tavan kasetlemesi yaygındır. **Bursa Muradiye Evi** (XVII. yy.) tavanında⁽¹⁰⁸⁾, **Mudanya Halil Ağa Evi** sofa ve eyvan tavanlarında⁽¹⁰⁹⁾, **Kütahya Mutafzade Evi** tavanında⁽¹¹⁰⁾, **İstanbul-Sebek Kavafyan Evi** (XVIII. yy.) tavanında⁽¹¹¹⁾, **Kula Bozerler Evi** (XVIII. yy. başları) tavanında⁽¹¹²⁾, **Safranbolu, Curtlar Bağ Evi** tavanında⁽¹¹³⁾ ve daha birçok evin tavanında kasetleme görülmektedir. Bunlardan, Bursa Muradiye Evi ve Kütahya Mutafzade Evi'nin tavan kasetlemeleri altıgen göbekleriyle birlikte, **Boğaziçi Kasabası Eski Camii** orta sahnin tavanının güney bölümüyle (Şekil-15) tam bir benzerlik göstermektedir. Tavan kuzey bölümündeki kasetleme örneğinde görülen geometrik kompozisyon (Şekil-14), **Çivril-Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii**'nin ahşap kapı kanatlarında da karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Şek. 7). Orta sahnin tavanının güney bölümündeki altıgen göbeğin benzerlerini, yukarıda da sözünü ettiğimiz Bursa Muradiye Evi ve Kütahya Mutafzade Evi tavanlarının yanı sıra, **Burdur-Taşoda** (XVI. yy. ortaları) tavanında⁽¹¹⁴⁾, **Ankara Ağaçayak Camii** (1705) tavanında⁽¹¹⁵⁾ ve daha birçok yapının tavanında görmek mümkündür.

Tavan göbeğinde çıtalarla çakma tekniğiyle, iki kemer köşeliğinde ise kalemişi tekniğiyle yapılmış olan oniki kollu yıldız motifi, Anadolu'da Selçuklu döneminden, Osmanlı döneminin sonuna kadar sıkça kullanılmıştır. **Divriği Ulu Camii**'nin (1228-29) ahşap minberinde⁽¹¹⁶⁾, **Merzifon Çelebi Mehmet Türbesi**'nin (1413-15) ahşap kapı kanatlarında⁽¹¹⁷⁾, **Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii**'nin (1523-24) ahşap kapı kanatlarında⁽¹¹⁸⁾, **Ankara Hacı Bayram Camii**'nin (1427-28) ahşap minberinde⁽¹¹⁹⁾ ve daha birçok yapıda, oniki kollu yıldız motifine rastlanmaktadır.

Harim duvarlarında yer alan kalemişi süslemeler, üslup, konu ve renk bakımından **Güney-Belenardıç Köyü Camii** (Bkz. Resim-209, 210, 211, 212), **Fethiye-Seki Yaylası, Tekke Camii** (1846)⁽¹²⁰⁾ ve **Konya-Bozkır, Hisarlık**

Kasabası Camii'nin ⁽¹²¹⁾ harim duvarlarındaki kalemişi süslemelerle büyük benzerlik göstermektedir. Kalemişi süslemeler bu örneklerde de dikdörtgen panolar içine alınmış, benzer bitkisel ve geometrik motiflerle mimari ve sembolik tasvirler kullanılmıştır. Batı duvarının kuzeyindeki cami tasviri, **Beyşehir-Çavuş Köyü Camii'nin** harim duvarlarındaki tasvirlerden birisiyle ⁽¹²²⁾ benzerlik gösterir. Ancak, **Beyşehir-Çavuş Köyü Camii** 'ndeki tasvirde avlu ve revak yoktur. Anadolu'da, çeşitli malzemeler üzerine resmedilmiş "Cami" ve "Kabe" gibi mimari tasvirler içeren birçok yapı bilinmektedir ⁽¹²³⁾. **Soma Hızır Bey Camii** (1791-92) mihrabında ⁽¹²⁴⁾, **Tavşanlı Kurşunlu Camii** (1813) güney duvarında ⁽¹²⁵⁾, **Amasya Gümüşlü Camii** (1491) girişindeki mahfilin kemer alınlığında ⁽¹²⁶⁾, **Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii** (1666) kubbe eteğinde ⁽¹²⁷⁾, **Kırkağaç Çiftahanlar Camii** (1864-65) harim duvarlarında ⁽¹²⁸⁾, **Soma Damgacı Camii** (XIX.yy) son cemaat yeri revak kemerlerinde ⁽¹²⁹⁾ ve daha birçok yapıda cami tasvirlerine rastlanmaktadır. Ancak, **Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin** harim duvarlarındaki cami tasvirleri saydığımız örneklerdeki tasvirlerle oranla daha ilkelidir.

Harim duvarlarındaki panolardan ve kemer köşeliklerinden bazılarında yer alan natürmort resimleri, Batılılaşma döneminin sevilen konularındandır. **İstanbul, Topkapı Sarayı III. Ahmet Yemiş Odası** (XVIII.yy. başı) duvarlarında ⁽¹³⁰⁾, **Boğaziçi Kasabası Eski Camii** 'nde olduğu gibi, dikdörtgen panolar içine alınmış, çok sayıda natürmort resmine rastlıyoruz. Bu örnekten başka, **Soma Hızır Bey Camii** (1791-92) kadınlar mahfili saçağında ⁽¹³¹⁾, **Yozgat Çapanoğlu Camii** (XVIII.yy. son çeyreği) mahfil tonozunda ⁽¹³²⁾, **Kula-Emre Köyü Camii** (1547-48) harim duvarlarında ve kubbe eteğinde ⁽¹³³⁾, **Soma Damgacı Camii** (XIX.yy.) son cemaat yeri kemer alınlıklarında ⁽¹³⁴⁾ ve daha bir çok yapıda natürmort resimlerine yer verilmiştir.

Kemer karınlarında yer alan, kartuşlar içine alınmış bitkisel süslemelerin (Şekil-17) benzerlerine **Ankara Hacı Bayram Camii** (1427-28) tavan göbeği pervazlarında ⁽¹³⁵⁾, **Aksaray-Eskil Ulu Camii** (1634) girişlerinde ⁽¹³⁶⁾, **Ankara Hacı İlyas Camii** (XVII.yy. sonu-XVIII.yy. başı) tavanında ⁽¹³⁷⁾ ve **Burdur-Dengere Köyü Camii** (XVI.-XVII.yy) girişlerinde ⁽¹³⁸⁾ rastlıyoruz.

Kiriş yan yüzlerindeki ters-düz palmet motiflerinin (Şekil-18) benzerleri, **Çivril-Emirhisar Kasabası Eski Camii'nin** harim duvarlarında

ve mihrap tepeliğinde de görülmektedir (Bkz.Şekil-8).

Kirişlerin orta sahına bakan yüzlerindeki süslemelerden bir kısmı, Anadolu Selçuklu dönemi eserlerinde sıkça rastlanılan lotus-palmet fistolarını anımsatmaktadır (Şekil-19). **Kayseri Külük Camii** (1210-11)⁽¹³⁹⁾ **Niğde Hüdavent Hatun Künbeti** (1312-13)⁽¹⁴⁰⁾ ve **Konya Karatay Medresesi** (1251-52)⁽¹⁴¹⁾ bu süslemenin görüldüğü yapılardan yalnızca birkaçıdır. **Boğaziçi Kasabası Eski Camii**'ndeki fisto, Anadolu Selçuklu dönemi örneklerine oranla yozlaşmıştır. Burada palmetin yerini lale almış, aralara selviye benzeyen bir motif yerleştirilmiştir.

Kirişlerin diğer kesimlerinde yer alan, rumilerin uçlarının keşişmesiyle üçgen ve dörtgen alanların oluşturduğu süslemenin (Şekil-20) benzerini **Aksaray-Eski Ulu Camii** (1634) kiriş yan yüzlerinde de görüyoruz⁽¹⁴²⁾

Orta sahin tavanını çevreleyen pervazlardan içte olanında görülen, birbirine palmetlerle bağlanmış hançer yapraklardan çıkan çiçeklerin yer aldığı süslemeye (Şekil-21) **Mudanya Tahir Paşa Konağı** (XVIII. yy.sonu) arz odası panolarında da⁽¹⁴³⁾ rastlanmaktadır.

Orta sahin tavanının güney bölümünde, dıştaki pervaz üzerinde yer alan, rozet, lale, karanfil ve hançer yapraklardan oluşan süslemenin (Şekil-22) benzerleri, **Ankara Hacı Bayram Camii** (1427-28) tavan göbeğinde⁽¹⁴⁴⁾, **İstanbul, Topkapı Sarayı Bağdat Küşkü** (XVII.yy.ilk yarısı) tavanında⁽¹⁴⁵⁾ ve **İstanbul Yeni Camii Hünkar Kasrı** (XVII.yy.sonları) kapı sövelerinde de⁽¹⁴⁶⁾ bulunmaktadır.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesi yoktur. Ancak, birisi harim duvarında, ikisi kemer küşeliklerinde olmak üzere, üç tarih kitabesi vardır. Harim duvarlarını dolanan yazı şeridinin sonundaki 1293/1876 tarihi, duvarlardaki kalemişi süslemelerin yapıldığı tarih olmalıdır. Nitekim, bu süslemelerin örtü sistemindeki süslemelerden üslup, konu ve renk bakımından farklı olması ve 1884 tarihli **Güney-Belenardıç Köyü Camii**'nin süslemeleriyle her bakımdan benzerlik göstermesi, düşüncemizi doğrulamaktadır. Yapılış tarihleri oldukça yakın olan bu süslemelerin, aynı sanatçının elinden çıkmış olabileceği de akla gelmektedir.

İki kemer küşeliğinde karşımıza çıkan 1188 / 1774-75 tarihi de

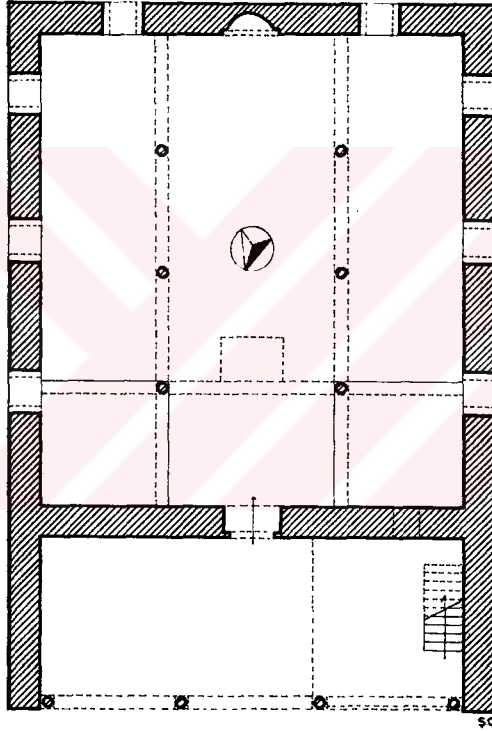
örtü sistemindeki süslemelerin yapıldığı tarih olmalıdır. Denizli yöresindeki benzer planlı camilerin XVIII. yüzyıl sonlarıyla XIX. yüzyıl boyunca inşa edilmiş olmalarını da dikkate alarak, Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin, örtü sistemindeki süslemelerle birlikte 1186 /1774-75 yılında ya da bu tarihten birkaç yıl önce inşa edildiğini kabul edebiliriz.

ÇİVRİL-SAVRAN (SAVRANŞAH) KÖYÜ CAMİİ

Çivril İlçesi'nin 8 km.güneydoğusundaki Savran Köyü'ndedir. 1980 yılında batısına yeni bir cami inşa edilmiş ve yapı terkedilmiştir.Bugün oldukça bakımsız ve harap bir durumdadır.Üzellikle üst örtüsünde ve kuzey duvarının üst kesiminde yıkılmalar meydana gelmiştir.

Yapı,güneybatı-kuzeydoğu doğrultuda meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiştir.Kuzey-güney yönlü uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim ve harimin kuzeyindeki son cemaat yerinden oluşmaktadır (Şekil-23).Minaresi yoktur.

0 0.5 1 2 3 4 5m

Şekil-23 Çivril-Savran Köyü Camii.Plan.

İnşa malzemesi olarak,temelde ve yerden yaklaşık 1 mt. yüksekliğe kadar devşirme blok taşlar,üst kesimlerde ise kerpiç kullanılmıştır. Kerpiç duvarların içlerine yatay olarak ahşap hatıllar yerleştirilmiştir. Doğu ve batı cephelerinde alтта ve üstte üçer pencere,güney cephesinde ise alтта iki,üstte üç pencere vardır (Resim-79,80,81).Tümü dikdörtgen şekilli olan pencereler sivri kemerle son bulan birer çökertme

içine alınmışlardır. Yapının üzeri düz toprak damla örtülüdür.Çatıyı örten kirişler duvarlardan yaklaşık 1 metre kadar çıkıntılı tutularak,yapıyı dört yönde dolanan enlice bir saçak oluşturulmuştur.Saçığı destekleyen yay şekilli ahşap unsurların alt ucu,duvar içindeki yatay hatlı üzerine oturtulmuştur (Resim-81).

Harimin kuzeyindeki son cemaat yerinin üzeri kuzey-güney yönlü ahşap kirişlerle örtülüdür.Üst örtü,kuzeyde ikisi duvarlara bitişik, ikisi bağımsız silindir kesitli dört ahşap destekle taşınmaktadır (Resim-82). Devşirme birer altlık üzerine oturan destekler ,birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır.Kemerler,ahşap malzemeyle yapılmış dekoratif birer unsur durumundadır.Taşıyıcı işlevleri yoktur.Bunların üst kesiminde doğu-batı yönlü bir giriş yer almaktadır.Son cemaat yerinin güneybatı köşesinde ahşap bir mahfil vardır (Resim-83).Batı duvarına bitişik ahşap bir merdivenle çıkılan mahfilden,harimin kuzey duvarının batı ucundaki bir giriş açıklığı aracılığıyla kadınlar mahfiline geçilmektedir.Açıklık ahşaptan yapılmış bir yuvarlak kemerle örtülüdür.Üst kesiminde sivri kemer şekilli bir alınlık vardır.Harimin kuzey duvarında pencere açıklığı yoktur. Duvarın üst kesiminde,ortada ve doğu köşede birer sivri sağır kemer yer almaktadır.Ortadaki sağır kemerin iki yanında, kalemişi süslemeler içeren dikdörtgen birer pano bulunmaktadır (Resim-84). Duvarın ortasında yer alan,yuvarlak kemerle örtülü bir açıklıktan harime girilmektedir (Resim-85). Giriş açıklığı,dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır.Ahşap malzeme ile yapılmış olan çerçeveyi üç yönde, sarmal yivlerle süslü bir silme dolanmaktadır.Dikdörtgen çerçevenin üst kesiminde sivri kemerli bir alınlık yer almaktadır.Alınlığın ortasında devşirme bir parça,bu parçanın çevresinde de kalemişi süslemeler bulunmaktadır.Açıklığı örten yuvarlak kemerin üst kesiminde,dikdörtgen bir kartuş içine alınmış iki satırlık bir kitabe vardır.

Harim iki sıra halinde üçerden altı ahşap destekle,kible duvarına dik uzanan üç sahına ayrılmıştır (Resim-86).Tümü silindir kesitli olan destekler,silindirik birer başlığa sahiptir.Destekler birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır.Kemerler,son cemaat yerindeki kemerler gibi,desteklere geçirilmiş ahşap birer kasa şeklindedir.Taşıyıcı işlevleri yoktur.Bunların üzerine kuzey-güney yönlü ana kirişler yerleştirilmiştir.Orta sahının üzeri ana kirişler üzerine oturan doğu-batı yönlü yan kiriş-

lerle örtülmüştür.Orta sahnın yan sahnınlardan daha geniş tutulmuş ve tavanı teknetavan şeklinde düzenlenerek yükseltilmiştir.Yan sahnınlara üzeri,bir yandan duvarlara,dığer yandan ana kirişlere oturan,15-20 cm. aralıklarla yerleştirilmiş yan kirişlerle örtülmüştür.Üç sahnında da,yan kirişler alttan düz tavan tahtalarıyla kaplanmıştır.Ancak,orta sahnın tavan kaplamasının bir bölümüyle yan sahnınlardaki kaplamaların tümü dökülmüştür.Dökülen kesimlerden yan kirişlerin üzerine sıkıştırılmış sazlar yerleştirildiği görülmektedir.Tavan kaplamalarının yüzeyi çıtalarla oluşturulmuş kasetlemelerle süslenmiştir. Orta sahnın tavanının ortasında bir göbek yer almaktadır (Resim-87).Tavan kaplamalarını çevreleyen pervazlar, kemer karınları ve kemer köşelikleri kalemışı süslemelerle bezenmiştir.

Harim duvarlarının çeşitli kesimleri çatlamış ve yıkılmış durumdadır.Üzellikle,kuzey duvarının batı köşesiyle kuzey duvarının kuzey köşesinde büyük ölçüde hasar vardır. Duvarlar kerpiç üzerine sürülen ince bir alçı tabakasıyla sıvanmıştır. Doğu,batı ve güney duvarlarında,sıva üzerine yapılmış kalemışı süslemeler bulunmaktadır.Doğu,batı ve güney duvarlarının üst kesimlerinde,silmelerle oluşturulmuş sağır sivri kemerler yer almaktadır (Resim-86,88,89).BİRER konsol üzerine oturan bu kemerlerle duvarlara hareketlilik kazandırılmak istenmiştir.Üst kat pencereleri bu kemerlerin ortalarına yerleştirilmiştir. Bu pencerelerden bir kısmı alçı içliklere sahiptir.

Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili yer alır (Resim-90). Mahfile,son cemaat yerinin güneybatı köşesindeki dış mahfilden geçilmektedir.Kadınlar mahfilinin ortasında harime doğru taşıntı yapan,balkona benzer ahşap bir unsur vardır.Mahfil tabanının alt kesimi,çıtalarla oluşturulmuş kasetlemelerle süslenmiştir (Resim-91).

Alçı mihrap,ahşaptan yapılmış dikdörtgen bir çerçeveye içine alınmıştır (Resim-92).Çerçeveyi üç yönde sarmal yivlerle süslü bir silme dolanmaktadır.Mihrap,yarım daire kesitli bir nişe sahiptir.Mihrap nişi,yukarıya doğru kademeler halinde daralarak yükselen,mukarnaslı bir kavşak ile örtülmüştür.Köşeliklerinde,alçıdan yapılmış birer kabara vardır. Mihrabın tüm yüzeyi kalemışı süslemelerle bezenmiştir.

Ahşap minber,şebekeli korkuluklara ve geometrik geçmelerle süslü aynalıklara sahiptir (Resim-93).Geometrik geçmelerin içleri kalemışı süslemelerle bezelidir.

Süslemeler

Yapıdaki süslemeler, harim girişinin üst kesiminde, harim duvarlarında, mihrapta, minberde, kemer karınlarında, kemer küşeliklerinde, tavan kaplamasında ve kaplamayı çevreleyen pervazlar üzerinde toplanmıştır. Bu süslemeleri malzemelerine göre şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

1- Çıtalarla Oluşturulan Yüzey Süslemesi

Bu tür süslemelere, minberde, kadınlar mahfili tabanının alt yüzünde ve harimin tavan kaplamasında rastlanmaktadır.

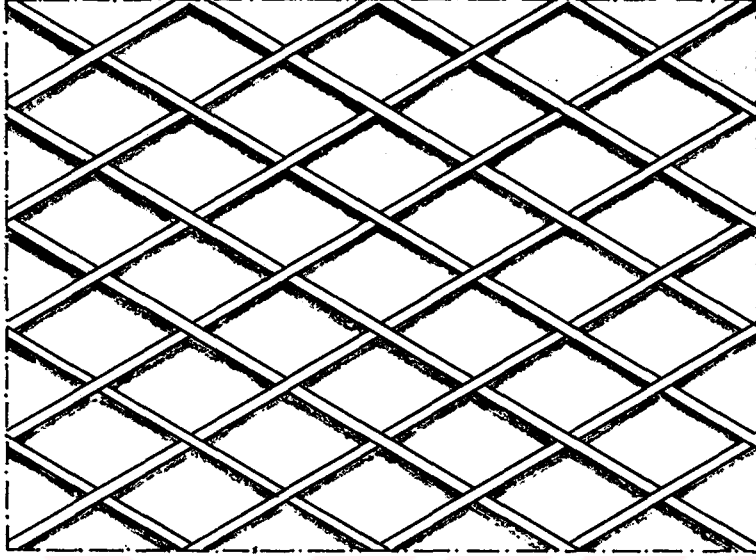
Minberin aynalık kısmında çıtaların çakılmasıyla oluşturulmuş kare ve dikdörtgen panolar yer almaktadır (Resim-93). Panoların içleri kalemişi süslemelerle bezenmiştir. Aynalığın merkezinde ahşaptan yapılmış bir kabara vardır.

Kadınlar mahfili tabanının alt yüzünde, ince çıtalarla oluşturulmuş kare şekilli kasetlemeler görülmektedir (Resim-91). Kasetlemelerde nem nedeniyle yer yer dökülmeler meydana gelmiştir.

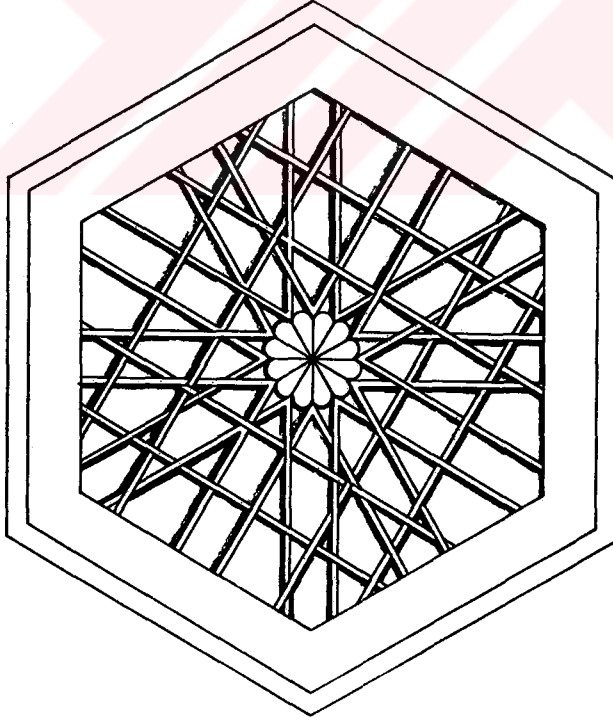
Harim tavanı eşkenar dörtgenlerden oluşan kasetlemelere sahiptir (Resim-87) (Şekil-24). Ancak, orta sahnın tavan kaplamasının güney bölümü ile yan sahnınlardaki kaplamaların tümü dökülmüştür. Orta sahnın tavanının ortasında, kare çerçeve içine alınmış bir göbek vardır. Göbeğin merkezinde çıtalarla oluşturulmuş bir altıgen, altıgenin çevresinde ise daire şekilli bir bölüm bulunmaktadır. Altıgenin kenarlarından çıkan, ışınsal şekilde yerleştirilmiş çıtaların uçları birbirlerine bağlanarak kemer dizisini andıran bir görünüm elde edilmiştir. Altıgen göbekte iki şema görülmektedir (Şekil-25). İlkinde, birbirlerini dik açılarla kesen kare ve dikdörtgenler, ikinci şemada ise, altıgenin köşelerinden ve ortalarından çıkan ikişer çıta ile oluşturulmuş bir kompozisyon vardır. Merkezde bir kabara yer almaktadır.

2- Kalemişi Süslemeler

Harim girişinin üst kesimleri, harim duvarları, minber aynalıklarındaki geometrik geçmelerin içleri, kadınlar mahfili saçağı, kemer köşelikleri, kemer karınları ve tavan kaplamasını çevreleyen pervazlar kalemişi süslemelerle bezenmiştir. Bu süslemelerde sarı, kırmızı, mavi, kahve-

Şekil-24 Çivril-Savran Köyü Camii.Tavan kasetlemesi.

Şekil-25 Çivril-Savran Köyü Camii.Tavan göbeği.

renge ve yeşil renk ler kullanılmıştır.Kalemişi süslemeleri konularına göre şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

a-Bitkisel Motifler

Yapıdaki kalemişi süslemelerin çoğunluğu bitkisel motiflerden oluşmaktadır.Öu motiflerin görüldüğü süslemeler şablon kullanılmadan yapılmıştır.

Minberin aynalık kısmında yer alan kare ve dikdörtgen alanların içleri stilize çiçeklerle süslenmiştir (Resim-94).

Mihrap yüzeyinde,mihrap çerçevesinin üst kesiminde ve ikiyanında (Resim-92),harimin doğu ve batı duvarlarındaki dairesel panoların çevresinde,batı duvarının ortasındaki üst sıra penceresinin çevresinde (Resim-88,89) ve aynı pencerenin sağındaki iki seccade üzerinde (Resim-95) birbirlerine kıvrım dallarla bağlanmış,geniş alanlara yayılan stilize bitkiler yer almaktadır.

Harimin doğu,batı ve güney duvarlarındaki sağır kemerlerin üst kesimlerinde,küçük yaprakları olan stilize bitkilerden oluşan süsleme şeritleri görülmektedir.Öu şeritlerin benzerleri,doğu ve batı duvarlarının ortalarında sağır kemerlerin oturduğu konsollar hizasında da vardır. Ancak bunların büyük bir kısmı dökülmüştür (Resim-88,89).

Harim duvarlarında ve sahnıları birbirinden ayıran ahşap kemerlerin küşeliklerinde natürmortlara da rastlanmaktadır.Doğu duvarının ortasındaki üst kat penceresinin sağında bir ibrik içinde,batı duvarının güneyindeki üst kat penceresinin sağında ve ahşap kemerlerin küşeliklerinde ise birer vazo içinde,stilize çiçeklerden oluşan natürmortlar yer alır (Resim-96,97,98).Batı duvarındaki natürmortun sağında meyveleriyle birlikte bir kiraz ağacı resmedilmiştir.Güney duvarının batısındaki üst kat penceresinin iki yanında da,engebeli bir arazi üzerinde resmedilmiş ağaçlar dikkati çeker (Resim-99). Güney duvarının doğusundaki üst sıra penceresinin solunda,bir başka natürmort resmi bulunmaktadır (resim-100). Dört desteğe oturan bir kasenin üzerinde,biri bütün,diğerleri dilimlenmiş halde karpuzlar vardır.Kasenin sağına ve soluna birer çiçek demeti konulmuştur.Dilimlerin üzerinde birer dıçak görülmektedir.Dilimler ve dıçaklar kasenin üzerine acemice yerleştirilmiştir.Tümü boşlukta durmaktadır.

Kemer karınlarında birbirine dalgalı hatlarla bağlanmış gülböcekler görülmektedir (Resim-98). Zemin sarı, gülböcekler ise kahverengi ve beyaz renklidir.

Ana girişlerin yan yüzlerinde girlandları andıran bir dizi bitkisel süsleme dikkati çekmektedir (Resim-89). Zemin sarı, çiçekler yeşil renklidir.

Orta sahını örten teknetavani, kademelenerek yükselen üç pervaz çevrelemektedir (Resim-87). Ana girişlerle aynı seviyede olan alt pervazın yüzeyinde, hançer yapraklar ve aralarında doğal birer çiçek görülmektedir (Resim-101). Zemin kahverengi, çiçekler ise yeşil, kırmızı ve siyah renklidir. Yukarıya doğru kavis yaparak yükselen ortadaki pervaz alçıyla sıvanmıştır. Sıva üzerine, birbiri ardına dizilmiş, çelengi anımsatan, küçük yapraklı çiçekler resmedilmiştir (Resim-102). Zemin sarı renkli, çiçekler yeşil renklidir. Tavanı çevreleyen diğer pervazın yüzeyi, dalgalı hatlara sahip eşkenar dörtgenlere ayrılmıştır (Resim-87). Eşkenar dörtgenlerin içleri küçük çiçeklerle bezenmiştir.

b-Mimari Tasvirler

Güney duvarının doğusundaki üst sıra penceresinin sağında bir cami tasviri bulunmaktadır (Resim-103). Tasvirdeki cami, iki minaresi olan tek kubbeli bir yapıdır. Minarelerin arasına bir mahya yerleştirilmiştir. Caminin sağında bir ağaç ve türbeye benzeyen tek kubbeli bir başka yapı vardır. Ağacın dallarından birinde bir sancak asılıdır. Tasvir oldukça ilkel ve perspektiften yoksundur.

c-Yazılar

Harim girişinin üst kesimindeki panolar ile harim duvarlarındaki daireler içinde, Tanrı, Peygamber ve dört halifenin adlarıyla çeşitli dinsel içerikli yazılar okunmaktadır (Resim-84, 88, 89). Doğu ve batı duvarlarındaki bazı yazı örneklerinde, harflerin uzantılarının birbirlerini kesmesiyle ortada sekiz köşlü birer yıldız oluşturulmuştur (Resim-88, 89).

Mimari Üzelikler ve Karşılaştırma

Çivril-Savran Köyü Camii, plan, malzeme ve desteklerinin birbirine kemerlerle bağlanmış olması gibi özellikleriyle Baklan-Boğaziçi Kasaba-

sı Eski Camii'ne (Şekil-13) benzemektedir.(Ayrıntılı bir karşılaştırma için bkz.s.40,41)

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Kadınlar mahfili tabanının alt yüzünde ve harim tavanında karşımıza çıkan kasetleme örnekleriyle,tavanın orta sahına denk gelen kesiminde yer alan altıgen göbeğin benzerine Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nde de rastlanmaktadır (Şekil-14,15,16).

Yapıdaki kalemişi süslemelerden bitkisel örnekli olanların tümü şablon kullanılmadan yapılmıştır.Bu çalışma kapsamında incelediğimiz yapılardan Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Cami , Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii ve Güney-Belenardıç Köyü Camii'nin duvarlarında da kalemişi süslemelere yer verilmiştir.Ancak bu yapılarda,kalemişi süslemelerin kare ya da dikdörtgen panolarla sınırlandırıldıkları görülmektedir.Savran Köyü Camii'nde böyle bir sınırlama yapılmamıştır.Harim duvarlarındaki kalemişi süslemelerin çoğunluğu,geniş alanlara yayılan stilize bitkilerle birer şerit halinde düzenlenmiş küçük yapraklı bitkilerden oluşmaktadır.Natürmortlar,cami tasviri ve yazılar diğer süsleme konularıdır.Birer vazodan çıkan çiçeklerin görüldüğü natürmort örneklerine Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nde de rastlıyoruz (Bkz.Resim-62).Güney duvarının doğu köşesinde yer alan natürmortta,bir kase içinde karpuzlar resmedilmiştir.Öu resimde karpuzların ve bıçakların acemice,perspektiften uzak olarak,minyatürleri anımsatan bir üslupta yerleştirildikleri görülmektedir.Batılılaşma dönemi olarak adlandırılan XVIII.-XIX. yüzyıllarda,meyvelerden oluşan natürmortlar sevilen konulardan olmuştur. İstanbul,Topkapı Sarayı,III.Ahmet Yemiş Odası (XVIII.yy.başı) duvarlarında⁽¹⁴⁷⁾, Yozgat Çapanoğlu Camii (XVIII.yy.sonu) mahfil tonozunda⁽¹⁴⁸⁾, Soma Hızır Bey Camii (1791-2) mihrabında⁽¹⁴⁹⁾,Soma Damgacı Camii(XIX.yy) saçak altı frizinde⁽¹⁵⁰⁾ ve daha birçok yapının kalemişi süslemeleri arasında bu tür natürmortlara rastlanmaktadır.

Güney duvarının doğu köşesinde yer alan cami tasviri,tamamen minyatür geleneğinde yapılmış basit bir tasvirdir.Cami tasviri içeren örnekler hakkında ayrıntılı bilgi ve karşılaştırmayı Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nde vermiştik (Bkz.s.43).

Çivril-Savran Köyü Camii harim tavanı, gerek tavan sistemi, gerekse tavan süslemeleri bakımından,Çal-Kocaköy Köyü Camii(1801-2) ile tam bir benzerlik göstermektedir (Bkz.Resim-115, 121, 122).

Tarihlendirme

Yapının inşa tarihini ve yaptıranın adını,harim girişinin üstündeki Osmanlıca kitabeden öğreniyoruz (Resim-104).Kitabenin **transkripsiyonu** şöyledir

- Hoş 'ioâdet-hâne bünyâd eylemiş Ümer Ağa
bu cihân oldukça eylesün bâki Hüda
mâden-i cûy-i kerem hem bir pâk-i nijâd imiş
işbu tarzta camlin tâmîr⁽¹⁵¹⁾ şahiddir aña
- Gülşen-i cennet bunun altında ya üstündür
sûfat etme-sen temennâni bulasın zâhidâ
ey Habîbî dil-şikeste târihinden vir bir cevâb
dedi târih bir müferrih mâbed oldu şehriyâ

Türkçesi : " Güzel bir ibadethane - ki bu dünya durdukça Tanrı onu da baki kılsın - yaptıran Ümer Ağa'nın özünün ,gönlünün zenginliğine bu caminin tamiri de şahittir.Cennet ,bu caminin ya altında ya da üstündür.Ey Zahid ! Eğer acele etmezsen dileğine kavuşursun.Hüzünlü,gönlü kırık tarininden bir cevap istenen Habibi; ey şehirli,bir ferah mabed oldu,diyerek cevap verdi".

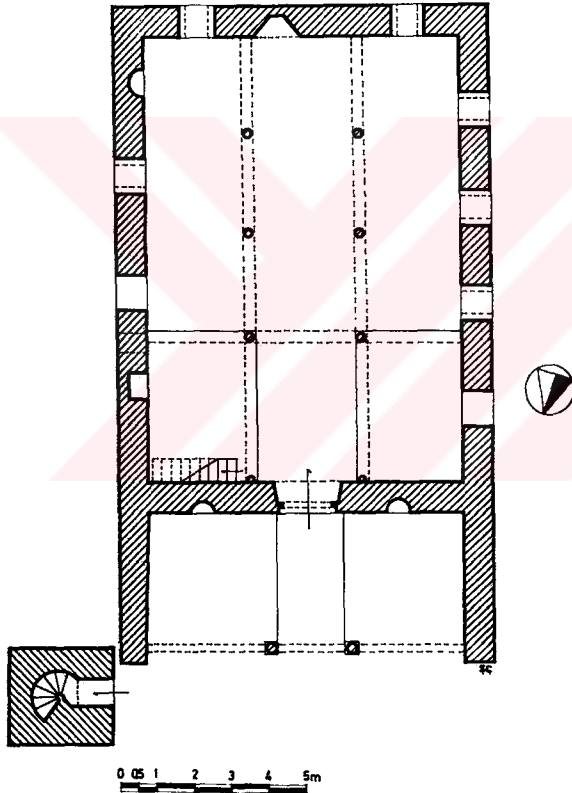
Kitabede ikinci satırın sonunda,ebced hesabı ile 1213/1798-99 tarihi verilmiştir⁽¹⁵²⁾.Birinci satırın sonunda geçen "tamir" sözcüğü, kitabenin bir onarıma ait olduğunu göstermektedir.Ancak kitabede "bün-yad"⁽¹⁵³⁾ sözcüğünün de geçmesi,yapılan onarımın büyük bir onarım olduğuna işaret eder. Yapının,1800-1801 tarihli Çal-Kocaköy Köyü Camii ile tavan sistemi ve süslemeleri bakımından tam bir benzerliğe sahip olması da bugünkü şeklini 1798-99 yılında aldığını kanıtlamaktadır.

Kaynaklarda,Çivril yöresinde adı geçen Ümer Ağa adlı bir kişiye rastlamadık.Ancak ,Acıpayam,Yazır Kasabası Çarşısı Camii'nin de (1802-3) Ümer Ağa adlı bir kişi tarafından inşa ettirildiğini biliyoruz.İki yapının inşa tarihleri arasındaki yakınlık,bunların aynı kişi olabileceklerini akla getirmektedir.

ÇAL-KOCAKÖY (ŞALVAN) KÖYÜ CAMİİ

Çal-Bekilli Karayolunun 5.km.sinde,yoldan 1 km. doğuda bir tepe üzerine kurulu olan Kocaköy'dedir.Yapı,doğu-batı doğrultuda meyilli bir arazi üzerinde,küçük bir avlu içinde yer almaktadır.Avluya,kuzey-batı köşesindeki,yuvarlak kemerle örtülü bir açıklıktan girilmektedir(Resim-105).

Cami,kuzey-güney doğrultuda uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim,harimin kuzeyindeki son cemaat yeri kuzeydoğu köşesindeki minarenden oluşmaktadır (Şekil-26).

Şekil-26 Çal-Kocaköy Köyü Camii.Plan.

İnşa malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır.Duvarlar sıvalı ve beyaz badanalıdır.Doğu ve güney cephelelerinde altta ve üstte ikişer pencere,batı cephesinde ise altta dört,üstte üç pencere vardır (Resim-106,107,108).Pencerelerin tümü dikdörtgen şekillidir.Yapının üzeri toprak damlı iken,1960 yılında kırma çatıyla kaplanmış,kiremetle örtülmüştür.

Harimin kuzeydoğu küşesinde yer alan minare,girişinin üst kesimindeki kitabeye göre 1961 yılında yapılmıştır.Minare,kare kesitli bir kürsü ve silindirik bir gövoeye sahiptir (Resim-109).Kürsü ve pabuç kı-sımları kesme taşla,gövde ve yukarısı tuğla ile inşa edilmiştir.Gövdede tuğlaların dizilişleriyle sarmal yivli bir süsleme görünümü oluşturulmuş-tur.Minareye dışarıdan basık kemerli bir açıklıkla girilmektedir.

Harimin kuzeyindeki son cemaat yerinin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür.Tavan,kuzeyde yaklaşık 2 mt.yüksekliğinde iki devşirme sütun ve bunların üzerine eklenmiş birer ahşap destekle taşınmaktadır (Resim-110).Destekler birbirlerine dilimli kemerlerle bağlanmıştır.Kemerler ahşaptan yapılmış ve üzerleri sıvanmıştır. Tavan,yüzeysel ahşap süsleme-lere sahiptir (Resim-111).Son cemaat yerinin güney duvarının doğu ve ba-tı kesimlerinde mukarnaslı birer kavsarayla örtülü yarım daire kesitli iki dış mihrap vardır.Duvarın ortasında harime giriş sağlayan açıklık yer alır (Resim-112).Basık kemerle örtülü olan giriş açıklığının üst ke-siminde,duvardan hafif çıkıntı oluşturan ve yukarıya doğru kademelenerek yükselen zikzaklı profile sahip,üçgen bir alınlık görülmektedir.Alınlık üzerinde üç satırlık inşa kitabesi bulunmaktadır.Giriş açıklığı,basit geometrik motiflerle süslü ahşap kapı kanatlarına sahiptir.

Harim iki sıra halinde dörderden sekiz ahşap destekle kible du-varına dik uzanan üç sahına ayrılmıştır (Resim-113).Desteklerden ikisi kuzey duvarına bitişik,altısı bağımsızdır.Kuzey duvarına bitişik olan iki destek kare kesitli,bağımsız olanlar ise silindir kesitlidir.Bağım-sız destekler devşirme birer altlık üzerine oturmaktadır.Destekler bir-birlerine ahşaptan yapılmış dilimli kemerlerle bağlanmıştır.Kemerler sı-valı ve beyaz badanalıdır.Sahınların üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür.Orta sahnin tavanı,bir teknetavan şeklinde düzenlenerek yan sahninlerden yüksek tutulmuştur (Resim-114).Tavan yüzeyleri ahşap ve kalemişi süsle-melere sahiptir.

Harim duvarları sıvalı ve beyaz badanalıdır.Doğu duvarının ku-zeyinde dikdörtgen bir dolap nişi vardır.Aynı duvarın güney ucunda yarım daire kesitli bir başka niş daha bulunmaktadır.Bu nişin önüne ahşaptan yapılmış basit bir vaaz kürsüsü yerleştirilmiştir.

Harimin kuzeyinde ahşap bir kadınlar mahfili bulunmaktadır (Re-sim-115).Mahfile kuzey duvarının doğusundaki ahşap bir merdivenle çıkıl-

maktadır. Mahfilin ortasında harime doğru taşıntı yapan ahşap bir unsur vardır.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Mihrap yakın bir tarihte yenilenmiş, mukarnaslı kavsara ve kavsara köşeliklerindeki kabaralar dışında kalan yüzeyler fayans kaplanmış-
tır (Resim-116). Mukarnaslar ve kabaralar alçıdan yapılmıştır. Şekilleri bozulmuş da olsa, bu bölümlerden ilk inşaattaki mihrabın alçıdan yapılmış olduğu tahmin edilebilir. Mihrap bugünkü şekliyle üçgen kesitli bir niş ve mukarnaslara sahip bir kavsaradan oluşmaktadır. Mihrabın girişle aynı ekseninde olmadığı, doğuya doğru kaydırılmış olduğu dikkati çekmektedir (Şekil-26).

Süslemeler

Yapının süslemeleri ahşap kapı kanatlarında, son cemaat yeri tavanında, kadınlar mahfili tabanının alt yüzünde ve harim tavanında toplanmıştır. Bu süslemeleri malzemelerine göre iki grupta inceleyebiliriz.

1-Ahşap Süslemeler

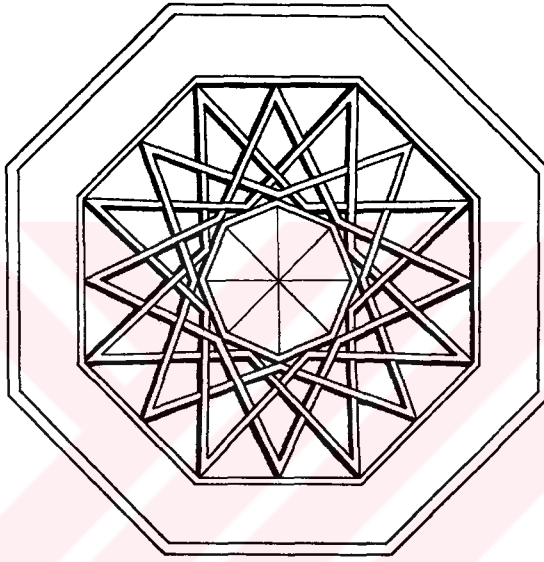
Ahşap kapı kanatları yatay ve dikey dikdörtgen panolardan oluşan basit geometrik süslemeler içermektedir (Resim-112).

Son cemaat yeri tavanı üç bölüm halinde düzenlenmiştir (Resim-111). Ürtadaki bölümde dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış, içiçe baklava şekillerinden oluşan bir süsleme görülmektedir. Diğer iki bölümde ise kare şekilli kasetlemeler yer almaktadır.

Kadınlar mahfili tabanının alt yüzünde, son cemaat yeri tavanında olduğu gibi kare kasetlemeler vardır (Resim-117). Mahfilin harime taşıntılı bölümünün alt yüzünde bir merkezden çıkan çıtalarla ışınsal bir düzenleme oluşturulmuştur.

Harim tavanının yan sahınlar üzerine denk gelen kesimleri süsleme bakımından simetriktir (Resim-114). Bu kesimlerin ortalarında kare çerçeveler içine alınmış daire şekilli dimer göbek vardır. Göbeklerin içi dimer çark-ı felek motifiyle doldurulmuştur. Her iki göbeğin merkezinde ahşaptan yapılmış dimer kabara görülmektedir (Resim-118). Göbekler dışında kalan yüzeyler çıtalarla oluşturulmuş baklava şekilli kasetlemelerle süslüdür.

Orta sahnin tavanının ortasında dikdörtgen çerçeve içine alınmış bir göbek vardır (Resim-119). Göbeğin merkezinde bir sekizgen yer almaktadır. Sekizgenin içi çıtalarla oluşturulmuş bir sivri kollu yıldız örneği ile doldurulmuştur. Merkezinde ahşap bir kabara bulunmaktadır (Şekil-27). Orta sahnin tavanının kuzey bölümünde baklava şekilli, güney bölümünde ise kare ve dikdörtgenlerden oluşan kasetleme örnekleri görülmektedir. Güney bölümdeki kasetleme örneklerinde, dikdörtgenlerin ortalarına küçük dorer kabara yerleştirilmiştir (Resim-114).

Şekil-27 Çal-Kocaköy Köyü Camii. Tavan göbeği.

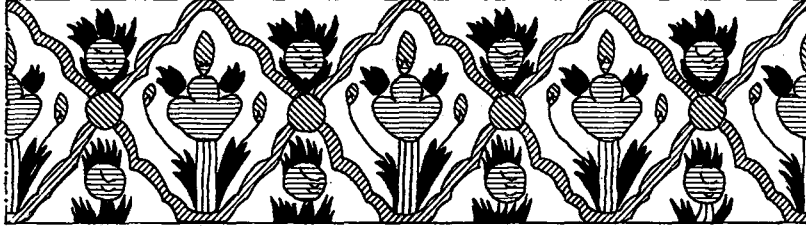
2-Kalemişi Süslemeler

Kadınlar mahfilinin harime taşıntı yapan kesiminin ön yüzünde, harim tavanını çevreleyen pervazlarda ve tavan göbeklerinin çevrelerinde kalemişi süslemelere yer verilmiştir. Bu süslemelerde yeşil, kahverengi, sarı, kırmızı ve siyah renkler kullanılmıştır.

Kadınlar mahfili çıkıntısının ön yüzünde dalgalı hatlarla sınırlanan üçgen ve dörtgen alanlar görülmektedir (Resim-120) (Şekil-28). Bunların içleri doğal görünümlü çiçeklerle doldurulmuştur. Bu bölümün üzerindeki dar şeritte yüzeye serpiştirilmiş küçük çiçekler yer almaktadır. Aynı bölümün alt yüzünde birbirlerine kıvrım dallarla bağlanmış doğal görünümlü çiçekler vardır.

Orta sahnin tavanını iki pervaz çevrelemektedir (Resim-114). Bun-

lardan dışta olanı sarı renkli hançer yapraklar ve bu yapraklardan çıkan kırmızı renkli, güle benzeyen çiçeklerle süslenmiştir. Çiçekler siyah renkli yapraklara sahiptir (Resim-121) (Şekil-29). İçteki pervazda ise dalgalı hatlara sahip eşkenar dörtgenler ve bunların içlerindeki, küçük, stilize çiçeklerden oluşan bir süsleme vardır (Resim-119).

Yeşil

Sarı

Kırmızı

Siyah

Şekil-28 Çal-Kocaköy Köyü Camii. Kadınlar mahfilinin ön yüzündeki kalemîşi süsleme önreği.

Yeşil

Sarı

Siyah

Kırmızı

Şekil-29 Çal-Kocaköy Köyü Camii. Harim tavanındaki kalemîşi süslemelerden.

Tavanın yan sahınlar üzerine denk gelen kesimlerini çevreleyen pervazlarda, birbirlerine kıvrım dallarla bağlanmış altı taç yapraklı dalgalar ve güller görülmektedir (Resim-122).

Tavan göbeklerinin küşeliklerinde gül, papatya v.o.taç yapraklı

çiçek demetleri ve yapraklardan oluşan natürmortlar yer almaktadır (Resim-123, 124).

Tavanın ortasındaki sekizgen göbeği kuşatan şerit üzerinde, sivri uçlu yapraklar ve taç yapraklı doğal çiçeklerden oluşan bir süsleme vardır (Resim-119).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Kocaköy Köyü Camii plan bakımından **Boğaziçi Kasabası Eski Camii** (1774-75) (Şekil-13) ile benzerlik göstermektedir. (Ayrıntılı karşılaştırma için bkz.s.40)

Yapı, son cemaat yeri ve harimindeki desteklerin birbirlerine kemerlerle bağlanmış olması bakımından **Boğaziçi Kasabası Eski Camii** (Bkz. Resim-57) ve **Savran Köyü Camii** (Bkz. Resim-88, 89) ile benzerlik gösterir.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapı süsleme bakımından zengin ve iyi korunmuş bir örnektir.

Son cemaat yeri ve harim tavanlarını süleyen kasetleme örneklerinin benzerlerine **Boğaziçi Kasabası Eski Camii** (Şekil-15) ile **Savran Köyü Camii**'nde de (Şekil-24) rastlanmaktadır.

Tavanın ortasındaki göbeğin yakın bir benzeri **Savran Köyü Camii**'nde de görülmektedir (Bkz. Resim-87). Ancak, **Kocaköy köyü camii**'nde göbeğin merkezinde bir sekizgen, **Savran Köyü Camii**'nde ise bir altıgen vardır.

Yan sahnelerin üzerindeki tavan göbeklerinde görülen çark-1 felek motifi, özellikle sivil mimari örneklerinde sıkça rastlanan bir süsleme unsurudur. Bu motifin benzerlerine **İzmir Çakaloğlu Hanı**'nın (1805-6) odalarından birisinin tavanında⁽¹⁵⁴⁾, **Yenişehir Şemakî Evi** (XVIII. yy. başı) Başodası tavanında⁽¹⁵⁵⁾, **Kula Bozerler Evi** (XVIII. yy. başı) köşk tavanında⁽¹⁵⁶⁾, **Tokat Buzluk Sokak 11 No'lu Ev** tavanında⁽¹⁵⁷⁾ ve dana birçok yapının tavanında rastlanmaktadır.

Harim tavanında görülen kalemişi süslemeler, konum, biçim ve renk bakımlarından **Savran Köyü Camii**'nin (1798-99) tavanındaki kalemişi süslemelerle (Bkz. Resim-87, 101) büyük bir benzerlik göstermektedir. İki yapının inşa tarihlerinin de yakın oluşu bu süslemelerin aynı ustanın ürünü ola-

bileceklerini düşündürmektedir.

Tarhlendirme

Harim girişinin üstünde yer alan üç satırlık Arapça kitabenin metni şöyledir (Resim-125):

صاحب الخيرات والحسنات
الخطيب محمد اغا ابن
الحاجي موسى سنة ١٢١٥

Türkçesi : "1215 senesinde hayır ve iyilikler sahibi Hacı Musa oğlu Hatib Mermed Ağa yaptırdı".

Kitabeden yapının 1215 / 1800-1801 yılında Hacı Musa oğlu Hatip Mehmet Ağa aulı bir kişi tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

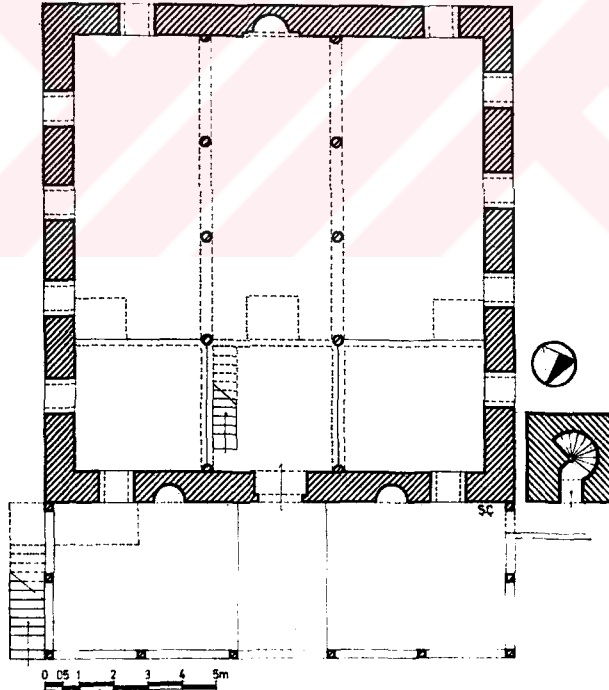
Kaynaklarda,kitabede adı geçen kişi hakkında bilgiye rastlamadık.

ACIPAYAM-YAZIR KASABASI ÇARŞI CAMİİ

Acıpayam'ın 21 km. batısındaki Yazır Kasabası'ndadır.

Kuzeydoğu - Güneybatı doğrultuda meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır (Resim-126) (Şekil-30).

İnşa malzemesi moloz taştır. Duvarlar sıvalı ve beyaz badanalıdır. Doğu ve batı cephelerinde altta ve üstte dörder pencere, güney cephesinde ise altta iki üstte üç pencere vardır (Resim-127, 128, 129). Doğu ve batı cephelerindeki pencerelerin tümü dikdörtgen şekillidir. Güney cephesindeki pencerelerden üstte, ortada yer alanı yuvarlak, diğer pencereler ise dikdörtgen şekillidir. Yapının üzeri toprak damla örtülü iken, 1968 yılında üzerindeki toprak alınarak, kırma çatıyla örtülmüş, kiremitle kaplanmıştır (158).

Şekil-30 Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. Plan.

Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan minare yakın bir tarihte inşa edilmiştir. Kare bir gövde üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşmaktadır (Resim-128). Kürsü kısmı kesme taşla, gövde ve yukarısı tuğla

ile inşa edilmiştir.Minareye dışarıdan ,dikdörtgen şekilli bir açıklıktan girilmektedir (Resim-126).

Harimin kuzeyindeki son cemaat yerinin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür.Ahşap tavan,son cemaat yerinin doğu,batı ve kuzey kesimlerindeki kare kesitli on ahşap destekle taşınmaktadır (Resim-130).Destekler üzerine profilli yastıklar yerleştirilmiş,ounların da üzerine kirişler oturtulmuştur (Resim-131).Harim girişinin iki yanında,yarım daire kesitli birer dış mihrap yer almaktadır.Cephenin alt kesiminde iki,üst kesiminde üç pencere açıklığı vardır.Üst kesimde,giriş açıklığının üzerine denk gelen pencere yuvarlak,diğer pencereler dikdörtgen şeklindedir.Üstteki pencerelerden doğuda olanı,sonradan harimdeki kadınlar mahfiligeçişi sağlayan bir giriş açıklığına dönüştürülmüştür.Bu girişe,son cemaat yerinin doğu kenarına yerleştirilen ahşap bir merdivenle ulaşılmaktadır (Resim-131). Harime,dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış yuvarlak kemerli bir açıklıktan girilmektedir (Resim-132).Açıklık ahşap kapı kanatlarına sahiptir.Kapı kanatları dönüşümlü olarak yerleştirilmiş kare ve dikdörtgenlerden oluşan onar pano içermektedir.Kare panolar yonca yaprağına benzeyen basit birer motifle doldurulmuştur.Dikdörtgen panolar süslemesizdir.Dikdörtgen çerçevenin üst kesiminde beş satırdan oluşan inşa kitabesi yer almaktadır.

Harim,iki sıra halinde beşerden on ahşap destekle kible duvarına dik uzanan üç sahına ayrılmıştır (Resim-133).Tümü silindir kesitli olan desteklerden dördü kuzey ve güney duvarlarına bitişik,altısı bağımsızdır.Desteklerin üst kısmında yaklaşık 50 cm.lik bir kesim dikdörtgen prizma şeklinde yontulmuş ve silindirik gövdeden prizmaya geçilen kesime silmeler yapılarak bir başlık görünümü verilmeye çalışılmıştır.Bunların üzerine kuzey-güney yönlü ana kirişler oturtulmuştur (Resim-134).Sanınların üzeri düz tavanla örtülüdür.Tavanın orta sahını örten kesimi bir teknetavan şeklinde düzenlenerek yükseltilmiştir. Bağımsız desteklerden kuzeyde yer alan ikisi ile yan duvarlar üzerine ,doğu-batı yönlü bir yan kiriş yerleştirilmiştir.Büylece,harim tavanının kuzey kesimi,yaklaşık kare şekilli üç bölüme ayrılmıştır (Resim-135).Tavanın tüm yüzeyi boş yer bırakılmaksızın kalemişi süslemelerle bezenmiştir.

Harimin kuzeyinde ahşaptan yapılmış bir kadınlar mahfili bulunmaktadır (Resim-136).Mahfile,harim girişinin solunda yer alan ahşap bir

merdivenle çıkılmaktadır. Mahfilin ortasında ve yan duvarlara bitiştiği kesimlerde, harime doğru taşıntı yapan balkona benzer birer unsur vardır.

Harim duvarları siva üzerine yapılmış kalemişi süslemelerle bezelidir. Üst sıradaki pencereler alçı içliklere sahiptir (Resim-137).

Alçı minrap kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yarım daire kesitli mihrap nişi, mukarnaslı bir kavsara ile örtülüdür (Resim-138). Kavsaranın üst kısmı istiridyeye kabuğu şeklinde yivlenmiştir. Çerçevenin üst kesiminde ortada geometrik geçmelerden oluşan bir gülbezek vardır. Gülbezeğin iki yanında sonradan düştüğü anlaşılan birer kabarıya ait izler görülmektedir. Mihrap nişi ve dikdörtgen çerçevenin tüm yüzeyi kalemişi süslemelerle bezelidir.

Minber ahşaptan yapılmıştır. "S" kıvrımları şeklinde şebekeli korkulukları ve kare, üçgen ve dikdörtgen panolar içeren yan aynalıkları vardır (Resim-139). Kare panoların içleri dört yapraklı yoncalarla doldurulmuştur. Şerefe altı ve dolap kısmında üç dilimli kemerler bulunmaktadır.

Süslemeler

Yapının süslemeleri harim duvarlarında ve tavan yüzeyinde toplanmıştır. Harim duvarları yatay şeritlerle üç bölüme ayrılmıştır. Her bölüm kendi içinde pilaster görünümü verilmiş dikey şeritlerle bölünerek, dikdörtgen ve kare şekilli panolar elde edilmiştir (Resim-137). Üstte ve ortada yer alan panolar çeşitli motiflerle doldurulmuş, alttaki panolar ise boş bırakılmıştır. Süslemelerde yeşil, kavuniçi, kahverengi, gri ve mavi renkler kullanılmıştır. Mihrap nişinde ve kavsarasının üst kesiminde yer alan perde motifi, nişin ortasından sarkan üç kandil motifi (Resim-138) ve mihrap duvarının üst kesiminde görülen mermer taklidi boyamalar⁽¹⁵⁹⁾ (Resim-133) dışındaki süslemelerin tümü bitkisel motifler, mimari tasvir ve yazılardan oluşmaktadır.

a-Bitkisel Motifler

Tavanın tüm yüzeyi ile harim duvarlarındaki panolardan bir kısmı bitkisel motiflerle süslenmiştir.

Tavan yüzeyi beyaz ve kavuniçi renkli şeritlerle kare alanlara bölünmüştür. Bu alanların içleri çoğunlukla güle benzeyen üçlü çiçek demet-

leriyle süslenmiştir (Resim-140).Tavanın kuzey kesiminde yer yer,beş taç yapraklı çiçeklere de rastlanmaktadır.Bu süslemelerde zemin kahverengi, çiçekler beyaz ve kırmızı,yaprakları ise siyah renklidir.Tavanın her sahninin ortasına denk gelen kesiminde, boyama ile elde edilmiş dairesel birer göbek bulunmaktadır.Bunlardan orta sahninin üzerindeki sağlam olarak günümüze gelebilmiş,diğer ikisi ise kısmen silinmiştir (Resim-141).Orta sahnin tavanındaki göbeği çevreleyen dar bir şerit üzerinde,birbirlerine ince dallarla bağlanmış güller görülmektedir (Resim-142).Göbeğin iç kısmında dinsel içerikli yazılar ile birlikte üçlü gül demetleri ve birer ibrik ya da vazo içindeki güllerden oluşan natürmortlar vardır.

Harim duvarlarının üst kesiminde,birbirlerine fisto düzeninde bağlanmış ikili güllerden oluşan bir süsleme şeridi bulunmaktadır.

Doğu sahninin kuzey kesimindeki girişlerin sahnine bakan yüzlerinde,yan yana dizilmiş manzara resimleri seçilmektedir (Resim-143, 144, 145).Aralarında çeşitli mimari tasvirlerde bulunan bu resimler,doğu sahnine ile birlikte diğer sahninleri da ikiye bölen doğu-batı yönlü yan giriş hizasına kadar devam etmektedir.Bu girişin doğu sahninin kuzey kesimine bakan yüzünde,manzara resimleri yerine çiçek örnekleriyle süs- lü olduğu görülmektedir.

Harimin güney duvarındaki panolardan birkaçında selvi ağaçları resmedilmiştir (Resim-133).

Mihrap çerçevesinin süsleme şeritleriyle mihrap nişindeki perde motifi üzerinde siyah yaprakları olan kırmızı renkli doğal çiçekler yer almaktadır (Resim-138).

Harim duvarlarındaki panolardan bir kısmı natürmortlarla süs- lenmiştir.Bunlar çoğunlukla birer vazo içindeki çiçekler ve birer alt- lık üzerine oturtulmuş kaseler içindeki meyvelerden oluşmaktadır.Kuzey duvarının üst kesiminde yer alan panoların tümü,birer altlık üzerinde duran iki kulplu vazolar içindeki doğal görünümlü çiçeklerle süslenmiş- tir (Resim-146). Diğer duvarlardaki vazolarda,aralarında güller,karan- filler ve laleler bulunan çeşitli çiçekler görülmektedir (Resim-147).Pa- noların bazılarında çiçeklerin yanı sıra,geniş kaseler içinde üzüm,armut elma,nar gibi meyvalar resmedilmiştir (Resim-137, 147, 148).Batı duvarının ortasında diğer natürmortlardan ayrı bir kompozisyon dikkati çekmektedir. Kompozisyonda,beş taç yapraklı çiçekler ve yeşillikler arasında yer alan karpuz,nar,elma gibi meyvelerin doğa içinde resmedildikleri görülmekte-

dir (Resim-149).

b-Mimari Tasvirler

Harimin kuzeydoğu köşesindeki kirişler üzerinde yer alan manzaraların aralarında ve duvarlardaki panolardan bazılarında mimari tasvirlerle yer verilmiştir.

Manzara resimleri arasında görülen mimari tasvirler, cami ve çeşitli sivil yapılardan oluşmaktadır (Resim-143,144,145).Bunlardan bir kısmı silinmiştir. Kuzey duvarının üst kesimindeki kirişin üzerinde iki cami tasviri görülmektedir.Bunlardan solda olanı kısmen silinmiştir.Kalan kesimden caminin, yan yana üç mekandan oluşan tek minareli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.Ortadaki mekan kubbe ile örtülüdür.Sağdaki cami ise tek kubbeyle örtülü bir harim,kubbeli revaklara sahip bir avlu ve bir minareden oluşmaktadır (Resim-143).Avlunun iki kenarı yan yana, aynı düzlemde gösterilmiştir. Aynı şerit üzerinde avlulu ve kırma çatıyla örtülü iki ev tasvirine de yer verilmiştir.

Doğu duvarının kuzey ucundaki kiriş üzerinde sarayı andıran büyük bir yapı resmedilmiştir (Resim-145).Kırma çatıyla örtülü olan yapının sağında büyükçe bir avlusu vardır.

Ana kirişin doğu sahınına bakan yüzünde,önünde yalağı olan bir çeşme görülmektedir (Resim-144).Yalağın geriye doğru daralarak gösterilmesiyle reame perspektif kazandırılmıştır.

Harim duvarlarındaki panolardan bazılarında cami tasvirleri yer almaktadır.Bunlardan en dikkat çekici olanı batı duvarının ortasındadır (Resim-150).Tasvirde,revaklı bir avluyla üç birimli bir son cemaat yerine sahip,merkezi planlı bir cami görülmektedir.Harim,son cemaat yeri ve avlu revakları manastır tonozlarla örtülmüştür.Son cemaat yerine bir merdivenle çıkılmaktadır.Tasvirde avlunun dört kenarı da gösterilmiştir. Her kenarda üç şerefeli birer minare yer alır.Avlunun gerisinde çok sayıda ağaç resmedilmiştir.Yapının sağında,önüde yalağı olan,pramidal külahla örtülü bir çeşme görülmektedir.Caminin önündeki alana küçük otlar serpiştirilmiştir.Tasvirin en dikkat çekici yanı,gökyüzünde başarıyla belirtilen grup vakti manzarasıdır⁽¹⁵⁰⁾.Bu doğa görüntüsü başarıyla işlenmiş olmasına karşın,cami tasvirinde minyatür özellikleri ağır basmaktadır.Özellikle,avlunun dört kenarının da gösterilmesi,son cemaat yeri

birimlerinin dizilişi ,avlunun gerisindeki ağaçların dizilişi ve çeşme yalağının konumu minyatür geleneğini yansıtmaktadır.

Doğu duvarının güney ucunda bir başka cami tasviri yer almaktadır (Resim-151).Yapı,revaklı bir avlu,dört birimli bir son cemaat yeri ve merkezi planlı bir harimden oluşmaktadır.Avlu revakları,son cemaat yeri birimleri ve harim manastır tonozlarıyla örtülüdür.Resimde avlunun üç kenarı gösterilmiştir.Avlunun gerisinde,düzensiz olarak yerleştirilmiş üç şerefeli üç minare vardır.Geri planda çok sayıda ağaç görülmektedir.Yapının sağında,gerisinde dört selvi ağacı olan bir çeşme vardır.Çeşmenin önünde dört köşeli bir yalak bulunmaktadır. Tasvir,tamamen minyatür geleneğinde yapılmıştır.

Cami tasvirlerinden bir diğeri güney duvarının doğusundadır (Resim-152).Tasvirdeki cami,genişçe bir dış avlu içine alınmış,merkezi planlı bir yapıdır. Revaklı bir avlusu ve üç şerefeli iki minaresi vardır. Son cemaat yeri yoktur.Tüm birimler manastır tonozla örtülüdür.Avlunun üç kenarı birden gösterilmiştir.Avlunun gerisinde selvi ağaçları resmedilmiştir.Bu tasvirde de minyatür özellikleri görülmektedir.

Mihrabın iki yanındaki dikdörtgen iki pano içinde,birbirlerine oldukça benzer birer cami tasviri yer almaktadır.Mihrabın solundaki tasvirde, tek şerefeli bir minareyle revaklı bir avlusu olan merkezi planlı bir cami bulunmaktadır (Resim-153).Harim manastır tonozuyla örtülüdür.Üst örtünün ortasında büyükçe bir aydınlık feneri vardır.Tasvirde, önceki tasvirlerden farklı olarak avlunun yalnızca bir kenarı gösterilmiştir.Kubbelerle örtülü olan revak sağa doğru alçalır vaziyette resmedilerek,tasvire perspektif verilmek istenmiştir.Caminin önünde sağda büyükçe bir ağaç ve yerde çalıya benzeyen bitkilerle otlar görülmektedir. Ayrıca,avlunun gerisinde selviler vardır.Tasvir,minyatür özellikleri taşımaktadır.

Mihrabın sağındaki tasvirde,yine manastır tonozuyla örtülü bir harim ve tek minareden oluşan bir cami yer almaktadır (Resim-154).Caminin sağında,avlu olabileceği akla gelen,ancak farklı yönde devam eden revaklar görülmektedir.Geri planda çok sayıda ağaç resmedilmiştir.Caminin önünde,sağda çizgilerle baklava dilimi şekilli alanlara bölünmüş bir arazi vardır.Ön planda küçük otlar ve çiçekler bulunmaktadır.Bu tasvirde de öncekiler gibi,minyatür özellikleri ağır basmaktadır.

c-Yazılar

Harim duvarlarındaki panolardan bir kısmının üst kesiminde, Tanrı, Peygamber ve dört halife'nin adlarıyla çeşitli dinsel içerikli yazılar görülmektedir (Resim-133, 137, 139, 146, 150, 151, 152). Ayrıca, tavanın ortasında yer alan gübeğin merkezinde bir "Maşallah" yazısı ile bunun çevresinde ayna usulü simetrik olarak düzenlenmiş dört çift "Muhammed" yazısı vardır (Resim-142).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı plan bakımından **Boğaziçi Kasabası Eski Camii** (1774-75) (Şekil-13) ile benzerlik göstermektedir. Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin anlatımında ayrıntılı bir plan karşılaştırması yapmıştık. Karşılaştırma- yı burada tekrarlamıyoruz (Bkz.s.40).

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıdaki kaleşi süslemeler şablon kullanılmadan yapılmıştır. Tavanı süsleyen çiçekler doğal görünümlüdürler. Harim duvarlarındaki panoların içleri çoğunlukla natürmörtlerle az olarak da mimari tasvirlerle doldurulmuştur. Süslemelerin tümü ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Özellikle mimari tasvirlerde yapıların tüm elemanlarının en ince ayrıntılarına kadar özenle işlendikleri görülmektedir.

Tavan gübeği ve duvarlarda sıkça görülen natürmortların benzerlerine **Boğaziçi Kasabası Eski Camii**'nde de rastlanmaktadır. (Ayrıntılı karşılaştırma için bkz.s.43)

Harimin kuzeydoğu köşesindeki girişlerin yan yüzlerinde yer alan manzara resimlerinin benzerlerine, **Yozgat-Başçavuşoğlu Camii** (1600-1601) mahfil saçaklarında⁽¹⁶¹⁾, **Amasya Sultan II. Bayezid Külliyesindeki Muvakkithane** (1840) duvarlarında⁽¹⁶²⁾, **Soma Damgacı Camii** (XIX.yy.) revak kemerlerinde⁽¹⁶³⁾, **Yozgat Nizamoğlu Konağı** (1671) güneybatı odasının tavan eteklerinde⁽¹⁶⁴⁾ ve daha birçok yapıda rastlanmaktadır.

Gerek manzaraların arasındaki gerekse duvarlardaki mimari tasvirler, üslup bakımından birbirlerine çok benzemektedirler. Söz konusu tas-

virlerde yer yer perspektif denemeleri görülmekle birlikte, minyatür özellikleri daha ağır basmaktadır. Ancak, batı duvarının ortasındaki tasvirde, grup vakti manzarası başarıyla işlenerek, batılı nitelikte resim anlayışına yaklaşıldığı görülmektedir⁽¹⁶⁵⁾. Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin duvarlarında da kare ya da dikdörtgen panolar içinde cami tasvirlerine (Resim-74,75) yer verilmiştir. (Ayrıntılı karşılaştırma için bkz.s.43)

Kitabeler ve Tarihlendirme

Yapının inşa tarihini harim girişinin üstünde yer alan beş satırlık Osmanlıca kitabeden öğreniyoruz (Resim-155). Kitabenin transkripsiyonu şöyledir :

Hazret-i Hacı Ümer Ağa zihi zât-ı gayyûr
Etmedi Ağa camî ihtimâmında kuşûr
İşbu âsâr bulûşundan değil mi kalbiniñ
Menba' icâdında izhâr etmedi bir kez fütûr
Şuledâr mâyubdur hayır-vâr(1 kelime)
Eyleyesiz târik-i haşra bir nev 'ulûvv-ı nûr
Ravzadır ehl-i şalâta gülşeni mihrabdır
Tarz-ı bülbüldür imâmı demeye mânâya dûr
Desem bu bend ile şâlih-i cihânda söylenen
Cami'in itmâmına târih BU AMMÂ NEV-ZUHÛR.
Sene 1217

Türkçesi : " Cami için özen göstermekte kusur etmeyen, bıkmadan kaynak yaratan gayretli insan Ümer Ağa'nın iyiliğine ve kalbinin temizliğine, yaptırdığı eser işaret değil mi? Alevli ayıplanmıştır, hayır sahibi Mahşer karanlığına bir yeni ve yüce ışık eyleyesiniz. (bu cami) namaz kılanlara cennettir, mihrabı gül bahçesidir, dülbül tarzlıdır. İmamı ona anlamdan uzak cemesin. Caminin tamamlanmasına dünyada bilinen şu bend ile tarih söylesem : "Bu amma nev-zuhur". Sene 1217.

Kitabeden yapının 1217 / 1802-3 yılında Hacı Ümer Ağa adlı bir kişi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ümer Ağa, XVIII.-XIX.yüz-

yıllarda Acıpayam yöresine egemen oldukları bilinen **Yazıroğulları Sülalesi**ndendir. Ümer Ağa'nın bu cami dışında, birçok çeşme yaptırdığı da bilinmektedir (166). Ayrıca, **Çivril-Savran Köyü Camii**'nin (1798-99) kitabesinde de Ümer Ağa adına rastlanmaktadır (Bkz.s.54). İki yapının inşa tarihlerinin oldukça yakın oluşu adı geçen Ümer Ağa'ların aynı kişi olabileceğini akla getirmektedir.

Bugün harimin kuzey duvarının doğu köşesine aslı bir çerçeve içinde, yapı için yazılmış onbeş dizelik bir şiir vardır (Resim-156). Şiirin **transkripsiyonu** şöyledir :

- Bârek Allan bu müferrih mâbedi Bârî Hüdâ
- 'Abd-ı Hâşşî Hâcî Ümer Ağa'ya ettirdi binâ
- Belde-i âbâ ve ecâda ri'ayetle hemân
- Bu 'İbâdet-hânedir maşşûd-ı taşsil-i rızâ
- Bir müferrih mevzi' ve dâr-ı 'ibâdetdir bu kim
- Meyl ider elbette namâza bî-namâz ve bî-vefâ
- Eylese mesken sezâdır bu 'ibâdet-hâneyi
- Hâlvet-i Hâşşa giren her bir gürûh-ı evliyâ
- Hâme-i kudret cidâr-ı kıbleye nakş eylemiş
- Hazihî cennât-ı 'adn fedhulûha lîl-safâ
- Bendesi Ferîdî ziyâret eyleyüb bu vazî
- Gördükim gâyet ferahnâk ve pesendîde-edâ
- Girüb etrafına bakdım didim târîhîni bunda
- Mescid-i ehl-i münâ(v)ât hem maqâm-ı dil-güşâ
- Hârrere ezâfûl 'ibadûl-bend elhâc Mehmed el-Ferîd
el-Karamâni .Sene 1222.

Türkçesi : " Hoşnutluk ve rıza toplamak amacıyla, ata ve dede memleketine uygun olarak ; Tanrı bu ibadethaneyi iyi kulu Hacı Ümer Ağa'ya bina ettirdi. Tanrı bu ferah mabedi korusun. (bu cami) öyle ferah yer ve ibadet kapısıdır ki; namaz kılmayanlar ve vefasızlar burada namaz kılmak isterler. Evliya topluluğundan, içine giren her bir veli, bu ibadethane-mesken tutsa uygundur. Tanrı kalemi kible duvarına, cennete girer gibi sefa için girin diye nakş eylemiş. Burayı ziyaret eden (Tanrının) kölesi Feridi, çok ferah ve beğenilecek bir yer olduğunu gördü. İçine girip baktım ve hem şan, şeref ve kusursuzluk için mücadele edenlerin hem de gönül-

leri aan bir makam olduğunu söyleyerek tarihini düşürdüm.Tanrı'nın de-
ğersiz ve zayıf kullarından Karamanlı Hacı Mehmed el-Ferid tarafından
yazıldı.Sene 1222".

Şiirin,yapının inşasından 5 yıl sonra 1607-8'de yazıldığı anla-
şılmaktadır.

BOZKURT-BAKLANKUYUCAK KÖYÜ CAMİİ

Bozkurt İlçesinin yaklaşık 12 km. kuzeybatısındaki Baklankuyucak Köyündedir.

Kuzey-güney doğrultuda uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeydoğu köşesindeki minarenden oluşmaktadır (Şekil-31).

İnşa malzemesi olarak temelde ve yerden yaklaşık 1 mt. yüksekliğe kadar moloz taş, üst kesimlerde ise kerpiç kullanılmıştır. Duvarlar sıvalı ve beyaz badanalıdır. Doğu ve batı duvarlarının iç ve dış yüzlerinde güney duvarının ise yalnızca dış yüzünde çatının yükünü duvarlara bindirmek amacıyla yerleştirilmiş silindirik kesitli ahşap destekler vardır (Resim-157, 158, 159). Doğu ve batı duvarlarının iç ve dış yüzlerindeki destekler, duvarların üst kesiminde doğu-batı yönlü kısa hatıllarla birbirlerine bağlanmış ve bunların üzerine kuzey-güney yönlü kirişler oturtulmuştur. Tavan bu kirişlere bindirilerek, yük ahşap desteklere aktarılmıştır.

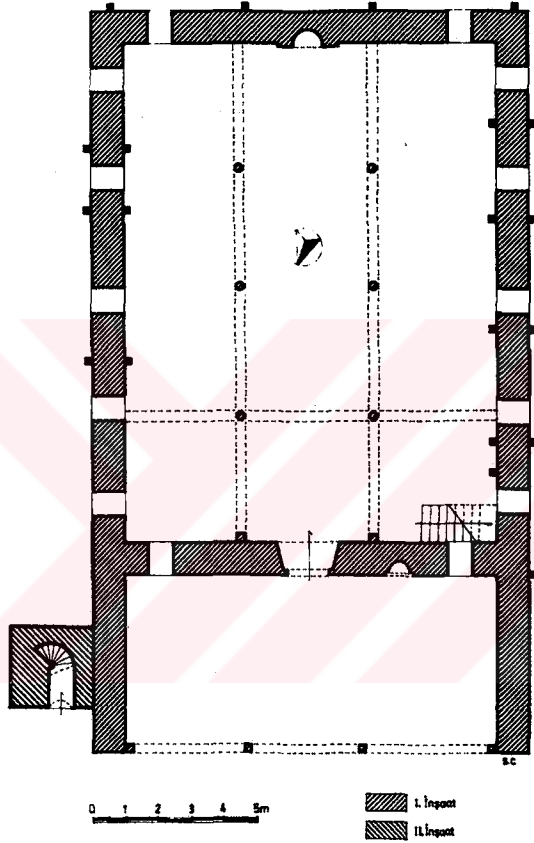
Doğu ve batı cephelerinde altta ve üstte beşer, güney cephesinde ise altta iki, üstte üç dikdörtgen pencere açıklığı vardır (Resim-157, 158, 159). Pencereilerin tümü ahşap çerçevesindedir. Alt sıradaki pencereler demir şebekelere sahiptir.

İlk inşaatta üzeri toprak oamla örtülü olan yapı, yakın bir tarihte dört yöne meyilli kırma çatıyla örtülmüş, kiremitle kaplanmıştır.

Kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşan minare, yapıya sonradan eklenmiştir⁽¹⁶⁷⁾. Kürsü ve pabuç kısımları kesme taşla, gövde ve yukarısı tuğla ile inşa edilmiştir (Resim-158). Minareye giriş dışarıdan, dikdörtgen bir açıklıkla sağlanmaktadır (Resim-160).

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin örtüsü, kuzeyde ikisi duvarlara bitişik, ikisi bağımsız dört ahşap destekle taşınmaktadır (Resim-161). Desteklerin tümü alt kesimlerde kare kesitli, üst kesimlerde ise silindirik kesitlidir. Destekler birbirlerine üç dilimli ahşap kemerlerle bağlanmaktadır. Son cemaat yerinin üzeri düs ahşap tavanla örtülüdür. Harime girişi sağlayan açıklığın iki yanında altta ve üstte ikişer dikdörtgen pencere, ortada ise yuvarlak bir pencere vardır. Giriş açıklığının, batısında, yarım daire kesitli bir niş ve cepheye sivri kemer şek-

linde yansıyan çeyrek küre şekilli kavsaradan oluşan bir dış mihrap bulunmaktadır. Harime giriş basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Resim-162). Açıklık, basit geometrik süslemeler içeren ahşap kepi kanatlarına sahiptir. Giriş açıklığının üst kesiminde dört satırdan oluşan bir inşa kitabesi yer almaktadır. Ayrıca duvarın üst kesiminde bugün kullanılmıyız rakamlarla yazılmış "1552" tarihi görülmektedir.

Şekil-31 Hazret-i Baklan Kuyucak Küyü Camii. Plan.

Harim, iki sıra halinde dörderden sekiz ahşap destekle kible duvarına dik uzanan üç sahına ayrılmıştır (Resim-163). Desteklerden ikisi kuzey duvarına bitişik, diğerleri bağımsızdır. Kuzey duvarına bitişik olan destekler kare kesitli, bağımsız destekler ise silindirik kesitlidir. Destekler birbirlerine üç dilimli kemerlerle bağlı iken, 1989 yılı sonlarında yapılan onarımda kaldırılmış, bunların yerine yeni ve basit kemerler yapılmıştır (Resim-164). Harim düz ahşap bir tavanla örtülüdür. Cami görevlisi Ramazan Kaçar'ın verdiği bilgilerden, orjinal tavanın kasetleme örnekleriyle süslü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tavan tahtaları -

1988 yılında tamamen yenilenmiştir.

Harimin kuzeyinde ahşaptan yapılmış bir kadınlar mahfili yer alır (Resim-165).Mahfile kuzey duvarının batı köşesindeki ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır.Mahfilin orta sahin içinde kalan kesiminde,harime doğru çıkıntı yapan yarım daire şekilli bir unsur vardır.

Yapıyı ilk kez incelediğimiz Ağustos 1989'da harim duvarları şablonla oluşturulmuş kalemişi süslemelerle bezeli idi.Ancak,Ocak 1990'daki ikinci incelememizde duvarların badanalandığını ve mihrap nişiyle kavsara kemer köşelikleri dışındaki tüm süslemelerin yok edilmiş olduklarını gördük (Resim-164,165).

Minber ahşaptan yapılmıştır (Resim-166).Aynalık kısmı kare şekilli panolara ayrılmıştır.Panoların içleri geometrik motiflerle süslenmiştir.Korkuluk kısmında bitkisel süslemeler görülmektedir.

Alçı mihrap dışı hafif çıkıntı yapan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır (Resim-167).Çerçeveyi üç yönde dinsel içerikli bir yazı şeridi dolanmaktadır.Mihrap nişi yarım daire kesitlidir.Kavsarası beş sıra mukarna ile doldurulmuştur.Kavsara kemer köşeliklerinde alçıdan yapılmış birer gülbezak yer almaktadır.Mihrap nişi ve kavsara kemer köşelikleri kalemişi süslemeler içermektedir.Çerçevenin üst kısmında iki satırdan oluşan bir kitabe görülmektedir.

Süslemeler

Yapının süslemelerini malzemelerine göre şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

1-Ahşap Süslemeler

Bu tür süslemelere ahşap kapı kanatlarında ve minberde rastlanmaktadır.

Ahşap kapı kanatlarından her birinde ikişerli olarak düzenlenmiş toplam on pano vardır.Bu panolardan üstten ikinci sıradakilerde,merkezde yer alan birer kabara çevresine dizilmiş taç yapraklı çiçeklerden oluşan madeni süsleme bulunmaktadır.Diğer panolarda ise,oyularak elde edilmiş eşkenar dörtgenler,üçgenler ve dikdörtgenlerden oluşan basit geometrik süslemeler görülmektedir (Resim-162)

Minberin korkuluk kısmı dört yapraklı çiçekleri olan ahşap şedekelere sahiptir (Resim-166)Aynalık kısmı kare şekilli panolara ayrıl-

mıştır.Panoların içleri eşkenar dörtgenlerle doldurulmuştur.Bir dizi eşkenar dörtgenin merkezinde birer kabara yer alır.Süpürgelik kısmında üç dilimli kemer dizisi görülmektedir.

2-Kalemişi Süslemeler

Bu tür süslemelere bugün yalnızca mihrap nişinde ve kavsara kemer köşeliklerinde rastlanmaktadır.Mihrap nişinde ortasından ve yanlarından çiçekler sarkan bir perde motifi görülmektedir (Resim-167).Kavsara kemer köşeliklerinde ise kıvrım dal motifi bulunmaktadır.Mavi,yeşil ve kırmızı renklerle oluşturulan bu süslemelerde şablon kullanılmamıştır.

Ağustos 1969'daki ilk incelememizde,son cemaat yeri ve harim duvarlarıyla sahinları ayıran kemer köşeliklerinde şablonla oluşturulmuş kalemişi süslemeler yer almaktaydı.Bu süslemelerin tümü aynı yılın sonlarında yapılan bir onarımda yok edilmiştir.Bu süslemelerde mimari tasvirler,bitkisel motifler ve yazılar görülmekteydi.Son cemaat yeri duvarlarının üst kesimlerinde dairesel motifler içinde dinsel içerikli yazılar vardı.Harim duvarlarındaki süslemeler,birbirlerinden zikzak,kıvrım dal ve lale motiflerinin yer aldığı beş şeritle ayrılan iki kat halinde düzenlenmişti.Üst katta,bitkisel motifler arasında dairesel birer motif vardı.Bunların içlerinde Tanrı ve dört halifenin adlarından oluşan dinsel içerikli yazılar yer almaktaydı (Resim-164).Alt katta ise,yine dinsel içerikli yazılarla birlikte mimari ve sembolik tasvirler bulunmaktaydı.Mimari tasvirlerden ikisi batı duvarının ortasındaydı (Resim-168).Bunlardan duvarın kuzeyinde yer alanı,revaklı bir avlusu ve altı minaresi olan tek kubbeli bir cami tasviriydi.Duvarın güneyinde ise yan yana resmedilmiş üç camiden oluşan bir tasvir vardı.İkişer minaresi olan bu camilerin alt kesimlerinde,ortalarından birer kandil sarkan sivri kemerlerin oluşturduğu revaka denzer mimari bir kuruluş görülmekteydi.Güney duvarının doğu kesiminde bir başka mimari tasvir yer almaktaydı.Bu tasvir geriye doğru daralarak resmedilmiş revaklı avlusu ve dört minaresiyle bir "Kabe" tasviriydi.Bu tasvirin dişiğindeki panoda adaleti simgeleyen bir terazi tasviri ve sancaklar vardı (Resim-167).Kemer köşeliklerinde,birer vazo içinde lale ve karanfil gibi çiçekler resmedilmişti(Resim-163).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, plan, inşa malzemesi ve tavanın duvarların iç ve dış yüzlerine yerleştirilen ahşap desteklerle taşınması gibi özellikleriyle Boğaziçi Kasabası Eski Camii'ne (1774-75) (Şekil-13) benzemektedir.

Son cemaat yeri ve harimdeki desteklerin birbirlerine kemerlerle bağlanmış olması bakımından, Boğaziçi Kasabası Eski Camii (Bkz. Resim-56), Savran Köyü Camii (Bkz. Resim-89) ve Kocaköy Köyü Camii (Bkz. Resim-115) ile benzerlik göstermektedir. (Bu konuda ayrıntılı bir karşılaştırma için bkz. Boğaziçi Kasabası Eski Camii, s.40,41)

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıdaki süslemeler, malzeme ve teknik bakımından önemli özellikler taşımamaktadır. Kapı kanatlarında ve minberde karşımıza çıkan ahşap süslemeler basit birer işçilik ürünüdür. Son cemaat yeri ve harim duvarlarında yer alan, ancak günümüze ulaşamayan kalemişi süslemeler şablonla oluşturulmuştur. Bu süslemelerin yakın bir tarihte yapıldıkları anlaşılmaktadır⁽¹⁶⁸⁾. Mihrap nişi ve kavsara kemer köşeliklerinde yer alan süslemelerde ise şablon kullanılmamıştır. Şablonla oluşturulan süslemelerin benzerlerine Çataloba Köyü Camii'nde de rastlanmaktadır (Bkz. Resim-249, 250, 251).

Tarihlendirme

Yapıda tarih içeren iki kitabe bulunmaktadır. Bunlardan birisi harim girişinin üstünde yer alır (Resim-169). Kitabenin transkripsiyonu şöyledir :

- Habbezâ Beyt-i muḳaddes gibi oldu bünyâd
Ehl-i tââta bu nev mescidi itdi ihyâ
 - Çorbacı-zâde olub şöhretle şâyifası
Daḫi nâm oldu aña Seyyid 'Abdülkâdir Ağâ
 - Şarf idüb naḫd-i hulûşunu rızâen-li-llâh
Bir eser kıldı bu câmi'i şerîfi Haḫka
 - Ükunan Hazret-i ḫur'ân-ı 'azimü'l-burhân
Cedd-i 'alâsınıñ ervâhına olsun ihdâ
- Sene 1230

Türkçesi: " Ne güzel ! Yapı Kabe gibi oldu. İbadet edenler için

bu camiye hayat verdiğinden ,Çorbacızade şöhretiyle anılırken,ona Seyyid Abdülkadir Ağa'da isim oldu.(0) temiz parasını Tanrı'yı hoşnut etmek için harcayarak bu camiyi yaptırıp,Tanrı'ya bir eser sundu.Okunan yüce Kur'an ulu atalarının ruhlarına hediye olsun.Sene 1230".

Kitabeden,yapının 1230 / 1814-15 yılında Çorbacızade Seyyid Abdülkadir Ağa adlı bir kişi tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.Kaynaklarda bu kişi hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık.Ancak, Seyyid Abdülkadir Ağa adı,Köye birkaç kilometre mesafedeki Çataloba Köyünde yer alan bir çeşmenin kitabesinde de geçmektedir.Yaptırdığı eserlerden yola çıkarak ,Seyyid Abdülkadir Ağa'nın XIX.yüzyıla yürede nüfuzu bulunan bir kişi olduğunu kabul etmek mümkündür.

Diğer kitabe mihrap çerçevesinin üstündedir (Resim-170).Kitabenin **transkripsiyonu** şöyledir :

- Tağ-ı balâya sersün didiler târihlâ
 - Beyt-i mâmur-ı mu'aliâ-yı kerim yazıla
- Sene 1238.

Türkçesi : " Yüce kubbeye (gökyüzü) başsın dediler ; göğün yedinci katında,cennette köşkün yüceliği yazılarak tarihlendi.Sene 1238".

Niçin yazıldığı anlaşılamayan kitabede,1238 tarihi rakamla verildiği gibi,ikinci satırda ebed hesabıyla da bulunabilmektedir.

KALE-CAFER PAŞA CAMİİ

Denizli'ye bağlı Kale İlçesinin 1 km. kadar kuzeyindeki eski yerleşim merkezinde yer alan yapı Cevher Paşa Camii adıyla da anılmaktadır. Antik Tabea kentinin üzerine kurulu olan⁽¹⁶⁹⁾ eski Kale (Kale-i Tavas) Cumhuriyet döneminin başlarında terkedilmiştir⁽¹⁷⁰⁾. Halkın bir bölümü bugünkü Tavas İlçesinin yer aldığı Yarangüme Köyüne, bir bölümü de kentin 1 km. kadar güneyindeki bugünkü Kale İlçesine yerleşmiştir. Eski Kale'den günümüze, biri tamamen harap olmuş iki cami, bir hamam ve birkaç evden başka yapı gelememiştir.

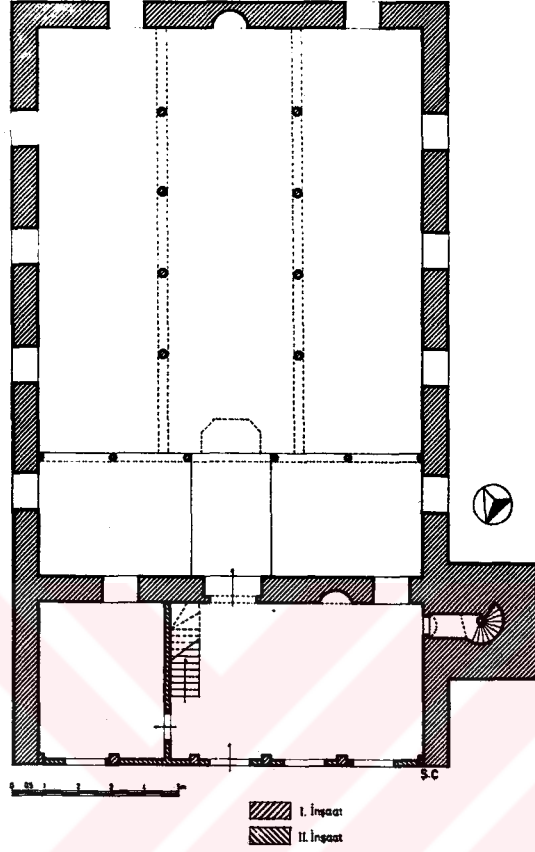
Yapı, kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Kuzey-güney yönlü uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim, kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır (Şekil-32).

İnşa malzemesi olarak, duvarlarda kabayonu taş ve moloz taş, pencerelerin atkı taşları ve kemerleriyle mihrapta kesme taş kullanılmıştır. Doğu ve batı cephelerinde dörder pencere, güney cephesinde ise iki pencere vardır (Resim-171, 172, 173). Pencerelerin tümü düz atkı taşlı ve sivri kemerli alınlıklıdır. Doğu ve güney cephelerinde neye yaradıklarını tahmin edemediğimiz delikler görülmektedir (Resim-171, 173). Aynı cephelerde yer yer tuğlayla oluşturulmuş basit süslemeler bulunmaktadır (Resim-174, 175).

Yapının üzeri dört yöne eğimli kırma çatıyla örtülü, kiremitle kaplıdır.

Kuzeybatı köşede yer alan minare kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir (Resim-176). Kürsü kısmı kabayonu taşla, gövde ve yukarısı kesme taşla inşa edilmiştir. Minareye son cemaat yerinin batı duvarındaki bir açıklıktan girilmektedir.

Son cemaat yerine arazideki meyil nedeniyle harap olduğu için kaç basamaklı olduğunu anlayamadığımız bir merdivenle ulaşılmaktadır (Resim-176). Son cemaat yerinin önü sonradan kerpiç ve ahşaptan yapılmış bir perde duvarla kapatılmıştır. Perde duvarın ortasında dikdörtgen bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Açıklığın batısında alt kesimde iki dikdörtgen pencere, doğusunda ise altta ve üstte birer dikdörtgen pencere vardır. Perde duvarın gerisinden rahatça görülebilen ahşap desteklerden son cemaat yeri tavanının ikisi duvarlara bitişik, dördü bağımsız altı destekle ta-

Şekil-32 Kale, Cafer Paşa Camii. Plan.

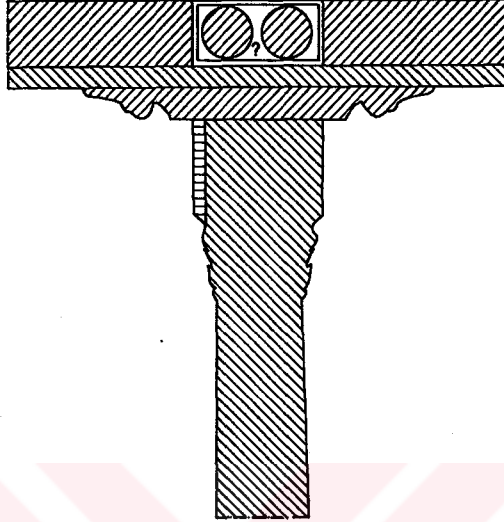
şındığı anlaşılmaktadır (Resim-177). Destekler ahşaptan yapılmış kompozit taşlıklara sahiptir. Bu başlıkların üzerinde, başlık genişliğinde ikinci bir gövde gibi algılanabilen, dikdörtgen prizma şekilli birer parça yer almaktadır. Bunların da üzerine profilli yastıklar oturtulmuştur. Yastıklar üzerine yerleştirilen doğu-batı yönlü bir kiriş, herbiri bir destek üzerine denk gelen kuzey-güney yönlü yan kirişleri taşımaktadır. Son cemaat yerinin doğu kesimi sonradan iki katlı bir mekana dönüştürülmüştür (Resim-178). Alt kat kuzey-güney yönlü bir perde duvarla kapatılarak dikdörtgen bir oda haline getirilmiştir. Üdaya perde duvarın kuzey kesimindeki dikdörtgen bir açıklıktan girilmektedir. Bu oda kütüphane, dersane v.b. bir mekan olarak kullanılmış olmalıdır. Mekanın üst katı bir mahfil şeklinde düzenlenmiştir. Mahfile perde duvara dayanan ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Mahfilden, sonradan girişe dönüştürülen bir pencere açıklığı aracılığıyla harimdeki kadınlar mahfiline ulaşılmaktadır. Son cemaat yerinin batı duvarında minareye giriş açıklığı yer alır (Resim-179). Dikdört-

gen şekilli açıklık sivri kemerli bir alınlığa sahiptir.Harimin kuzey duvarının ortasında dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış yuvarlak kemerli giriş açıklığı vardır.Açıklığın,yatay ve dikey dikdörtgenlerden oluşan basit geometrik süslemeler içeren ahşap kapı kanatları bulunmaktadır(Resim-180).Yuvarlak kemerin üst kesiminde,dinsel içerikli iki yazı şeridi arasında,hafif kabartmalı olarak yazılmış "1235" tarihi okunmaktadır(Resim-181).Giriş açıklığının batısında yarım daire kesitli bir dış mihrap yer alır.Duvarın doğu ve batı köşelerinde,altta ve üstte ikişer dikdörtgen pencere vardır.Doğudaki pencerelerden üstte olanı,yukarıda da belirttiğimiz gibi,sonradan bir girişe dönüştürülmüştür.

Harim,iki sıra halinde dörderden sekiz ahşap destekle kible duvarına dik uzanan üç sahına ayrılmıştır (Resim-182,183).Ancak,harimin kuzey kesiminde destek sisteminin değişik bir düzene sahip olduğu görülmektedir.Kadınlar mahfilini destekleyen ikisi duvarlara bitişik,dördü bağımsız altı destek,iki parça halinde tavana kadar yükselmektedir.Doğu-batı yönlü bir kirişle birbirine bağlanan bu destekler,aynı zamanda harim tavanını da desteklemektedir (Resim-184).Tümü silindirik kesitli olan ahşap destekler ahşap destekler,yine ahşaptan yapılmış kompozit başlıklara sahiptir (Resim-185). Başlıkların üzerine dikdörtgen prizma şekilli ahşap parçalar eklenmiştir.İkinci bir gövde görünümü taşıyan bu parçaların üzerine yastıklar oturtulmuştur.Ahşap desteklerle kompozit başlıklar ve dikdörtgen prizma şekilli parçalar,yekpare ağaç gövdeleri yontularak elde edilmiştir.Ancak,dikdörtgen prizma şekilli kesimin kompozit başlıktan daha geniş olmasını sağlamak için,her yüzüne kalınca ahşap plakalar çakıldığı görülmektedir.Profilli yastıkların üzerine,yaklaşık 10 cm. kalınlığında kuzey-güney yönlü ana kirişler yerleştirilmiştir.Bunların üstüne herbiri bir destek üzerine denk gelen doğu-batı yönlü yan kirişler oturtulmuştur.Yan kirişler ahşap birer kasa içine alınmıştır.Bu nedenle bu kirişlerin şeklini saptamak mümkün olamamaktadır (Şekil-33).Kuzey-güney yönlü kirişlerle tavan arasında kalan boşluk düz tahtalarla kapatılmıştır.du tahtaların yakın bir tarihte yenilendiği anlaşılmaktadır.

Harimin kuzeyindeki ahşap kadınlar mahfili,ikisi duvarlara bitişik,dördü bağımsız altı destek üzerine oturmaktadır (Resim-185).Yukarıda da belirttiğimiz gibi,iki parça halinde tavana uzanan bu desteklerin mahfili taşıyan ölümleri kompozit başlıklara sahiptir.başlıkların üzerinde dikdörtgen prizma şekilli birer parça vardır.Bunların üzerine otu-

ran ve tavana kadar uzanan ikinci destekler ise, köşeleri pahlanmış kübik birer başlığa sahiptirler. Mahfilin ortasında harime doğru taşıntı yapan, balkona benzer ahşap bir unsur vardır.

Şekil-33 Kale, Cafer Paşa Camii. Örtü sistemini gösteren şematik kesit.

Harim duvarları sıvalı ve beyaz badanalıdır. Duvarlarda kalemişi süslemelere yer verilmiştir.

Ahşap minber basit bir işçiliğe sahiptir. Aynalıklarından batıya bakanının üzerinde kazınarak yazılmış "Ali Efendi İbrahim" adı okunmaktadır (Resim-186). Bu kişinin minberi yapan usta olabileceği akla gelmekle birlikte, yazının oldukça basit olduğu görülmektedir. Bu nedenle, sonradan yazılmış olması da mümkün görünmektedir.

Mihrap kesme taş malzeme ile yapılmıştır (Resim-187). Yarım daire kesitli mihrap nişi yukarıya doğru kademelenerek yükselen bir kavsayla örtülüdür. Mihrabın iki yanında alçıdan birer pilaster vardır. Pilasterler, korent formu başlıklara sahiptir. Mihrap nişinde kalemişi süsleme, tepelik kısmında ise alçı süslemeye yer verilmiştir.

Süsleme

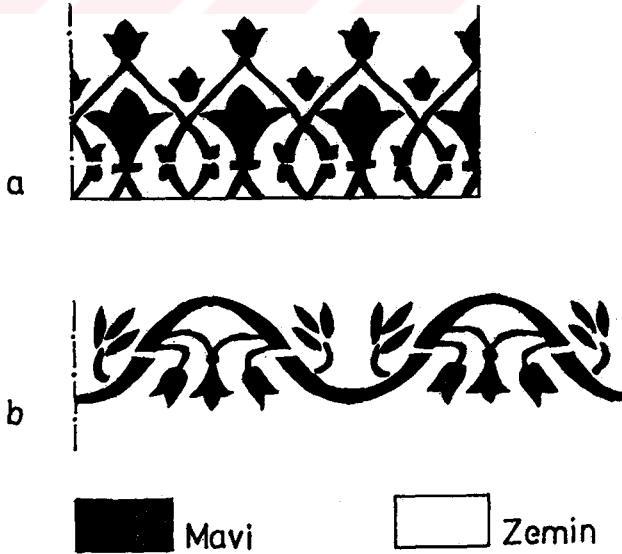
Yapıda tuğla, kalemişi ve alçıyla oluşturulmuş basit süslemeler bulunmaktadır.

Tuğla süslemelere güney ve doğu cephelerinde rastlıyoruz. Güney

cephesinin doğu köşesinde tuğladan küçük kemerler içine alınmış devşirme parçalar (Resim-175),doğu cephesinin güney köşesinde ise iki sıra tuğla ile oluşturulmuş,yaklaşık 50 cm. uzunluğunda zikzak motifi (Resim-176) görülmektedir.

Son cemaat yeri ve harim duvarlarında,şablonla yapılmış basit kalemişi süslemeler yer almaktadır.Bu süslemelerde sarı,kırmızı ve mavi renkler kullanılmıştır.Duvarların alt kesiminde harimi dört yönde dolanan bir lotus-palmet fistosu (Resim-188) (Şekil-34a),üst kesiminde ise birbirine bir kıvrım dalla bağlanmış lale ve üç yapraklı çiçeklerden oluşan bir süsleme (Resim-187) (Şekil-34b) vardır.Duvarların diğer kesimlerinde,kare ya ve dikdörtgen panolar içine alınmış madalyonlar ve dinsel içerikli yazılar görülmektedir (Resim-183).Ayrıca,daire şekilli panolar içinde Tanrı ve dört halifenin adlarından oluşan yazılara da yer verilmiştir (Resim-187,189).Mihrap nişinde bir perde motifi,kavsara ve kemer köşeliklerinde ise çeşitli dinsel içerikli yazılar bulunmaktadır (Resim-187).Minberin kiole duvarına yaslandığı kesimde,birbirine çatılmış iki kılıçtan oluşan bir süsleme görülür (Resim-190)

Alçı süslemeye yalnızca mihrabın tepelik kısmında rastlanmaktadır.Bu süsleme,pilaster başlıklarından çıkan ve uçları yukarıda birleşen iki kıvrım daldan oluşmaktadır (Resim-187).

Şekil-34 Kale-Cafer Paşa Camii.Kalemişi süsleme şeritleri

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, ahşap destekli, ahşap tavanlı ve üç sahınlı oluşu bakımından, **Boğaziçi Kasabası Eski Camii** (Şekil-13) ile benzerlik göstermektedir. (Ayrıntılı bir plan karşılaştırması için bkz.s.40)

Cafer Paşa Camii, örtü sistemi bakımından benzer planlı diğer yapılara göre bazı farklılıklara sahiptir. Diğer örneklerde yan kirişler genellikle 15,20 cm. gibi sık aralıklarla yerleştirilirken, yapıda yalnızca destekler üzerine denk gelecek şekilde, geniş aralıklarla yerleştirilmiştir. Ayrıca, bu kirişler ahşap birer kasa içine alındıkları için, biçimlerini anlamak mümkün olamamaktadır. Örtü sistemi bugünkü şeklini, sonradan geçirdiği bir onarımda almış olmalıdır.

Yapı, yöredeki ahşap destekli camiler içinde, ilk inşaatta yapılmış bir minareye sahip olan tek ürnektir.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıdaki süslemelerin tümü basit birer işçilik ürünüdür. Kalem-işi süslemeler şablonla yapılmıştır. Bunlardan, lotus-palmet fistosuyla (Şekil-34a), kıvrım dallar arasındaki çiçeklerden oluşan şeridin (Şekil-34b) ve daire şekilli panolar içine alınmış dinsel içerikli yazı örneklerinin benzerleri **Boğaziçi Kasabası Eski Camii**'nin süslemeleri arasında da görülmektedir (Bkz. Resim-56, 68). Ancak, bu yapıdaki süslemelerde şablon kullanılmamıştır.

Tarihlendirme

Yapıda, harim girişinin üstünde yer alan 1235 / 1819-20 tarihi dışında herhangi bir kitabeyle rastlanmamaktadır. Yapının mimari özelliklerini ve Denizli çevresindeki benzer planlı camilerin XVIII.yüzyıl sonlarıyla XIX.yüzyıl içinde inşa edilmiş olmalarını dikkate alarak, 1235 / 1819-20 tarihini yapının inşa tarihini olarak kabul edebiliriz.

Yapı halk arasında, **Cafer Paşa** ve **Cevher Paşa Camii** şeklinde iki adla anılmaktadır. Haynaklara Denizli ya da çevresinde görev yapmış Cevher Paşa aulı bir kişiye rastlamadık. Bununla birlikte, yörede farklı tarihlerde görev yapmış "Cafer" adlı iki kişi bilinmektedir. Bunlardan ilki, Melek Annet Paşa Ağalarının **Cafer Ağa**'dır⁽¹⁷¹⁾. Ancak, **Cafer Ağa**'nın Denizli'de görev yaptığı XVII.yüzyıl ortaları, söz konusu yapı için

oldukça erken bir tarihtir. İkinci kişi, önce 1302 / 1886, sonra 1305 / 1889 yıllarında iki kez Denizli Mutasarrıflığı yapmış olan Cafer Bey'dir⁽¹⁷²⁾. Aynı kişi 1303 / 1887 yılında da Menteşe Sancağı Mutasarrıflığı yapmıştır. Cafer Bey'in Denizli'de ve Menteşe Sancağı'na görev yaptığı yıllarda, çeşitli eserler inşa ettirdiği bilinmektedir⁽¹⁷³⁾. Bu bilgiler ışığında, 1819-20 yılında inşa edilen caminin XIX. yy. son çeyreğinde Cafer Bey tarafından onartılmış olabileceğini ve bu nedenle de yapıya adının verildiğini düşünmek mümkündür.

KALE, ANDNİM CAMİİ

Kale İlçesinin eski yerleşim merkezinde, Cafer Paşa Camii'nin yaklaşık 1 km. doğusundadır.

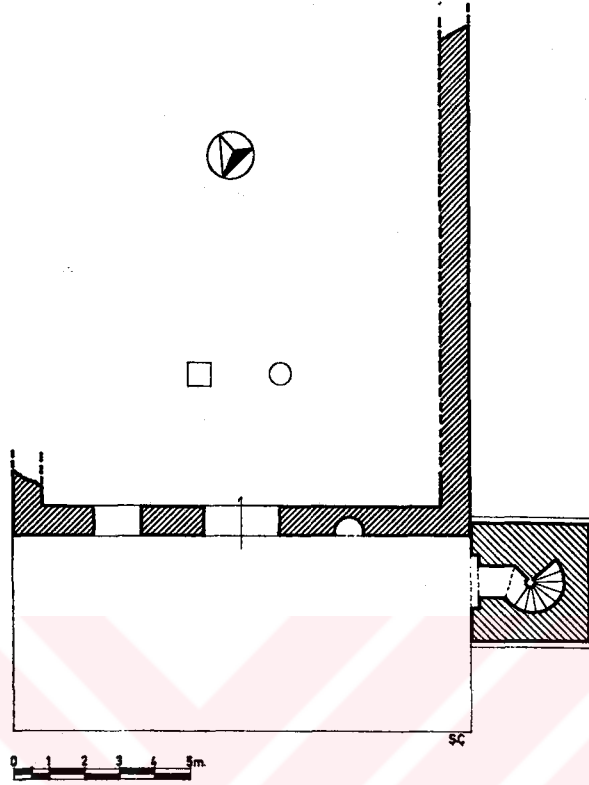
Kuzey-güney doğrultuda meyilli bir arazi üzerine inşa edilen yapı, bugün oldukça harap bir durumdadır. Güney ve doğu duvarları tamamen yıkılmış, kuzey ve batı duvarlarının ise yalnızca bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir (Resim-191) (Şekil-35). Minaresi sağlamdır.

İnşa malzemesi olarak kabayonu taş, moloz taş ve kesme taş kullanılmıştır.

Kuzeybatı köşesindeki minare, kare kesitli bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye oluşmaktadır (Resim-191). Kürsü kısmı kesme taş ve tuğla ile gövde ve yukarısı ise sadece kesme taşla inşa edilmiştir. Kürsünün batı cephesinde bir inşa kitabesi yer almaktadır. Pabuç kısmı ile gövde arasında sarmal yivlerle süslü bir bilezik görülmektedir. Kürsü ile batı duvarı arasındaki bitişme çizgisinden, minarenin yapıya sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Minareye giriş, kürsünün doğu yüzüne açılmış yuvarlak kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Resim-192).

Arazideki meyil nedeniyle harimin kuzeyinde yerden yaklaşık 2 m. yüksekliğinde bir seki oluşturulmuştur (Resim-193). Sekinin önünde çeşme yalağı olarak kullanıldığı anlaşılan antik bir lahit bulunmaktadır. Kuzey cephesinin ortasında harim girişinin söveleri görülebilmektedir (Resim-194). Girişin solunda, bir pencereye ait olduğunu düşündüğümüz, düzgün bir açıklık izi vardır. Sağında ise yarım daire kesitli bir dış mihrap kalıntısı yer almaktadır (Resim-195). Mermer malzeme ile yapıldığı anlaşılan dış mihrabın çerçevesi üzerinde, kaval ve içbükey kavisli silmeler vardır. Kuzey duvarı üzerinde dış mihraba yer verilmiş olması, harimin kuzeyinde bir son cemaat yeri bulunduğunu göstermektedir. Ancak, son cemaat yerinin şeklini saptamak mümkün olmamaktadır.

Harim moloz yığınlarıyla doludur. Duvarların büyük bölümünün yıkılmış olması, harim planının saptanmasını güçleştirmektedir. Bir kısmı günümüze ulaşabilen batı duvarınının 13.85 m. lik bölümü izlenebilmektedir. Bu duvarın 3.20 m. kadar güneyinde harimin ortalarına denk gelen, mihraba ait olduğunu düşündüğümüz parçalar bulunmaktadır (Resim-196). Güney duvarını bu parçaların bulunduğu yerde kabul edersek, doğu ve batı duvarlarınının yaklaşık 17 m. uzunluğunda oldukları anlaşılmaktadır. Kuzey duvarı ise

Şekil-35 Kale, Anonim Camii. Plan.

12.95 m.uzunluğundadır.Böylece,harimin uzunlamasına dikdörtgen planlı olduğu saptanabilmektedir.

Harimin kuzeyinde,duvara 3.10 m.mesafede ve 1.65 m.aralıkla yerleştirilmiş devşirme iki altlık görülmektedir (Resim-197).Altlıklardan batıda olanı silindirik kesitli,doğuda olanı ise kare kesitlidir.Bu altlıkların,kadınlar mahfilinin ahşap desteklerine kalde görevi yapmış olabilecekleri akla gelmektedir.Harimin örtüsü hakkında fikir verecek herhangi bir ipucuna sahip değiliz.Ancak,harimin uzunlamasına dikdörtgen planlı oluşundan yola çıkarak,yörede yoğun bir uygulama alanı bulan ve yapının 1 km.kadar batısındaki Cafer Paşa Camii'nin de (1819-20) içinde bulunduğu,ahşap destekli-ahşap tavanlı cami grubuna ait bir örnek olduğunu kabul etmek mümkündür.

Caminin inşa tarihini gösteren herhangi bir kitabe yoktur.Yapıya sonradan eklendiği anlaşılan minarenin kürsüsü üzerindeki kitabenin metni şöyledir (Resim-198) :

ماشالله تعالى (174)
عمل فيضاه حفيظ الله
سنه اربح ثمانين مه تين الف (175)

Türkçesi : " Feyzullah, Tanrı onu korusun, 1284 yılında yaptı.
Tanrı nazardan saklasın".

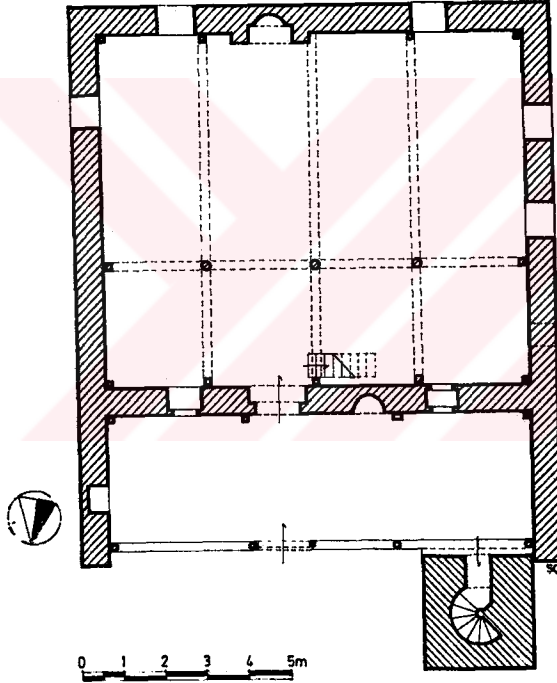
Kitabeden, minarenin 1284 / 1867-68 yılında Feyzullah adlı bir usta tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Denizli çevresindeki ahşap destekli-ahşap tavanlı camilerin XVIII.yüzyıl sonlarıyla XIX.yüzyıl içinde inşa edildikleri görülmektedir. Minarenin 1867-68 yılında yapılmış olmasını dikkate alarak, Caminin XVIII.yüzyıl sonlarından, XIX.yüzyıl ortalarına kadar uzanan bir zaman diliminde inşa edildiğini kabul edebiliriz.

GÜNEY-BELENARDIÇ (TORAPAN) KÖYÜ CAMİİ

Güney ilçesinin yaklaşık 21 km. güneyindeki Belenardıç Köyü'ndedir.

Kareye yakın enine dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzey cephesinin batı köşesindeki minareden oluşmaktadır (Resim-199) (Şekil-36).

İnşa malzemesi moloz taştır. Duvarlar sıvalıdır. Batı duvarı harap olduğu için yakın bir tarihte yeniden inşa edilmiştir. Doğu cephesinde bir, güney cephesinde iki, batı cephesinde alt kesimde iki, üst kesimde bir pencere vardır (Resim-200, 201). Pencerelerin tümü dikdörtgen şekillidir.

Şekil-36 Güney-Belenardıç Köyü Camii. Plan.

Yapının üzeri toprak damla örtülüken, yakın bir tarihte üzerindeki toprak alınarak, kırma çatıyla kaplanmış, kiremitle örtülmüştür.

Kuzey cephesinin batısında yer alan minare yapıya sonradan eklenmiştir. Kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşmaktadır (Resim-199). İnşa malzemesi tamamen kesme taştır. Minareye giriş, son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinden dikdörtgen şekilli bir açıklıkla sağlanmaktadır.

Harimin kuzeyindeki son cemaat yeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Tavanı kuzeyde ikisi duvarlara bitişik, ikisi bağımsız, silindirik kesitli dört ahşap destek taşımaktadır (Resim-202). Son cemaat yerinin önü yakın bir tarihte yerden yaklaşık 1.20 mt. yüksekliğinde bir duvar ve camerkanla kapatılmıştır. Doğudan batıya doğru ikinci desteğin batısına kare kesitli bir destek eklenerek buraya bir giriş açıklığı yerleştirilmiştir. İşte, doğu duvarında dikdörtgen şekilli bir niş vardır. Harim girişinin batısında yarım daire kesitli bir dış mihrap bulunmaktadır (Resim-203). Aynı duvarda, biri harim girişinin solunda, diğeri dış mihrabın sağında olmak üzere ahşap çerçeveli iki dikdörtgen pencere vardır. Harime yuvarlak kemerle örtülü, dikdörtgen bir açıklıktan girilmektedir. Son cemaat yerinin doğu, batı ve güney duvarları kalemişi süslemelerle bezenmiştir.

Harim tavanı üçü bağımsız, diğerleri duvarlara bitişik on dört ahşap destekle taşınmaktadır. Duvarlara bitişik olan destekler kare kesitli, bağımsız destekler ise sekizgen kesitlidir. Kuzey-güney yönlü üç giriş harimi kible duvarına dik uzanan dört sahına bölmektedir (Resim-204). Bağımsız üç destek üzerine profilli yastıklar yerleştirilmiş ve kuzey-güney yönlü girişler bu yastıklar üzerine oturtulmuştur (Resim-205). Yastıklar, ahşap destekli diğer camilerdeki yastıklardan farklıdır. Kuzey-güney yönlü girişlerin altına ikinci bir giriş gibi yekpare ahşap unsurlar uzatılmış ve bu unsurların destekler üzerine gelen kesimi işlenerek bağımsız birer yastık görünümü verilmiştir. Oysa diğer örneklerde, yastık-yastıklar bağımsız birer parça durumundadırlar. Sahınların üzeri bir yandan duvarlara diğer yandan kuzey-güney yönlü ana girişlere uzanan yan girişlerle örtülmüştür. Ortadaki iki sahin konsollar aracılığıyla yükseltilmiştir. Konsollar arasında kalan boşluğu kapatmak amacıyla bunların üzerine kalaslar çakılmıştır. Kalasların üzerine, herbiri bir konsol üzerine denk gelecek şekilde, yan girişler yerleştirilmiştir (Resim-205). Konsol ve girişlerin yüzeyleri, oyularak elde edilmiş testere dişi şekilli basit geometrik motiflerle süslenmiştir.

Harimin kuzeyinde ahşaptan yapılmış bir kadınlar mahfili bulunmaktadır (Resim-207). Mahfile harim girişinin batısındaki ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Mahfilin ortasında, harime doğru taşınmalı, balkona benzeyen bir unsur vardır.

Harimin kuzey,güney ve doğu duvarları sıva üzerine yapılmış,kaleişi süslemelerle bezelidir.Batı duvarı yıkılıp yeniden yapıldığı için, bu duvarda süslemeye rastlanmamaktadır.

Mihrap nişi kible duvarının ortasında değildir.Doğuya doğru kaydırılmış durumdadır.Harime giriş açıklığı da kuzey duvarının ortasında değildir.Mihrapla aynı eksen üzerine denk gelecek şekilde doğuya doğru kaydırılmıştır (Şekil-36).Alçı mihrap güney duvarına oranla bir hayli çıkıntı oluşturan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır (Resim-108).Yarım daire kesitli mihrap nişi,çeyrek küre kesitli bir kavsara ile örtülüdür.Kavsara kuşatma kemerinin üst kısmında ve çerçeve üzerinde ayet şeritleri görülmektedir.

Ahşap minberin herhangi bir özelliği yoktur (Resim-204).

Süslemeler

Son cemaat yeri duvarlarıyla harimin güney,kuzey ve doğu duvarlarında kalemişi süslemelere yer verilmiştir.Duvarlar zikzak motifinden oluşan yatay bir şeritle iki bölüme ayrılmıştır.Her iki bölüm de kendi içinde mavi renkli dikey şeritlerle bölünerek,dikdörtgen panolar elde edilmiştir.Süslemelerde mavi,yeşil,kahverengi ve siyah renkler kullanılmıştır.Bu süslemeleri konularına göre şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

a-Bitkisel Motifler

Son cemaat yeri ve harim duvarlarındaki dikdörtgen panoların çoğunluğu bitkisel motiflerle doldurulmuştur.Bu motifleri,birer vazo ya da ibrik içinde çiçeklerin görüldüğü natürmortlar ve boşlukta duran lale,sümbül,mersin dalı,sarmaşık gibi çiçekler oluşturmaktadır (Resim-209, 210,211).

b-Geometrik Motifler

Son cemaat yeri ve harim duvarlarında şablonla oluşturulmuş geometrik motiflere de rastlanmaktadır.Bunlar,bitkisel örnekler arasına serpiştirilmiş gülbezekler içinde yer alan altıgenler,yıldızlar,çark-ı felekler ve çok çenekli çiçekleri anımsatan motiflerdir (Resim-212,213).

c-Mimari Tasvirler

Yapıda, biri son cemaat yerinde, diğeri harimde olmak üzere iki mimari tasvir vardır. Son cemaat yerinin güney duvarında bir "cami tasviri" yer almaktadır (Resim-214). Tasvirin alt kesimi sonradan badanalanaarak kapatılmıştır. Tasvirdeki cami, üç şerefeli dört minaresi olan merkezi planlı bir yapıdır. Caminin üzerinde "Sultan Selim Camii Şerifi" yazısı okunmaktadır. Bu da, tasvirin Edirne Selimiye Camii örnek alınarak yapıldığını göstermektedir. Tasvirde, minarelerin dizilişinde ters perspektif görülmektedir. Tasvirin üst kesiminde sıva üzerine boya ile yazılmış bir kitabe vardır.

Harimde, güney duvarının batısında bir "Kabe tasviri" yer almaktadır (Resim-215). Tasvirde, yedi minarayla çevrelenmiş revaklı bir avlu içerisinde, Kabe ve çevresinde tek kubbeli altı yapı, çukruklu bir kuyu, bir minber ve çeşitli ağaçlar görülmektedir. Revaklar avlunun geri planında daha dar gösterilerek, resme perspektif verilmek istenmiştir. Buna karşılık, revakların, bakış açısına göre yana yatık ya da ters olarak gösterilişinde ve minarelerin dizilişinde ters perspektif uygulanmıştır.

c-Sembolik Tasvirler

Son cemaat yerinin doğu duvarıyla harimin doğu duvarında, sembolik anlamları olduğunu düşündüğümüz bazı tasvirler vardır.

Son cemaat yerinin doğu duvarında, birisi büyük, ikisi küçük üç tüfek, bir keşkül, bir teber, bir mızrak, tesoh içinde bir sarık, bir sancak, bir barutluk, bir heybe, bir matara ve ana hatlarıyla bir merdaneyi andıran bir tasvir yer almaktadır (Resim-216). Keşkülün üzerinde " Ya Hu ", heybenin üstünde ise " Sahib Halil Ağa " yazıları görülmektedir. Adı geçen eşyalardan keşkül ve teber dervişlerin kullandıkları malzemelerdendir (bkz. not. 89). Dervişlerle ilgili malzemelerin resmedilmiş olması, bu tasvirlerin bir tarikat ile ilgili olabileceklerini akla getirmektedir (176).

Harimin doğu duvarında , adaleti simgeleyen bir terazi tasviri, cennet ve cehennemi simgeleyen bir tasvir ve iki yana doğru aralanmış pir perdenin gerisinde bir çadır tasviri bulunmaktadır (Resim-209). Mihrap nişinde yer alan perde ve ortadan sarkan kandil tasvirleri de sembolik

tasvirlerden sayılabilir (Resim-208).

e-Yazılar

Son cemaat yeri ve harim duvarlarında yer yer Tanrı ve dört halifenin adlarıyla çeşitli dinsel içerikli yazılara rastlanmaktadır (Resim-209). Mihrabın kavsara kuşatma kemerinin üst kısmında⁽¹⁷⁷⁾ ve çerçevesinde⁽¹⁷⁸⁾ birer ayet şeridi yer almaktadır (Resim-208).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı kible duvarına dik uzanan dört sahından oluşmaktadır. Sahınları kible duvarına dik uzanan camilerde, sahın sayısı genellikle 3, 5, 7 gibi tek sayılarda tutulmaktadır. Bu durum, giriş açıklığı ve mihrabın üzerinde yer aldığı eksenin harimin ortasına denk getirilmesi çabasından kaynaklanmaktadır. Böylece, mihrabın ve giriş açıklığının yer aldığı orta sahının iki yanına eş sayıda sahın yerleştirilebilmektedir. Kible duvarına dik uzanan çift sayıda sahına sahip cami örneği oldukça azdır. Konya Meram Mescidi (1402-24)⁽¹⁷⁹⁾ Belenardıç Köyü Camii gibi dört sahınlı bir yapıdır. Kastamonu-Küre-i Hadid Köyü İsmail Bey (1451)⁽¹⁸⁰⁾ ve Beyşehir Çavuş Kasabası⁽¹⁸¹⁾ camii'leri kible duvarına dik iki sahından oluşmaktadırlar. Ankara Ahi Elvan Camii (XIV.yy.sonu)⁽¹⁸²⁾ bugünkü şekliyle dört sahınlı bir yapı olmakla birlikte, ilk inşaatta beş sahınlı olarak inşa edildiği, doğuda yer alan bir sahınının sonradan kaldırıldığı bilinmektedir⁽¹⁸³⁾. Konya-Beyşehir Yolundaki Kızılören Hanı (1210-11) yakınlarında yer alan ve bu hanın mescidi olarak kabul edilen yapı da kible duvarına dik uzanan iki sahına sahiptir⁽¹⁸⁴⁾. Ancak, yapılan son araştırmalar bu yapının ilk inşaatta bir mescid olarak değil, bir han olarak inşa edildiğini ortaya çıkarmıştır⁽¹⁸⁵⁾. Çift sayıda sahından oluşan cami örneğinin yok denecek kadar az olmasına karşın, Belenardıç Köyü Camii'nin böyle bir plana sahip oluşu, karşımıza bir sorun olarak çıkmaktadır. Giriş açıklığı ve mihrabın üzerinde yer aldığı eksenin doğuya doğru kaymış olması, batıdaki yan sahının yapıya sonradan eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Ancak, tavan sistemi bu olasılığı çürütmektedir. Doğu ve batıda yer alan iki yan sahının örtüsü duvarlarla ana girişler üzerine otururken, ortadaki iki sahının konsollarla yükseltilmiş olduğu görülmektedir. Yani, üst örtüde simetrik bir düzenleme vardır.

batı sahnını yapıya sonradan eklenmiş olsaydı, tavandaki kademelenmenin düzensiz olması gerekirdi. Bunun yanı sıra, yapının inşasından 1 yıl sonra yapıldığını bildiğimiz kalemî süslemeler, harimin kuzey ve güney duvarlarının batı ucuna dek devam etmektedir. Bu da, batı sahnının yapıya sonradan eklenmiş olamayacağını bir diğer kanıttır. Bu özellikler, yapının ilk inşaatta dört sahnılı olarak planlandığını göstermektedir.

Yapıyı, benzer planlı camilerden ayıran bir başka özellik, yastıklarının yekpare ahşaplardan oluşturulması ve bu ahşapların ikinci birer giriş gibi kullanılmasıdır. Yapının ustası böyle bir uygulamayı, bağımsız desteklerle güney duvarı arasındaki mesafe uzun olduğu için, girişleri desteklemek amacıyla yapmış olmalıdır.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıdaki kalemî süslemelerden bitkisel örnekli olanlarda ve mimari ve sembolik tasvirlerde şablon kullanılmamıştır. Geometrik örnekli süslemeler ise şablonla yapılmıştır. Mimari tasvirlerde minyatür özellikleri ağır basmaktadır. Son cemaat yerindeki cami tasvirinin, **Edirne Selimiye Camii** örnek alınarak resmedildiğinin belirtilmiş olması önemlidir. (186).

Yapının süslemeleri, **Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin** (1774-75) harim duvarlarındaki süslemelerle konu, düzen ve renk bakımından tam bir benzerlik göstermektedir (Bkz. Resim-56, 62, 77, 78). Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin anlatımında süslemeler hakkında ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık. Aynı karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz. (Bkz. s. 42, 43)

Kitabeler ve Tarihlendirme

Yapıda tarih içeren iki kitabe vardır. Her ikisi de boya ile yazılmış olan bu kitabelerden ilki son cemaat yerindeki cami tasvirinin üst kesimindedir (Resim-217). Kitabenin **transkripsiyonu** şöyledir :

- Bu Cami'in dâni'si saâid olsun
 - Girüb cennet sarayına cehennemden bâid olsun
 - Ketebe el-fakîr el-hakîr Hâfîz
- Ağazae Mehmed bin Ali
Denizli

Sene 2 Teşrin-i evvel 1300.

Türkçesi : "Bu camiyi inşa ettiren mutlu ve ahiretini hazırlamış olsun.Cehennemden uzak olup,cennet sarayına girsin.Denizli(li) Hafız Ağazadelerden Ali oğlu,degersiz ve aciz Mehmed tarafından yazıldı.Sene 2 Teşrin-i evvel 1300".

Kitabeden yapınının 14 Ekim 1884 tarihinde tamamlandığı,kitabe-yi yazanın Denizli'li Hafız Ağazadelerden Ali oğlu Mehmed adlı bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Tarih içeren diğer kitabe,harimin güney duvarınının üst kesimindedir (Resim-218). Burada 1301 /1885-86 tarihi okunmaktadır.Bu tarih kalemiş süslemelerin yapıldığı tarih olmalıdır.Süslemelerin ,**Boğaziçi Kasabası Eski Camii**'nin süslemeleriyle tam bir benzerlik gösterdiğini yukarıda belirtmiştik.Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin duvarlarındaki süslemeler 1876 tarihinde yapılmıştır.Süslemelerin benzerliği ve yapıldıkları tarihlerin yakın olması,bunların aynı sanatçınının ürünü olabileceklerini akla getirmektedir.

Tarih içeren iki kitabenin yanı sıra,son cemaat yerininin dogu duvarındaki süslemeler arasında "**Sahib Halil Ağa**" yazısı okunmaktadır (Resim-216)."**Sahib**" sözcüğü nedeniyle Halil Ağa'nın yapıyı inşa ettiren kişi olabileceği akla gelmekle birlikte,inşa kitabelerinde böyle bir kalıba rastlanmamaktadır. "**Sahib**" sözcüğünün , "**koruyan**", "**bir işi yapmış olan**", "**yazan**" gibi anlamları da vardır⁽¹⁸⁷⁾.Sözcüğün bu anlamları da dikkate alındığında Halil Ağa'nın ,camideki yazıları yazan veya süslemeleri yapan kişi olabileceği de düşünülebilir.

BEKİLLİ-ÇOĞAŞLI KÖYÜ CAMİİ

Bekilli ilçesinin 6 km.batısındaki çoğaşlı köyündedir.

Kuzey-güney doğrultuda uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim,harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesindeki minarenden oluşmaktadır (şekil-37).Yapının kuzeybatısında bir de sarnıç yer almaktadır.

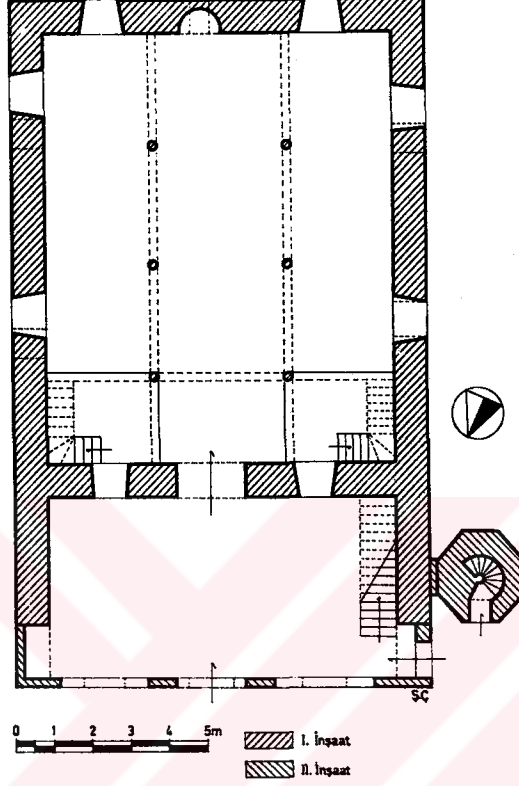
İnşa malzemesi moloz taştır.Duvarlar sıvalı ve beyaz badanalıdır.Doğu ve batı cephelerinde altta ve üstte ikişer pencere vardır (Resim-219,220).Alt sıradaki pencereler yuvarlak kemerli,üst sıradakiler ise dikdörtgen şekillidir.Güney cephesinde alt sırada yuvarlak kemerli iki pencere,üst sırada ise ortada öküz gözü şeklinde bir pencere bulunmaktadır (Resim-221).

Yapının üst örtüsü toprak dam iken,yakın bir tarihte dört yöne meyilli kırma çatı ile kaplanmış,kiremitle örtülmüştür.

Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan minare,sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir (Resim-222).İnşa malzemesi kesme taştır.Minareye,dışarıdan yuvarlak kemerli bir açıklıktan girilmektedir.Gövde sarmal oyuk silmelerle süslenmiştir.Giriş açıklığının üst kesimindeki Türkçe kitabe, minarenin 1971 yılında Zeyve'li (Akkent) Hamdi Çetinkaya adlı bir usta tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Yapı,1985 yılında bir yangın geçirmiş ve son cemaat yeri büyük hasar görmüştür.1983 yılında çekilmiş bir fotoğrafta,son cemaat yerinin üst örtüsünün kuzeyde ikisi duvarlara bitişik ikisi bağımsız dört ahşap destekle taşındığı görülmektedir⁽¹⁸⁸⁾ (Resim-223).Yangın sonrasında yapılan onarımda,son cemaat yerinin doğu ve batı duvarları kuzeye doğru 1.60 mt. uzatılmış⁽¹⁸⁹⁾ ve önü kapatılmıştır (Resim-224).Sonradan örülen duvarın alt kesimine dikdörtgen iki pencere,üst kesimine ise yuvarlak kemerli üç pencere açılmıştır.Ürtada dikdörtgen bir giriş açıklığı yer alır.Son cemaat yerinin batı duvarında ,muhtemelen minareye geçişi kolaylaştırmak için yapılmış,dikdörtgen şekilli bir açıklık daha vardır.Son cemaat yeri,1985 onarımında ahşap bir asma kat ile iki katlı bir mekan haline getirilmiştir.Üst kata,batı duvarına bitişik bir merdivenle çıkılmaktadır.Bu kattan,harimin kuzey duvarının ortasına sonradan açılan bir girişle harimdeki kadınlar mahfiline geçilmektedir.Alt katta,kuzey duvarı-

nın ortasında narime girişi sağlayan açıklık yer alır.Dikdörtgen şekilli açıklığın iki yanında yuvarlak kemerli birer pencere vardır.

Şekil-37 Şekilli-Çoğaşlı Köyü Camii.Plan

Harim,iki sıra halinde üzerden altı ahşap destekle kible duvarına dik uzanan üç sahına ayrılmıştır (Resim-225).Orta sahin sahinlerinden yüksek tutulmuştur.Köşeleri pahlanarak sekizgene dönüştürülen kare kesitli desteklerin tümü bağımsızdır.Destekler profilli birer yastığa sahiptir.Yastıkların üzerine kuzey-güney yönlü ana kirişler yerleştirilmiştir (Resim-225,226).Yan sahinler,bir yandan bu kirişlere,diğer yandan duvarlara oturan,25 cm. aralıklarla düşenmiş doğu-batı yönlü yan kirişlerle örtülüdür.Orta sahin tavanı,ana kirişler üzerine yerleştirilen profilli konsollarla yükseltilmiştir.

Harimin kuzey,doğu ve batı kesimlerini dolanan ahşap kadınlar mahfili,bugünkü şeklini 1965 onarımında almıştır (Resim-226).Mahfile,doğu ve batı duvarlarının kuzey köşelerindeki birer merdivenle çıkılmaktadır (Resim-227).Mahfil tabanı bir yandan duvarlara,diğer yandan tavanı taşıyan ahşap desteklere oturmaktadır.Tabanın oturduğu kesimlerde,desteklere başlık ve yastık şeklinde ahşap birer kasa geçirilmiştir.Böylece,des-

tekler yekpare olmasına karşın,iki parçadan oluşuyormuş gibi bir görünüm yaratılmıştır (Resim-226).

Ahşap minber basit bir işçilik ürünüdür (Resim-228).Aynalıkları üzerinde onaltıgen bir gülbezek vardır.Gülbezeğin merkezinde rumile-ri anımsatan bitkisel motifler,onun da çevresinde dairesel geçmelerden oluşan geometrik motifler görülmektedir.Korkuluklarında,birbirlerine eklenmiş "S" kıvrımlarıyla oluşturulmuş bir süsleme bulunmaktadır.

Yapılan onarımlarla şekli tamamen değişen alçı mihrap,yarım daire kesitli bir nişe ve çeyrek küre şekilli bir kavsaraya sahiptir(Resim-225).Mihrabın,doğu duvarının tam ortasında yer almadığı,doğuya doğru kaydığı görülmektedir (Şekil-37).

Yapıda,minberdeki ahşap oymalar dışında süslemeye rastlanmaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı,ahşap destekli-ahşap tavanlı ve üç sahnalı oluşu bakımından Boğaziçi Kasabası Eski Camii (Şekil-13) ile benzerlik göstermektedir.(Ayrıntılı bir karşılaştırma için bkz.Boğaziçi Kasabası Eski Camii,s.40)

Tarihlendirme

Yapıda tarih içeren iki kitabe vardır.Bunlardan ilki batı cephesinin güneyinde duvara gömülüdür (Resim-229).Kitabenin metni şöyledir:

قد وقع الفراغ
من جامع الشريف
من صفر الشريف اون بشنجى كون
اللى التى سنه سى
الحاجى على بنا
ايلدى
١١٥٦

Türkçesi : "Elli altı senesi Safer ayının onbeşinci günü yapımı tamamlandı.Hacı Ali bina eyledi.Sene 1156."

Kitabeden,caminin 15 Safer 1156 / 10 Nisan 1743 tarihinde tamamlandığı ve Hacı Ali adlı bir kişi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Diğer kitabe ise bugün kadınlar mahfilinde bulunmaktadır (Resim-230).Cami görevlisi bu kitabenin 1985 yangınından önce harime giriş açıklığının üzerinde yer aldığını ifade etmektedir.Kitabe yangın sonucu büyük ölçüde hasar görmüştür.Bazı harflerinin de aşınması nedeniyle okunamaz hale gelmiştir.Sadece ilk satırındaki 1311 / 1893-94 tarihi okunabilmektedir.

Köylüler;caminin yerinde önceden küçük bir mescid olduğu ve bu mescidin yıkılarak yerine bugünkü binanın yapıldığı"şeklinde bir rivayetten söz etmektedirler.Hatta,yakın yıllara kadar,bugünkü caminin inşasını hatırlayan yaşlılar bulunduğunu da belirtmektedirler.Öu durumda, batı duvarının güneyindeki 1156 / 1743 tarihli kitabenin aynı yerde bulunan eski camiye ait olduğunu,bugünkü caminin,1985 yangını öncesinde harim girişinin üzerinde yer aldığı ifade edilen kitabenin tarihi olan 1311 / 1893-94 yılında inşa edildiğini kabul edebiliriz.

Caminin kuzeybatısındaki sarnıcın girişi üzerinde bir kitabe daha bulunmaktadır (Resim-231).Kitabenin metni şöyledir :

سنه ١٣٠١
صاحب الخيرات والحسنات
صاحب المدرسه على افندی
زاده خليل افندی
اوستادی حونازلی...

Türkçesi : " Sene 1301.Hayır ve iyilikler sahibi Ali Efendi oğlu Halil Efendi'nin yaptırdığı medresenin üstadı Honazlı

Kitabenin içeriğinden 1301 / 1883-84 tarihli bir medreseye ait olduğu anlaşılmaktadır.Ait olduğu yapı yıkıldıktan sonra,kitabe buraya nakledilmiş olmalıdır.

BAKLAN, TEKKE CAMİİ

Baklan ilçesinin eski mezarlığı yakınlarında, ilçeye hakim bir tepe üzerindedir.

Kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşur (Şekil-36).

İnşa malzemesi moloz taştır. Duvarlar sıvalı ve beyaz badanalıdır. Doğu cephesinde üç, güney ve batı cephelerinde ise ikişer dikdörtgen pencere açıklığı vardır. Pencereilerin tümü ahşap çerçevelidir (Resim-232, 233). Yapının üzeri toprak damlı iken, yakın bir tarihte kırma çatı ile kaplanmış, kiremitle örtülmüştür.

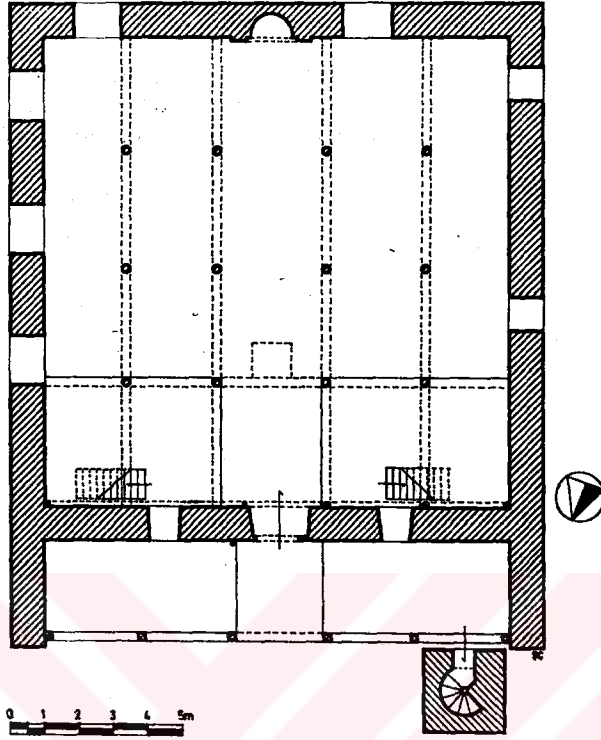
Harimin kuzeybatı köşesindeki minare, yakın bir tarihte inşa edilmiştir. Kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir (Resim-234). Kürsü kısmında kabayonu taş, gövde ve külah kısmında tuğla, şerefe kısmında ise tekrar kesme taş kullanılmıştır. Minareye giriş son cemaat yerinden, dikdörtgen bir açıklıkla sağlanmaktadır.

Son cemaat yeri düz ahşap bir tavanla örtülüdür. Ahşap tavanı kuzeyde, ikisi duvarlara bitişik, dördü bağımsız altı ahşap destek taşımaktadır (Resim-234). Desteklerden duvara bitişik olanlar silindir kesitli, bağımsız olanlar ise kare kesitlidir. Kare kesitli desteklerin köşeleri pahlanmıştır. Desteklerin üzerinde profilli birer yastık yer almaktadır (Resim-235). Yastıklar üzerine doğu-batı yönlü bir giriş yerleştirilmiştir. Üst örtüyü, bir yanın bu girişe, diğer son cemaat yerinin güney duvarına oturan, kuzey-güney yönlü yan kirişler oluşturmaktadır. Harim girişinin iki yanında, ahşap çerçeveli, dikdörtgen birer pencere vardır. Harime giriş dikdörtgen ahşap bir çerçeve içine alınmış, yuvarlak kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Resim-236).

Harim, dört sıra halinde üçerden oniki ahşap destekle, kiole duvarına dik uzanan beş sahına ayrılmıştır (Resim-237). Desteklerin tümü silindir kesitlidir. Bunların üzerinde profilli birer yastık vardır. Yastıkların üzerine kuzey-güney yönlü ana kirişler oturtulmuştur. Ana kirişler doğu-batı yönlü yan kirişleri taşımaktadır. Orta sahan tavanı bir sıra konsol aracılığıyla yükseltilmiştir (Resim-238).

Harimin kuzeyinde, ahşaptan yapılmış bir kadınlar mahfili vardır (Resim-239). Mahfile, harimin kuzey duvarının doğu ve batı köşelerinde yer alan ahşap birer merdivenle çıkılmaktadır. Mahfilin ortasında, ha-

rime doğru taşıntı yapan, balkonu andıran bir çıkıntı bulunmaktadır.

Şekil-38 Baklan-Tekke Camii.Plan.

Harim duvarları beyaz badanalıdır.Bazı eski fotoğraflarda duvarların önceleri kalemişi süslemelerle bezeli olduğu görülmektedir.

Ahşap minber herhengi bir özelliğe sahip değildir (Resim-237).

Alçı mihrap,duvar yüzeyine oranla hafif bir çıkıntı oluşturan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır (Resim-240).Mihrap nişi yarım daire kesitlidir.Mihrabın kavsarasının alışılmamış bir yapısı vardır.Yukarıya doğru bir miktar daraltılan mihrap nişi,güneye doğru eğimli bir örtüye sahiptir.Çerçevenin üst kısmına,cepheden üçgen profilli,harime doğru çıkıntı yapan,dalgalı hatları olan,oldukça iri bir unsur yerleştirilmiştir.Bu unsurun yüzeyinde ve dikdörtgen çerçeve üzerinde yazı şeritleri vardır.Ayrıca,minrap nişinde de kalemişi süslemeler görülmektedir.

Süslemeler

bugün yapının yalnızca mihrabında süslemeye rastlanmaktadır. Ancak,1970'li yıllarda çekilmiş bazı fotoğraflarda,harim duvarlarının

tamamen kalemişi süslemelerle bezeli olduğu görülmektedir. Bu fotoğraflardan, harim duvarlarının yatay bir şeritle iki bölüme ayrılmış olduğu ve her iki bölümün kendi içinde dikey şeritlerle bölünerek, dikdörtgen panolar elde edildiği anlaşılmaktadır. Bu panolarının içlerinin bitkisel ve geometrik motifler, mimari tasvirler ve yazılarla doldurulmuş olduğu görülmektedir. Bitkisel örnekli süslemeler, birer altlık üzerinde duran vazulardan çıkan, sümbül, karanfil gibi çiçeklerle sarmaşık, mersin dalı, selvi ve hurma ağacı gibi motiflerden, geometrik örnekli süslemeler ise eşkenar dörtgenler ve gülbezekler içine alınmış geçmelerden oluşmaktadır (Resim-241, 242, 243). Bazı dikdörtgen panolar içinde mimari tasvirlerle de yer verilmiştir. Bunlardan birinin, batı duvarının ortalarında olduğu saptanabilmektedir (Resim-241). Fotoğrafta bir ahşap destek nedeniyle bir kısmı görülemeyen bu tasvirin, iki şerefeli dört minareye sahip, merkezi planlı bir cami olduğu anlaşılmaktadır. Fotoğraflardan, hangi duvar üzerinde olduğunu anlayamadığımız bir başka tasvirde, revaklı bir avlu içinde, dört minareli ve merkezi planlı bir cami vardır (Resim-242). Revaklar, avlunun geri planında daha dar gösterilerek, tasvire perspektif verilerek istenmiştir. Buna karşılık, revakların, bakış açısına göre yana yatık ya da ters resmedildiği görülmektedir. Duvarları ikiye bölen yatay şeritlerin bir kısmında görülen ayet şeritleriyle bazı panolarda yer alan gülbezekler içine alınmış Tanrı ve dört halifenin adlarından oluşan yazılar, diğer kalemişi süsleme konularıdır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Baklan Tekke Camii, uzunlamasına dikdörtgen planlı harimi ve kuzeyindeki son cemaat yerinden oluşan genel şema bakımından, Denizli çevresindeki diğer ahşap destekli camilerle benzerlik gösterir. Ancak, hariminin beş sahından oluşması bakımından çevredeki tek örnektir. **Ankara Arslanhane** (XIII. yy. başları) ⁽¹⁹¹⁾, **Beyşehir-Bayındır Köyü** (1365) ⁽¹⁹²⁾ ve **Aksaray-Eskil Köyü** (XV.-XVI. yy) ⁽¹⁹³⁾ Camii'leri, kible duvarına uyk uzanan beş sahından oluşan harimleriyle Baklan Tekke Camii'nin benzerlik gösterdiği yapılara andır. Ancak, bu üç yapıda da son cemaat yeri yoktur. Bayındır Köyü Camii'nin biri batıda, diğeri doğuda olmak üzere iki girişi vardır. Eskil Ulu Camii'nin girişi doğudadır.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

T. O.

**Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi**

Yakın bir tarihe kadar harim duvarlarında yer alan, ancak dadalanarak kapatılan kalemişi süslemelerden bitkisel motiflerle mimari tasvirlerin şablon kullanılmayan oluşturuldukları anlaşılmaktadır. Mimari tasvirlerde minyatür geleneğine bağlılık görülmektedir. Söz konusu süslemeler, konu ve düzen bakımından **Boğaziçi Kasabası Eski Camii**'nin (bkz. Resim-74, 75, 77) ve **Belenardıç Köyü Camii**'nin (bkz. Resim-209) harim duvarlarındaki kalemişi süslemelerle benzerlik göstermektedir. (Bu süslemeler hakkında ayrıntılı bir karşılaştırma için bkz. **Boğaziçi Kasabası Eski Camii**, s.43)

Tarihlendirme

Yapıda tarih içeren herhangi bir kitabe yoktur. Ancak, harim girişinin üstünde, bugün kullandığımız rakamlarla yazılmış "1623" tarihi görülmektedir. (Resim-236). Görüştüğümüz köy sakinleri bu tarihin neye dayanılarak yazıldığı hakkında bir bilgiye sahip değildirler.

Harim duvarlarında yer alan, ancak günümüze ulaşamayan süslemelerin **Boğaziçi Kasabası Eski Camii** ve **Belenardıç Köyü Camii**'nin süslemeleriyle benzerlik gösterdiğini yukarıda da belirtmiştik. Bu yapılardan ilkinin süslemeleri 1676 tarihli, ikincisinin ise 1685 tarihli'dir. Baklan Tekke Camii'nin süslemelerinin de bu yıllarda yapılmış olabileceğini kabul etmek mümkündür. Ancak, süslemelerin tarihi, yapının inşa tarihi hakkında kesin bir ölçüt değildir. Bunların, yapıya sonradan eklenmiş olabileceği de gözönüne alınmalıdır. Denizli Çevresinde yer alan ve bu çalışmada kapsamında incelediğimiz ahşap destekli-ahşap tavanlı camiler, XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl içine tarihlenmektedirler. Baklan Tekke Camii'nin de bu tarihler arasında inşa edildiğini kabul edebiliriz.

BAKLAN-ÇATALOBA KÖYÜ CAMİİ

Baklan ilçesinin 11 km. güneybatısındaki Çataloba köyündedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, harim kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatı köşedeki minareden oluşmaktadır (Şekil-39).

İnşa malzemesi olarak temelde ve yerden yaklaşık 30 santimetre'ye kadar kabayonu taş, üst kesimlerde ise kerpiç kullanılmıştır. Kerpiç duvarların içlerine yatay olarak yerleştirilen ahşap hatıllarla yükün duvarlara dengeli olarak dağılması sağlanmıştır (Resim-244). Duvarlar sıvalı ve beyaz badanalıdır. Sıvaların yer yer döküldüğü gözlenmektedir.

Doğu ve batı cephelerinin alt ve üst kesimlerinde ikişer pencere açıklığı vardır (Resim-244, 245). Dikdörtgen şekilli pencereler ahşap çerçevelere sahiptir. Güney cephesinde pencereye yer verilmemiştir.

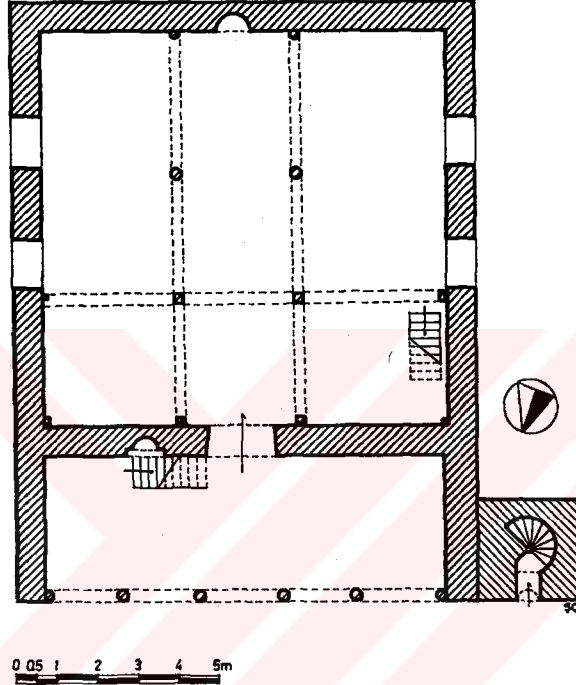
Yapının üzeri dört yöne meyilli kırma çatıyla kaplı, kiremitle örtülüdür.

Kuzeybatı köşesindeki minare, kare bir kürsü ve silindirik bir gövdeden oluşmaktadır. Kürsü kısmı kesme taşla, pabuç kısmı ve yukarısı tuğla ile inşa edilmiştir (Resim-246). Minareye giriş dışardan basık kemerle örtülü bir açıklıkla sağlanmaktadır (Resim-247). Girişin üst kesiminde yer alan türkçe kitabeden, minarenin 1955 yılında "Hacı Sadık" adlı bir kişi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Harimin kuzeyindeki son cemaat yerinin üzerini örten düz ahşap tavan, ikisi duvarlara bitişik, dördü bağımsız altı ahşap destekle taşınmaktadır (Resim-247). Tavan tahtalarının yakın bir tarihte yenilediği anlaşılmaktadır. Son cemaat yeri duvarlarında basit kalemişi süslemeler ve bir yazı şeridi bulunmaktadır. Harime girişi sağlayan açıklığın doğusunda yarım daire kesitli basit bir dış mihrap vardır. Giriş açıklığının iki yanında, duvarın üst kesimine açılmış dikdörtgen birer pencere vardır. Girişin üzerinde yer alan ve önceleri pencere olduğu anlaşılan açıklık, harimdeki kadınlar mahfiline ulaşmaya yarayan bir kapıya dönüştürülmüştür. Bu kapıya, harim girişinin doğusundaki ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır (Resim-248). Harime giriş, ahşap çerçeveli dikdörtgen bir açıklıkla sağlanmaktadır.

Harim, iki sıra halinde dörderden sekiz ahşap destekle kible

duvarına dik uzanan üç sahına ayrılmıştır (Resim-249).Desteklerden dördü kuzey ve güney duvarlarına bitişik,dördü ise bağımsızdır.Kuzey duvarına bitişik iki destekle,kuzeyden güneye doğru ikinci sıradaki iki destek kare kesitli,diğer destekler silindir kesitlidir.Destekler üzerine yerleştirilen kuzey-güney yönlü kirişler,düz ahşap tavanı taşımaktadır.Tavan tahtalarının yakın bir tarihte değiştirildiği anlaşılmaktadır.

Şekil-39 Baklan-Çataloba Köyü Camii.Plan

Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili yer alır (Resim-250). Mahfile,batı sahnını içindeki ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır.Mahfilin orta sahnın içinde kalan bölümünde,harime doğru taşan,balkonu andırır dikdörtgen bir çıkıntı vardır.

Harim duvarları,basit kalemişi süslemelerle bezenmiştir.

Ahşap minber herhangi bir özellik taşımaz.

Alçı mihrap dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır.Mihrabın yarım daire kesitli bir nişi ve sivri kemerle örtülü bir kavsarası vardır (Resim-249).Mihrabın orijinal şekli bozulmuştur.Mihrap çerçevesini üç yönde,dinsel içerikli bir yazı şeridi dolanmaktadır.Mihrap nişinde basit kalemişi süslemelere yer verilmiştir.

Süslemeler

Son cemaat yeri ve harim duvarlarında şablonla oluşturulmuş, sarı, kırmızı, yeşil ve siyah renklere sahip kalemişi süslemeler bulunmaktadır. Harim girişinin sağındaki bir tabela üzerinde bu süslemelerin 1953 yılında yapıldığı yazılıdır.

Son cemaat yeri duvarlarında bir saksı ya da vazodan çıkan çiçeklerle, dairesel motifler içine alınmış dinsel içerikli yazılar vardır (Resim-248). Aynı düzen harim duvarlarının üst kesimlerinde de tekrarlanmıştır. Harim duvarlarının alt kesimlerinde kare panolar içinde , bitkisel motiflerle çerçevelenmiş dinsel içerikli yazılarla mimari ve sembolik tasvirler görülür. Mihrabın batısında geri planda daralarak resmedilmiş revaklı avlusu, dört minaresi ve avlu içindeki çeşitli yapılarla bir "Kabe "tasviri yer alır (Resim-251). Mihrabın doğusunda ise terazi ve sancaklardan oluşan sembolik bir tasvir vardır (Resim-249). Mihrap nişinde basit bir perde motifi ve nişin ortasından sarkan bir kandil görülmektedir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Çataloba Köyü Camii, ahşap destekli, ahşap tavanlı ve üç sahnalı oluşu bakımından **Boğaziçi Kasabası Eski Camii** (Şekil-13) benzerlik gösterir. (Plan bakımından ayrıntılı bir karşılaştırma için bkz.s.40)

Yapı, plan yönünden ilk şeklini korumuş, ancak, örtü sistemi tamamen değiştirilmiştir. Bugünkü şekliyle küçük ve basit bir yapı görünümündedir.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Son cemaat yeri ve harim duvarlarında yer alan kalemişi süslemeler şablonla oluşturulmuştur. Bu süslemelerde bitkisel ve geometrik motifler, mimari tasvirler ve yazılar görülmektedir. Bu şekilde şablonla oluşturulmuş basit süslemelere **Baklankuyucak Köyü Camii**'nde de rastlanmaktadır (Bkz. Resim-168).

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesi yoktur.Denizli çevresinde yer alan ve bu çalışma kapsamında incelediğimiz benzer planlı camiler,XVIII. yüzyıl sonlarıyla XIX.yüzyıl içine tarihlenmektedir.Bu camilerden Boğaziçi Kasabası Eski Camii 1774-75, Savran Köyü Camii 1798-99, Kocaköy Köyü Camii 1800-1801, Yazır Kasabası Çarşı Camii 1802-3, Baklankuyucak Köyü Camii 1814-15 ,Belenardıç Köyü Camii 1884 tarihinde inşa edilmiştir. Çataloba Köyü Camii'nin de bu yapılar gibi XVIII.yüzyıl sonlarından XIX.yüzyıl sonlarına uzanan bir zaman diliminde inşa edildiğini kabul edebiliriz.

C- MİNARELER

ÇİVRİL-EMİRHİSAR KASABASI'NDAKİ İSİMSİZ MİNARE

Çivril'in 6 km.doğusundaki Emirhisar Kasaba'sında,Emircik Mahallesi mezarlığındadır. Ait olduğu camiden herhangi bir iz kalmamıştır. Köylüler,yakın yıllara kadar minarenin güneybatısında,ancak minareyle bitişik olmayan düz ahşap tavanlı bir cami yer aldığını ifade etmektedirler.

Minare,kare kesitli bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşmaktadır.Külâh kısmı yıkılmıştır (Resim-252).Kürsü kısmı kabayonu taş ve devşirme malzeme ile,pabuç kısmı moloz taşla,gövde ve yukarısı ise tuğla ile inşa edilmiştir.Minareye kürsünün doğu cephesindeki basık kemerli bir açıklıktan girilmektedir (Resim-253).Girişin sonunda kalan harç izlerinden,minareyle caminin bu kesimde birleştikleri anlaşılmaktadır.Kürsüden gövoeye geçişi sağlayan pabuç kısmı,üçgen bir kuşakla süslenmiştir.Pabuçtan gövdeye geçişte ve gövdenin üst kesiminde tuğlayla yapılmış dörder bilezik bulunmaktadır.Şerefe altı,testere dişi şekilli altı sıra mukarnasla dolgulandırılmıştır.

Minarenin inşa tarihi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.Ancak,yine aynı kasabada yer alan **Dedeköy Camii**'ne ait minareyle (Ökz.Resim-5),şekil,malzeme ,gövdedeki bilezikler ve şerefe altı kısmındaki mukarnasların formu bakımından benzerlik göstermesini dikkate alarak, XV.ya da XVI.yüzyılda inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

ÇİVRİL-IŞIKLI KASABASI'NDAKİ İSİMSİZ MİNARE

Çivril'e bağlı ışıklı kasabasında,Çeşme Sokak'ta yer alır.Ait olduğu camiden günümüze ulaşabilen herhangi bir kalıntı yoktur.

Minare,kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir (Resim-254).Kürsü ve pabuç kısımlarının inşasında kabayonu taş, devşirme malzeme ve az olarak da tuğla kullanılmıştır.Gövde ve yukarısı tamamen tuğla ile inşa edilmiştir.

Minareye,kürsünün doğu yüzünde yer alan yuvarlak kemerli bir açıklıktan girilmektedir (Resim-255).Girişin üstünde dört satırlık bir kitabe bulunmaktadır.

Pabuç kısmından gövdeye geçişi ve gövdeyle şerefe arasında, kaval silme şeklinde birer bilezik vardır.Şerefe altı testere dişi şeklinde düzenlenmiş altı sıra mukarnasla doldurulmuştur.

Girişin üzerinde yer alan Arapça kitabenin ilk satırı,silindiği için okunamamaktadır. Kitabenin metni şöyledir (Resim-256) :

.....
عبدالله في
خلافت السلطان
ابراهيم سنه
١٠٥٣

Türkçesi : "Sultan İbrahim'in halifeliği zamanında,Abdullah
..... .Sene 1053."

B.G.Yavuz,kitabenin bugün okunamayan ilk satırını " katömürha eşşafi Hacı " şeklinde okumuştur⁽¹⁹⁴⁾.Ancak, "katömürha"sözcüğü herhangi bir anlam taşımamaktadır.**Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril** adlı yayında, kitabenin bir onarıma ait olduğu belirtilmiştir⁽¹⁹⁵⁾.Kitabenin minare girişi üzerinde yer alması,bir onarıma ait olabileceği fikrini desteklemektedir.Bu durumda,minarenin ya da ait olduğu caminin 1053 / 1643-44 yılında Sultan I.İbrahim zamanında Abdullah adlı bir kişi tarafından onartıldığını kabul etmek mümkündür.Minare,yine Çivril'e bağlı Emirnisar Kasabası'ndaki **Dedeköy Camii ve Emircik Mahallesi** minareleriyle (bkz.Resim-5, 252) şekil,malzeme ve diğer unsurları bakımından benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikleri dikkate alarak,XV. ya da XVI.yüzyılda inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

ÇAL-BEKİLLİ YOLUNDA KAYIPAZARI CAMİİ MINARESİ

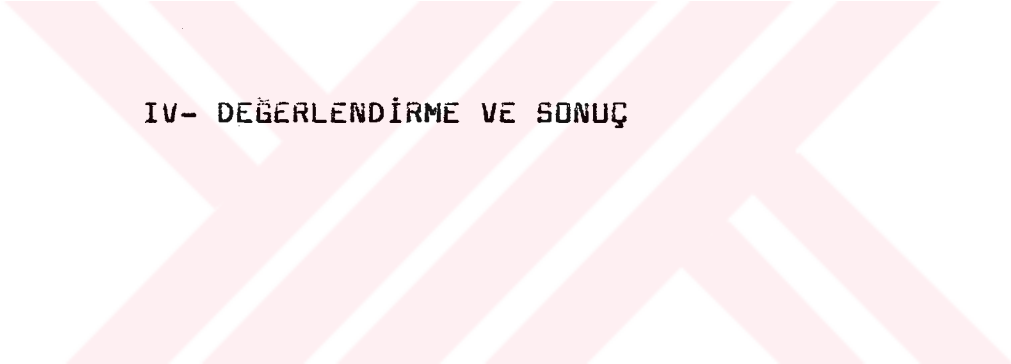
Çal-Bekilli Karayolu üzerinde,Çal'a yaklaşık 5 km.uzaklıktadır. Kaymak Mustafa Paşa'ya ait 1140 / 1727-28 tarihli bir vakfiyeden,Kayıpazarı adı verilen bu yerde han,hamam,iki cami ve çok sayıda dükkan bulunduğu anlaşılmaktadır⁽¹⁹⁶⁾.Ancak günümüze,konumuz olan minare dışında herhangi bir yapı ulaşmamıştır.

Minare bugün oldukça harap durumdadır.Şerefenin korkuluk kısmı ve külah yıkılmış,gövdesinde derin çatlaklar oluşmuştur (Resim-257).

Kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşan minarenin kürsü ve pabuç kısımları moloz taşla,gövde ve yukarısı tuğla ile inşa edilmiştir.Pabuç ile gövdenin birleştiği kesimde ve gövdenin üst kesiminde,kaval silme şeklinde birer bilezik yer almaktadır.Şerefe altı,testere dişi şekilli dört sıra mukarnasla dolgulandırılmıştır.

Minareye giriş,kürsünün doğu yüzündeki dikdörtgen bir açıklıktan sağlanmaktadır (Resim-258).

Minarede kitabe yoktur.Kaymak Mustafa Paşa,Kayıpazarı'nda bir cami,bir hamam ve dükkanlar inşa ettirmiştir.Ancak,vakfiyesinden,burada daha önceden inşa edilmiş bir cami daha olduğu anlaşılmaktadır.Bu nedenle,incelediğimiz minarenin hangi camiye ait olduğunu saptamak güçtür. Vakfiye tarihini dikkate alarak,minarenin ve ait olduğu caminin en geç XVIII.yüzyıl başlarında inşa edilmiş olduğunu kabul edebiliriz.Bununla birlikte,minarenin şekil,malzeme ve diğer unsurları bakımından,Emirhisar'daki Dedeköy Camii ve Emircik Mahallesi minareleri ve Işıklı'daki İsimsiz Minare ile benzer olduğu görülmektedir.Dolayısıyla,inşa tarihinin XV.-XVI.yüzyıllara kadar inebileceği ve Kayıpazarı'ndaki Eski Cami'ye ait olabileceği de gözönünde bulundurulmalıdır.

IV- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

I- PLAN ÖZELLİKLERİ

A- TEK KUBBELİ CAMİLER

Türkler Anadolu'yu fethettikten sonra, bütün sanat alanlarında olduğu gibi cami mimarisinde de, gerek Orta-Asya ve İran'dan getirdikleri birikimlerle, gerekse Anadolu'da var olan kültürlerden etkilenmelerle çeşitli plan tiplerini denediler. Bu denemelerden birisi olan "tek kubbeli camiler" in ilk örnekleri, İran'da Büyük Selçuklu'lar döneminde inşa edilmiştir. Tek kubbeli yapı inşasının kökeni hakkında, çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar bu geleneği Orta-Asya Türk çadırlarına ve Uygur devri stupalarına ⁽¹⁹⁷⁾, bazıları ise Sasani dönemi ateşgedelerine ⁽¹⁹⁸⁾ bağlamaktadır. Bunların yanı sıra bazı araştırmacılar da, bu şemanın gelişiminde Orta-Asya ve İran kültürlerinin karşılıklı etkileşimine işaret etmektedir ⁽¹⁹⁹⁾.

Orta-Asya'da yarı-göçebe topluluklar halinde yaşayan Türklerin geleneksel konutları, üst kesimi kubbe şeklinde düzenlenmiş, silindirik çadırlardı. Ayrıca, Aral Bölgesi'nde, tarihleri M.Ö. IV. yüzyıla kadar uzanan bazı kubbeli kurganların da bulunması ⁽²⁰⁰⁾, kubbenin bu tarihlerde Orta-Asya'da tanındığını göstermektedir.

Tek kubbeli yapı inşasının gelişiminde Sasani dönemi (M.S. III-VII. yy.) ateşgedeleri önemli ölçüde etkili olmuştur. Tamamen tuğla ile inşa edilen ateşgedeler, dört ayak üzerine oturan bir kubbe ile örtülü, baldaken kuruluşlu yapılardır ⁽²⁰¹⁾. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Tromp, sonraki dönemlerde inşa edilen birçok, kubbeli yapı türünde de karşımıza çıkmaktadır.

Tek kubbeli yapı inşasındaki bir diğer aşama, Uygur devri stupalarıdır. Stupalar, geçişleri çoğunlukla tromplarla, birkaç örnekte ise üçgenlerle sağlanmış, birer kubbeyle örtülü kare planlı yapılardır. Bu tür yapılara Uygur şehirlerinden Hoço ve İli Köl'de bolca rastlanmaktadır ⁽²⁰²⁾. Sasani ateşgedelerinden daha sonraki bir dönemde inşa edilen stupalarda da kubbe geçişlerinin çoğunlukla tromplarla sağlanması, bu yapıların ateşgedelerden etkilenmiş olabileceklerini göstermektedir. Stupalardan birkaçında görülen üçgen şekilli geçişler ise Uygur döneminde ortaya çıkmıştır ⁽²⁰³⁾.

Başlangıcına kısaca değindiğimiz tek kubbeli yapıların inşası,

Türkler tarafından İslamiyetin kabulünden sonra da sürdürülmüştür. Karahanlı ve Gazneli dönemlerinden günümüze ulaşabilen tek kubbeli cami örneği bilinmemektedir⁽²⁰⁴⁾. Ancak bu şemada inşa edilmiş birçok türbe mevcuttur. Dehistan'daki Mezar-ı Şir Kebir (X.yy.)⁽²⁰⁵⁾, Tim'de Arap Ata (976)⁽²⁰⁶⁾, Talas'ta Ayşe Bibi ve Balacı Hatun (XII.yy.)⁽²⁰⁷⁾ türbeleri Karahanlılar döneminde yapılmış, tek kubbeyle örtülü, kare planlı türbelerden birkaçıdır. Sengbest'teki Aslan Cazip Türbesi (1026)⁽²⁰⁸⁾ ise benzer planlı Gazneliler dönemi örneklerindedir. Saydığımız örneklerin tümünde kubbe geçişleri tromplarla sağlanmıştır.

İlk, tek kubbeli cami örnekleri, İran'da Büyük Selçuklular döneminde inşa edilmiştir. İsfahan Mescid-i Cuması (1080)⁽²⁰⁹⁾, Kazvin Mescid-i Cuması (1113)⁽²¹⁰⁾, Kazvin Mescid-i Haydäriye (1115)⁽²¹¹⁾, Gülpayegan Mescid-i Cuması (1118)⁽²¹²⁾ ve Barsıyan Mescid-i Cuması (1134)⁽²¹³⁾ tek kubbeyle örtülü, kare planlı ilk cami örneklerindedir. Ancak, bu yapılardan İsfahan Mescid-i Cuması ve Gülpayegan Mescid-i Cuması, sonradan dört eyvanlı birer camiye dönüştürülmüştür.

İlk örneklerini İran'da gördüğümüz tek kubbeli camilerin benzerleri, XIII.yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'da da inşa edilmiştir. Çoğu, Konya ve Akşehir gibi Anadolu Selçuklularının önemli merkezlerinde yer alan bu eserleri iki grupta toplamak mümkündür. Birinci grubu, İran'daki örnekler gibi yalnızca kare planlı bir harimden ibaret mescitler oluşturmaktadır. Konya, Şekerfüruş (1220)⁽²¹⁴⁾, Akşehir, Ferruh Şah (1224) (Bkz. Not-39), Akşehir, Küçük Ayasofya (1235)⁽²¹⁵⁾ ve Konya, Abdülmümin (XIII.yy.)⁽²¹⁶⁾ mescitleri, bu tipteki örneklerden birkaçıdır. İkinci grupta ele alabileceğimiz mescidlerde harimin önüne kapalı ya da revak şeklinde düzenlenmiş birer son cemaat yeri eklenmiştir. Konya, Beşarebey (1213) (Bkz. Not-35) ve Hacı Ferruh (1215) (Bkz. Not-36) mescitleri, son cemaat yeri kapalı örneklerdendir. Yine Konya'daki Sırçalı Mescid (XIII.yy. ikinci yarısı) (Bkz. Not-37) ve Akşehir'deki Taş Medrese Mescidi (1250)⁽²¹⁷⁾ ise, son cemaat yeri revak şeklinde düzenlenmiş örneklerdendir.

Tek kubbeli cami ve mescitlerin inşasına beylikler ve Osmanlı dönemlerinde daha yoğun bir şekilde ve daha anıtsal örneklerle devam edilmiştir. Bu dönemlerde inşa edilen tek kubbeli camilerin büyük çoğunluğunda, revak şeklinde düzenlenmiş birer son cemaat yeri bulunmaktadır. Bilecik Orhan Camii (XIV.yy. birinci yarısı) (Bkz. Not-40), Gebze Orhan Camii (XIV.yy. birinci yarısı) (Bkz. Not-41) ve Balat İlyas Bey Camii (1404) (Bkz.

Not-42) son cemaat yeri olmayan az sayıdaki örneklerdendir.

Günümüze dek inşası sürdürülen tek kubbeli camilerden erken tarihli bazı örneklerde başlatılan mekanı genişletme çabaları, **Edirne Selimiye Camii**'nde doruğa ulaşan "merkezi planlı cami" şemasının da temelini oluşturmuştur.

Denizli yöresinde günümüze ulaşabilen tek kubbeli cami sayısı üçtür. Bu yapıların, Anadolu'daki tek kubbeli cami mimarisine getirdikleri herhangi bir yenilik yoktur.

Emirhisar, Dedeköy Camii tek kubbeye örtülü kare planlı bir harim ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır. Son cemaat yeri yoktur.

Honaz, Sultan Murad Camii büyük ölçüde harap olmuştur. Duvarlarının bir kısmı ile kubbenin yalnızca geçişleri günümüze ulaşabilmiştir. Minaresi yoktur. Kuzey cephesinde kalan izlerden, bir son cemaat yerine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Hırka Köyü Camii, tek kubbeye örtülü kare planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşur. Son cemaat yeri orjinal şeklini yitirmiştir.

Üç yapıda da kubbe sekizgen bir kasağa sahiptir. Kubbeye, üçünde de tromplarla geçilmektedir. Trompların içi, **Sultan Murad Camii**'nde üçgenlerle, **Hırka Köyü Camii**'inde ise istiridye kabuğu şeklinde yivlerle doldurulmuştur.

B- AHŞAP DESTEKLİ-AHŞAP TAVANLI CAMİLER

Ahşap, kolay işlenişi ve hemen her yerde bulunabilmesi nedeniyle en eski dönemlerden bu yana, en çok kullanılan inşa malzemelerinden birisi olmuştur. Kubbe ve tonoz gibi örtü elemanlarının teknik açıdan getirdiği sorunlar ve maliyetlerinin yüksek oluşu, özellikle konut mimarisinde örtü malzemesi olarak genellikle ahşabın tercih edilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, diğer malzemelere oranla daha dayanıksız olması nedeniyle, ahşap malzeme kullanılan yapılar, daha kısa zamanda tahrip olmuştur.

Ahşabın cami mimarisinde kullanımı, İslamiyetin ilk yıllarına kadar uzanır. İlk cami olarak bilinen, Hazret-i Muhammed'in Medine'deki evinin avlusunda yer alan gölgelik, destekleri hurma ağacından, çatısı ise hurma dallarından oluşan basit bir yapı idi ^(21b). İslam ülkelerinde bu

şemanın VII.yüzyıl ortalarına kadar uygulandığı bilinmektedir.Örneğin, Fustat'taki 642 tarihli **Amr Camii** de ahşap destekli-ahşap tavanlı bir yapı olarak inşa edilmiş,ancak,destekleri sonradan devşirme sütunlarla değiştirilmiştir⁽²¹⁹⁾.VII.yüzyılın ikinci yarısından itibaren,ahşap destekli camilerin yerini,İslam ülkelerinin kendi bölgesel koşullarına ve mimari birikimlerine uygun cami tipleri almıştır.

Anadolu'da inşa edilen ahşap destekli camilerin günümüze ulaşabilen ilk örnekleri XIII.yüzyıla aittir.Ancak,ahşabın yalnızca örtü malzemesi olarak kullanıldığı daha erken tarihli camiler de vardır.Örneğin,**Sivas Ulu Camii** (1197)⁽²²⁰⁾,**Akşehir Ulu Camii** (XIII.yy.başları)⁽²²¹⁾ ve **Konya Alaaddin Camii**'nin doğu bölümünde (XIII.yy.)⁽²²²⁾,harim, birbirine kemerlerle bağlanmış taş ayaklar ya da devşirme sütunlarla taşınan ahşap tavanla örtülüdür.Bu türde inşa edilmiş camilere daha geç dönemlerde de rastlanır.**Ermenek Ulu Camii** (1302)⁽²²³⁾ ve **Karaman Dikbasan Camii** (XIV.yy.)⁽²²⁴⁾ bu örneklerden yalnızca ikisidir.Bu örtü sistemini Anadolu dışında da görmek mümkündür.Örneğin,Mısır'da Fatimiler devrinde inşa edilen birçok caminin örtüsü,devşirme sütunlarla taşınan düz ahşap tavadır.**Kahire'deki El-Ezher Camii** (970-972)⁽²²⁵⁾ bu devirde yapılmış,ahşap tavanlı örneklerdendir.

Ahşap destekli-ahşap tavanlı cami mimarisinin Anadolu'da nasıl geliştiği konusu,çeşitli araştırmacılarca ele alınmıştır.**A.Kuran ve G.Öney**, " Türklerin Anadolu'ya geldikleri dönemde,Doğu'da Ermeni ve Gürcü eserleriyle,Güneydoğu'da Eyyubi eserleriyle,İç ve Batı Anadolu'da ise Roma ve Bizans eserleriyle karşılaştıkları ; bu eserler arasında ahşap destekli örneklerin bulunmadığı;bu nedenle bu şemanın Anadolu'ya Türkler tarafından getirilmiş olduğu " görüşünde birleşmektedirler⁽²²⁶⁾.**K.Otto-Dorn**, ahşap destekli cami mimarisinin kökenini,Orta-Asya Türk çadırlarının önemli birer unsuru olan ahşap sütunlara bağlamaktadır⁽²²⁷⁾.

Ahşap,Orta-Asya'da gerek mimaride,gerekse süs ve kullanım eşyalarının yapımında en çok kullanılan malzemelerdendir.İskitler ve Hunlar dönemine tarihlenen ahşap destekli kurganlar,ahşaptan yapılmış süs ve kullanım eşyaları,Orta-Asya'da ahşap malzemenin geçmişi hakkında bir fikir vermektedir⁽²²⁸⁾.

Türkler tarafından inşa edilen ilk ahşap destekli camilere yine Orta-Asya'da rastlanır.Batı Türkistan'da,Tacikistan Dağlarındaki Zerefşan Irmağı vadisinde yer alan **Öburdan** ve **Kurut**'ta ele geçen birer ah-

şap sütunla, **Hive Mescid-i Cuması**'nda bulunan yirmi kadar ahşap sütun⁽²²⁹⁾, Karahanlılar döneminde ahşap destekli cami mimarisinin varlığını gösteren kanıtlardır. X.-XII. yüzyıllara tarihlenen bu sütunlardan Uburdan ve Kurut'taki örneklerle, **Hive Mescid-i Cuması**'ndaki örneklerden birinin üst kesiminde, Abbasi dönemi alçı süslemelerine benzeyen oymalı süslemeler vardır.

Tarihi kaynaklardan, Gazneliler döneminde inşa edilen, **Gazne**'deki **Arus-ül Felek Camii**'nin ahşap destekler üzerine oturan ahşap bir çatıyla örtülü olduğu öğrenilmektedir⁽²³⁰⁾. Bu örnek, ahşap destekli camilerin inşasının Gazneliler döneminde de devam ettiğini göstermektedir.

Bu tür camilerin inşası, Orta-Asya'da daha sonraki dönemlerde de sürdürülmüştür. **Buhara Belend Camii** ve **Semerkant Hazret-i Hızır Camii** bu örneklerdendir⁽²³¹⁾.

Böylece, ilk örnekleri Erken İslam döneminde Arap ülkelerinde görülen ahşap destekli camilerin, Orta-Asya'da Karahanlı ve Gazneli dönemlerinde de inşa edildiği ve bu yolla Anadolu'ya getirildiği anlaşılmaktadır.

Bazı araştırmacılar, Anadolu'da günümüze ulaşabilen en erken tarihli ahşap destekli cami örneği olarak **Konya Sahip Ata Camii**'ni (1258) kabul etmişlerdir⁽²³²⁾. Ancak, 1231-32 tarihli inşa kitabesinden de anlaşıldığı gibi, **Sivrihisar Ulu camii** daha erken tarihli bir yapıdır⁽²³³⁾. Araştırmacılar, yapının kuzey kapısı üzerinde yer alan onarım kitabesinde geçen 1274-75 tarihini, yapının bugünkü şeklini aldığı tarih olarak dikkate almışlardır. Ancak, 1274-75 onarımının kapsamı bilinmemektedir. Bu onarımda yapının planının tümüyle değiştiğini kabul etmek güçtür. Bu nedenle Anadolu'da günümüze ulaşabilen en erken tarihli ahşap destekli caminin Sivrihisar Ulu Camii olduğunu kabul etmek daha yerinde olacaktır.

Ahşap destekli camilerin en anıtsal örnekleri, Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiştir. Beylikler döneminde bol sayıda, ancak daha küçük boyutlu örnekler yapılmıştır. Osmanlı döneminde ise, bu tür camilerin inşasına, çoğunlukla küçük kasaba ve köylerde ve önceki dönemlere oranla daha sade örneklerle devam edilmiştir.

Anadolu Selçuklu dönemi örneklerinde duvarların inşasında genellikle taş kullanılırken, sonraki dönemlerde taşın yanı sıra, ahşap hatlarla desteklenen kerpiç malzemeye de rıkça rastlanmaktadır.

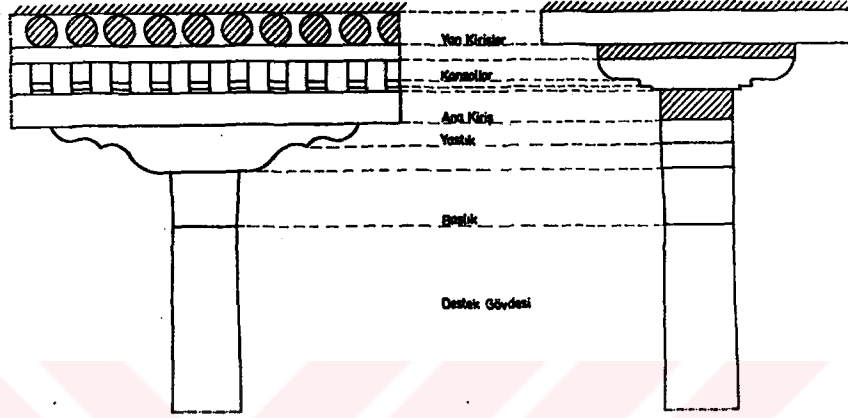
Ahşap destekli camiler, genellikle, kible duvarına dik uzanan sa-

hınlardan oluşmaktadır.Daha az sayıda olmak üzere,**Sivrihisar Ulu Camii** (1231-32) (bkz.Not-93),**Ermenek Akça Mescid** (1300)⁽²³⁴⁾ gibi kible duvarına paralel sahinli örnekler de inşa edilmiştir.Bu tür yapılarda sahinlerin konumu,üst örtünün taş ayaklar ve kemerlerle taşındığı camilerde olduğu gibi belirgin değildir.Sahinlerin yönü ancak ana girişlerin yönü dikkate alınarak saptanabilmektedir.

Çoğunluğu oluşturan kible duvarına dik sahinli camilerde,sahin sayısı genellikle 3,5,7 gibi tek sayılarda tutularak,mihrap ve girişin yer aldığı eksenin orta sahına denk gelmesi sağlanmıştır.Bununla birlikte az da olsa,**Kastamonu-Küre-i Hadid Köyü İsmail Bey Camii** (1451)⁽²³⁵⁾ gibi iki sahinli,**Konya Meram Mescidi** (1402-24)⁽²³⁶⁾ gibi dört sahinli örneklerle de rastlanmaktadır.Sahinlerin tek sayıya tutulduğu yapılarda,orta sahin çoğunlukla yan sahinlerden yüksek tutulmuştur.Yükseltme işlemi profilli konsollar aracılığıyla sağlanmıştır.Bu uygulama ile hem orta sahin vurgulanmış,hem de orta sahından yan sahinlere doğru oluşan kademelenme sayesinde çatıda bir meyil elde edilmiştir.Öylece,yağmur ve kar sularının üst örtüde birikmesi önlenmiştir.

Tüm örneklerde sahinlerin üzeri desteklerle taşınan düz ahşap bir tavanla örtülüdür.**Beyşehir Eşrefoğlu Camii** (1297) (bkz.Not-96) tuğla ayaklar üzerine oturan mihrap önü kubbesiyle diğer yapılardan ayrılır⁽²³⁷⁾. Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi örneklerinin çoğunda ahşap destekler,devşirme ya da ahşaptan oyulmuş mukarnaslı başlıklara sahiptirler.**Sivrihisar Ulu Camii** (1231-32),**Ankara Arslanhane Camii** (XIII.yy.başları) ve **Ankara Ahi Elvan camii** (XIV.yy.sonu) desteklerin devşirme başlıklara sahip olduğu örneklerdendir⁽²³⁸⁾. **Afyon Ulu** (1272),**Beyşehir Eşrefoğlu** (1297) , **Kastamonu-Kasabaköy** (1366) v.d. camilerde ise,yine ahşaptan oyulmuş mukarnaslı başlıklar görülmektedir⁽²³⁹⁾. Bu tür camilerin hemen hepsinde başlıklardan sonra profilli birer yastığa yer verilmiştir.Beylikler döneminin bazı örnekleriyle,Osmanlı dönemi örneklerinin çoğunda yastıklara başlık kullanılmadan doğrudan geçilmiştir.**Ankara Hacı İvaz Mescidi** (XV.yy.başı)⁽²⁴⁰⁾,**Konya-Sarayönü Pir Hüseyin Bey Camii** (1400)⁽²⁴¹⁾ **Aksaray-Eskil Ulu Camii** (XV.-XVI.yy.)⁽²⁴²⁾ ve **Ayaş Killik Camii** (1560)⁽²⁴³⁾ bu tipteki örneklerden bazılarıdır.Söz konusu yastıklar üzerine,oldukça kalın tutulan ana girişler yerleştirilmiş,bunların da üzerine 15,20 cm. gibi sık aralıklarla ve ana girişlerle dik açı oluşturacak şekilde yan girişler oturtulmuştur (şekil-40).Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi

örneklerinin hemen hepsinde yan kirişler alttan görülebilecek şekilde açık bırakılmış⁽²⁴⁴⁾, bazı geç dönem örneklerinde ise düz tavan tahtalarıyla gizlenmiştir. Yan kirişlerin üzeri bazı örneklerde tahtalarla, bazı örneklerde ise hasır veya saz gibi sıkıştırılmış unsurlarla kapatılıp, üzerine toprak yığılarak örtülmüştür.

Şekil-40 Ahşap destekli-Ahşap tavanlı camilerde örtü sistemini gösteren şematik kesit.

Ahşap destekli camiler arasında, zengin kalemşi ve ahşap süslemeler içeren birçok örnek vardır. Kalemşi süslemelere erken tarihli yapıların sadece örtü sisteminde rastlanırken, geç dönem yapılarında, duvarlarda da görülür. **Kastamonu Kasabaköy Camii** (1366)⁽²⁴⁵⁾ tüm örtü sistemini kaplayan kalemşi süslemeleriyle önemli bir örnektir. Bu tür yapıların ahşap süslemelerini ise çoğunlukla profilli konsollar ve yastıklar, yan kirişlerin alt yüzeyine tutturulmuş ahşap unsurlar ve mukarnaslı başlıklar oluşturur. **Sivrihisar Ulu Camii**, ahşap desteklerinin dördünde yer alan zengin oyma ve kabartmalı süslemeleriyle ilgi çekici örneklerdendir.

Anadolu'da, ahşap destekli camilerin bir çeşitlemesi olarak kabul edilebilecek, tek mekanlı camiler de inşa edilmiştir. Genellikle küçük bir harime sahip olan bu tür camilerde örtü sistemi, ahşap destekli camilerin örtü sistemine benzer. İlk örnekleri XIV.-XV. yüzyıllarda görülen bu tip camilerin inşası günümüze dek sürdürülmüştür.

Ahşap destekli-ahşap tavanlı cami örneklerinin genellikle Orta ve İy Batı Anadolu'da toplandıkları görülmektedir.

Yayınlarla tanıtımı yapılmış olan ahşap destekli-ahşap tavanlı camileri, sahnınlarının yönüne ve sahnın sayılarına göre şu şekilde gruplan-

dirabiliriz :

1-KIBLE DUVARINA PARALEL (ENİNE) SAHINLI ÜRNEKLER

A- İki Sahınlılar

- Ermemek Akça Mescid (1300) (Bkz.Not-235)
Ankara Eyüp Mescidi (XIV.yy.sonu-XV.yy.başı)⁽²⁴⁷⁾
Ankara Geneyi Mescidi (XIV.yy.sonu-XV.yy.başı)⁽²⁴⁸⁾
Ankara Hacı İvaz Mescidi (XV.yy.başı)⁽²⁴⁹⁾
Ankara Molla Büyük Mescidi (XIV.-XV. yy)⁽²⁵⁰⁾
Kasatamonu-Beyköyü Camii (1430)⁽²⁵¹⁾

B- Üç Sahınlılar

- İspir Çarşısı Camii (XIII.yy.başı)⁽²⁵²⁾
Karaman Hoca Mahmut Camii (XIV.yy.ortaları)⁽²⁵³⁾
Yozgat-Çayıralan, Kümbetli Camii (1573-74)⁽²⁵⁴⁾
Konya-Bozkır, Hisarlık Kasabası Camii⁽²⁵⁵⁾

C- Altı Sahınlılar

- Sivrihisar Ulu Camii (1231-32) (Bkz.Not-93)

D- Yedi Sahınlılar

- Niğde Sungur Bey Camii (XVIII.yy.) (Bkz.Not-103)

2-KIBLE DUVARINA DİK (UZUNLAMASINA) SAHINLI (BAZİLİKAL PLANLI) ÜRNEKLER

A- İki Sahınlılar

- Kastamonu-Küre-i Hadid Köyü İsmail Bey Camii (1451) (Bkz.Not-235)
Beyşehir-Çavuş Kasabası Camii⁽²⁵⁶⁾

B- Üç Sahınlılar

- Konya-Seydişehir Seyid Harun Camii (XIV.yy.birinci çeyreği) (Bkz.Not-97)
Kastamonu-Kasabaköy Mahmut Bey Camii (1366) (Bkz.Not-98)
Karaman-İlisra (Yollarbaşı) Köyü Camii (XIV.yy.)⁽²⁵⁷⁾
Beyşehir-Küşk Köyü Mescidi (XIV.yy.)⁽²⁵⁸⁾
Bolu-Düzce Konuralp Camii (XIV.yy.)⁽²⁵⁹⁾

- Ayaş Ulu Camii (XIV.yy.sonu-XV.yy.başı) (Bkz.Not-99)
Ankara Ürtmeli Mescidi (XIV.yy.sonu-XV.yy.başı) (260)
Ankara Sabuni Mescidi (XIV.yy.sonu-XV.yy.başı) (261)
Konya-Sarayönü Pir Hüseyin Bey Camii (1403)(Bkz.Not-100)
Niğde Şah Mescidi (1413) (262)
Merzifon Sultan II.Murad Camii (1413) (263)
Yozgat-Çayıralan,Çandır Şahruh Bey Mescidi(XV.yy.sonu) (264)
Ayaş Bünyamin Camii (XV.-XVI.yy.) (265)
Doğanhisar ulu Camii (1548) (266)
Yozgat-Divanlı Köyü Camii (1574-75) (267)
Kırıkkale-Balı,Şeyh Yukarı Camii (XVI.yy.) (268)
Ayaş Aktaş Mescidi (XVI.yy.) (269)
Beyşehir-Emen Köyü Camii (1622) (270)
Sivas-Yıldızeli Camii (1640) (271)
Burdur-Dengere Köyü Camii (XVI.-XVII.yy.) (Bkz.Not-101)
Sivas-Kangal,Deliktaş Bucacı Camii (XVII.yy.) (272)
Erbaa -Akçaköy Silantar Ümer Paşa Camii (XVII.yy.sonu) (273)
Aksaray-Eşmekaya Köyü Ulu Camii (XVII-XVIII.yy.) (274)
Afyon-Sandıklı Muradım Camii (XVIII.yy.) (275)
Beyşehir-Kireli Kasabası Camii (XVIII.yy.) (276)
Bolu-Göynük Gazi Süleyman Paşa Camii (XIX.yy.başı) (277)
Yozgat-Sorgun, Salih Paşa Camii (1813) (278)
Konya-Sarayönü Küçük Alioğlu Camii (1861) (279)
Afyon-Sandıklı Hamamönü Camii (XIX.yy.Ürtaları) (280)
Afyon-Başmakçı Recep Bey Camii (XIX.yy.sonları) (281)
Afyon-Dazkırı,Kızılören Köyü Camii (XIX.yy.sonları)
Afyon-Dazkırı,Çiftlik Köyü Camii (XIX.yy.sonları)
Konya-Sarayönü Hatıp Camii (282)
Sivas-İnkışla Köyü Camii (283)
Sivas-Zara,Demiryurt Köyü Camii (1914) (284)
Akşehir-Karabulut Köyü Camii(1941) (285)

C- Dört Sahınlılar

Konya Meram Mescidi (1402-24) (Bkz.Not-23b)

D- Beş Sahınlılar

- Ankara Arslanhane Camii (XIII.yy.başları) (Bkz.Not-95)
Konya-Beyşehir Bayındır Köyü Camii (1365) (Bkz.Not-192)
Ankara Ahi Elvan Camii (XIV.yy.sonu)(Bkz.Not-182)
Aksaray-Eskil Ulu Camii (XV-XVI.yy.)⁽²⁸⁶⁾
Ayaş-Sinanlı Köyü Camii (1547)⁽²⁸⁷⁾
Ayaş Killik Camii (1560)⁽²⁸⁸⁾

E- Yedi Sahınlılar

- Konya Sahip Ata Camii (1258)(Bkz.Not-237)
Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297) (Bkz.Not-96)

F- Dokuz Sahınlılar

- Afyon Ulu Camii (1272) (Bkz. Not-94)

Denizli İli'nde günümüze ulaşabilen en erken tarihli ahşap destekli cami örneği,XVIII.yüzyılın üçüncü çeyreğinde inşa edilen **Boğaziçi Kasabası Eski Camii**'dir.Yörede,XVIII.yüzyılın sonlarından XX.yüzyıl başlarına uzanan zaman dilimi içerisinde inşa edilen camilerde bu plan şemasına sıkça rastlanmaktadır.Denizli'nin yanı sıra,Afyon'un Denizli İli'ne komşu ilçelerinden Sandıklı,Dazkırı ve Başmakçı ile Burdur'a bağlı Dengere Köyünde de benzer planlı camilere rastlanması,ahşap destekli cami şemasının bölgede geniş bir uygulama alanı bulduğunu göstermektedir.

Denizli İl Merkezinde,günümüze ulaşabilmiş ahşap destekli cami örneği yoktur.İncelediğimiz camileri tümü ilçe,kasaba ve köylerde yer almaktadır.Ancak,C.Textier'nin verdiği bilgiler (Bkz.Not-1)İl merkezinde de bu tür camilerin inşa edildiğini kanıtlamaktadır.

Kale Cafer Paşa Camii hariç,incelediğimiz ahşap destekli camilerden hiçbirinin minaresi ilk yapıdan kalma değildir. **Savran Köyü Camii**'nin minaresi yoktur.Diğer camilerin tümünde,harimin kuzeydoğu ya da kuzeybatı köşelerine,yakın tarihlerde birer minare eklenmiştir.

İncelediğimiz ahşap destekli camilerin tümünde,harim kible duvarına dik uzanan sahnılardan oluşmaktadır.**Boğaziçi Kasabası,Savran Köyü,Kocaköy,Yazır Kasabası,Baklankuyucak Köyü,Çoçaşlı Köyü,Çataloba Köyü ve Kale Cafer Paşa Camii**'lerinde harim üç sahine ayrılmıştır.**Belenardıç Köyü Camii** dört sahnılı,**Baklan Tekke Camii** ise beş sahnılı birer harime sahiptir.

bu yapıların hemen napsinde,ahşap tavanı silindirik kesitli ah-

şap destekler taşımaktadır.Boğaziçi Kasabası,Savran Köyü,Kocaköy ve Baklankuyucak Köyü Camii'lerinde,destekler birbirine taşıyıcı işlevi olmayan dekoratif kemerlerle bağlanmıştır.Yazır Kasabası Çarşı Camii ile Kale Cafer Paşa Camii'nde,yastıklar doğrudan destekler üzerine değil,başlıklar üzerine oturtulmuştur.Belenardıç Köyü,Çoğuşlı Köyü ve Baklan Tekke Camii'lerinde ise yastıklar doğrudan desteklere oturmaktadır.Çataloba Köyü Camii'nde başlık ve yastık yoktur.

Savran Köyü,Kocaköy,Yazır Kasabası,Baklankuyucak Köyü,Kale Cafer Paşa ve Çataloba Köyü Camii'lerinde yan kirişler,alttan düz tavan tahtalarıyla gizlenmiştir.Aynı uygulama Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin orta sahin tavanında da görülür.Belenardıç Köyü,Çoğuşlı Köyü ve Baklan Tekke Camii'lerinde yan kirişler gizlenmemiştir.

Kale Cafer Paşa Camii,yan kirişlerinin düzeni bakımından diğer yapılardan ayrılır.Yan kirişler,yapıların hemen hepsinde 15,20 cm.gibi sık aralıklarla gizlenmişken,bu yapıda sadece destekler hizasında yan kirişlere rastlanmaktadır.

Baklan Tekke Camii ile Çoğuşlı Köyü Camii'nde orta sahin tavanı konsollar aracılığıyla yükseltilmiştir.Savran Köyü,Kocaköy,Yazır Kasabası ve Baklankuyucak Köyü Camilerinin orta sahin tavanı birer tavan şeklinde düzenlenmiştir.

Boğaziçi Kasabası ve Baklankuyucak Köyü Camii'lerinde tavanın taşınmasında ilginç bir uygulama görülmektedir.İki yapıda da,doğu ve batı duvarlarının iç ve dış yüzlerine yerleştirilen ahşap destekler,duvarların üst kesiminde birbirine bağlanarak tavan bunların üzerine oturtulmuş,böylece kerpiç duvarlara binecek yük azaltılmıştır.

II-MİMARİ ELEMANLAR

1- İnşa Malzemesi

İncelediğimiz camilerde,İNŞA malzemesi olarak moloz taş,kabayonu taş,kerpiç ve tuğla kullanılmıştır.Yer yer devşirme malzemeye de rastlanmaktadır.Ayrıca,kabayonu taş ve tuğlaların birlikte kullanıldığı almalı düzenue duvar örgüsü de görülmektedir.

Ele aldığımız örnekler, duvar örgülerine göre şöyle gruplandırılabilir.

a- Moloz taş: Yazır Kasabası , Kocaköy,Belenardıç Köyü ve Çoğuşlı Köyü Camii'leri.

b-Kabayonu taş: Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii, Honaz Sultan Murad Camii ve Hırka Köyü Camii. Bu yapılardan Dedeköy Camii ve Hırka Köyü Camii'nde yer yer moloz taş ve devşirme malzemeye de rastlanmaktadır.

c-Kerpiç : Boğaziçi Kasabası Eski Camii , Savran Köyü Camii, Baklankuyucak Köyü Camii ve Çataloba Köyü Camii. Bu yapılarda duvarların yaklaşık 1 m.yükseklige kadar olan kesimleri moloz taş,kabayonu taş ya da devşirme malzeme ile, üst kesimleri ise kerpiç malzeme ile inşa edilmiştir. Duvarlar, ahşap hatıllarla desteklenmiştir.

d-Tuğla veya tuğla-taş almaşık malzeme : Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii'nin kubbesiyle bir çok minarenin gövde ve yukarısında, inşa malzemesi tuğladır. Dedeköy Camii'nin kubbe kasmağında, Honaz Sultan Murad Camii'nin kubbesinde ve kubbe kasmağında tuğla ve kabayonu taş almaşık düzende kullanılmıştır.

e-Devşirme malzeme: Dedeköy Camii ile Hırka Köyü Camii'nin duvarlarında, bazı minarelerin kürsü ve pabuç kısımlarında, diğer malzemeler arasına serpiştirilmiş devşirme taşlara rastlanmaktadır. Ayrıca, Savran Köyü Camii'nin duvarlarında yerden yaklaşık 1 m.yükseklige kadar devşirme blok taşlar kullanılmıştır.

2- Son Cemaat Yeri

Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii dışındaki tüm yapıların kuzeyinde birer son cemaat yeri bulunmaktadır. Honaz Sultan Murad Camii'nin son cemaat yeri günümüze ulaşamamıştır. Ancak, kalan izlerden, ilk inşaat- ta muhtemelen yanları duvarlarla kapatılmış bir son cemaat yerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hırka Köyü Camii'nin bugün iki sıra ahşap destekle taşınan, düz tavanlı bir son cemaat yeri vardır. Ancak, konsollara ve sütun altlıklarına ait izlerden, ilk inşaatta üç birimli bir son cemaat yerine sahip olduğu saptanabilmektedir. Kale'deki Anonim Camii'nin son cemaat yerine ait izler yetersiz olduğu için şekli saptanamamaktadır.

Yazır Kasabası Çarşı Camii dışındaki tüm ahşap destekli camiler, yanları birer duvarla kapatılmış ve düz tavanla örtülü birer son cemaat yerine sahiptir. Yazır Kasabası Çarşı Camii'nde ise son cemaat yerinin yanları kapalı değildir. Ahşap destekli camilerin tümünde, son cemaat yeri tavanı ahşap desteklerle taşınmaktadır. Kocaköy Köyü Camii'nde, ahşap destekler yaklaşık 2 m. yüksekliğinde devşirme sütunlar üzerine otur-

tulmuştur.

3- Minareler

İncelediğimiz yapılardan sadece,Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii,Hırka Köyü Camii ve Kale,Cafer Paşa Camii, yapı ile birlikte inşa edilmiş birer minareye sahiptir.Honaz Sultan Murad Camii ve Savran Köyü Camii'nin minaresi yoktur.Diğer yapıların minareleri yakın tarihlerde inşa edilmiştir.

Çoğuşlı Köyü Camii'nin 1971 yılında inşa edilmiş olan minaresi,sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir. Diğer minarelerde silindirik gövde,kare birer kürsü üzerine oturmaktadır.

Dedeköy Camii'nin minaresi ile camileri günümüze ulaşamayan Emirhisar Kasabası'ndaki İsimsiz Minare,Işıklı Kasabası'ndaki İsimsiz Minare ve Kayıpazarı Camii Minaresi malzeme ve şekil bakımından birbirine yakın özellikler gösterir.Bunların tümünde,kürsü ve pabuç kısımları kabayonu taş,moloz taş ve devşirme malzeme ile,gövde ve yukarısı ise tuğla ile inşa edilmiştir.Bu minarelerin tümünde,pabuç kısmı ile gövdenin birleştiği yerde ve gövdenin üst kesiminde birer bilezik görülmektedir.Tümünün şerefe altı kısmı testere dişi şeklinde düzenlenmiş,mukarnas taklidi dolgulara sahiptir.

Hırka Köyü Camii,Kale Cafer Paşa Camii ve Kale Anonim Camii minareleri ,tamamen kesme taşla inşa edilmiştir.

4- Harim Girişleri

Honaz Sultan Murad Camii ile Hırka Köyü Camii dışındaki tüm yapıların harimine basit ve sade birer açıklıktan girilmektedir.

Honaz Sultan Murad Camii'nin harim girişi ,duvara oranla hafif bir çıkıntı oluşturan ve ilk inşasında mukarnaslı kavsara ile örtülü olduğu anlaşılan sade bir taçkapı şeklinde düzenlenmiştir.

Hırka Köyü Camii'nde ise ,giriş açıklığı yuvarlak bir kemerle örtülüdür.Açıklık,iki sütunla taşınan ve üç dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş bir kuşatma kemeri ile taçlandırılmıştır.

Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii'nin harimine,dikdörtgen çerçeve içine alınmış basık kemerli bir açıklıktan girilmektedir.

Ahşap destekli camilerde harim girişleri sadedir.Savran Köyü Camii'nin giriş açıklığı,tamamen ahşaptan yapılmış bir çerçeve içine alınmıştır.Boğaziçi Kasabası,Çataloba Köyü ve Çoğuşlı Köyü Camii'lerinin

harim giriŖi dikdörtgen Ŗekilli basit birer açıklıktan ibarettir. Bu açıklıklar ahşap sövelere sahiptir. **Kocaköy** ve **Baklankuyucak Köyü Camii**'lerine basık kemerli birer açıklıktan girilir. **Yazır Kasabası**, **Belenardıç Köyü** ve **Kale Cafer PaŖa Camii**'lerinin giriş açıklıkları ise yuvarlak birer kemerle örtülüdür.

5- Pencereler

Emirhisar Kasabası, **Hırka Köyü**, **Savran Köyü**, **Baklankuyucak Köyü**, **Çataloba Köyü**, **Kocaköy** ve **Çoğaşlı Köyü Camii**'lerinde iki sıra, diğerk örneklerde ise tek sıra halinde düzenlenmiş pencerelere yer verilmiştir.

Dedeköy ve **Hırka Köyü Camii**'lerinin alt sıra pencereleriyle, **Kale Cafer PaŖa Camii**'nin tek sıra halinde düzenlenmiş olan pencereleri dikdörtgen Ŗekilli ve düz atkı taşıdır. Bu pencerelerin sivri kemerli birer alınlıkları vardır.

Savran Köyü Camii'nin alt ve üst sıradaki tüm pencereleri dikdörtgen Ŗekillidir. Bunların tümü sivri kemerli birer çökertme içine alınmıştır. Diğerk ahşap destekli camilerin pencereleri, dikdörtgen Ŗekilli basit açıklıklar Ŗeklinindedir.

6- Mihraplar

İncelediğimiz camilerin çoğunun mihrabı alçıdandır. Bunlardan, **Boğaziçi Kasabası**, **Kocaköy**, **Çataloba Köyü**, **Beleardıç Köyü** ve **Çoğaşlı Köyü Camii**'lerine ait olanların kayda değerk özellikleri yoktur.

Emirhisar Kasabası, **Yazır Kasabası** ve **Savran Köyü Camii**'lerinin alçı mihrapları kalıplama tekniğı ile yapılmıştır. **Dedeköy Camii** mihrabı beşgen kesitli, **Yazır Kasabası** ve **Savran Köyü Camii**'lerinin mihrapları ise yarım daire kesitli bir niş ve mukarnaslı birer kavsaraya sahiptir.

Kale Cafer PaŖa Camii ile **Hırka Köyü Camii**'nin mihrabı kesme taşla inşa edilmiştir. Bu iki mihrabın yarım daire kesitli nişleri mukarnaslı birer kavsara ile örtülüdür.

Honaz Sultan Murad Camii'nin mihrabı ise kabayonu taşla yapılmıştır. Beşgen nişi, sivri kemerli, çeyrek küre Ŗekilli bir kavsara ile örtülüdür.

7- Minberler

Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii ile Honaz Sultan Murad Camii'nin minberi günümüze ulaşmamıştır.

Hırka Köyü Camii'nin minberi mermerdendir. Minberin girişinde ve şerefe altında barok karakterli süslemeler mevcuttur.

Ahşap destekli camilerin tümü, ahşaptan basit bir minbere sahiptir.

7- Kadınlar Mahfili

Honaz Sultan Murad Camii dışındaki tüm yapılarda, harimin kuzeyinde birer kadınlar mahfili bulunmaktadır.

Hırka Köyü Camii'nin kadınlar mahfili, yakın bir tarihte betonarme olarak yenilenmiştir. Mahfile çıkışı sağlayan merdiven, harim duvarı içinde ve sarmal bir minare merdiveni şeklinde düzenlenmiştir.

Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii'ne ait mahfilin yalnızca ana iskeleti günümüze ulaşabilmiştir.

Ahşap destekli camilerdeki kadınlar mahfillerinin tümü, ahşaptan yapılmıştır. Bu mahfiller, harimin kuzeyinde yer alan ve sahınları birdirinden ayıran ahşap desteklerden ikisi ile, kuzey duvarının doğu ve batı köşelerine yerleştirilmiş destekler tarafından taşınmaktadır. Tüm örneklerde harime doğru taşıntı yapan, balkona benzer birer unsur görülmektedir.

III- SÜSLEMELER

Denizli İli'ndeki camilerde görülen süslemeleri, malzeme ve tekniklerine göre şu başlıklar altında inceleyebiliyoruz :

1-Kalemişi Süslemeler

İncelediğimiz yapılardan birçoğunun son cemaat yeri ve harim duvarlarıyla örtü sistemlerinde kalemişi süslemelere yer verilmiştir. Son cemaat yeri ve harim duvarlarında görülen kalemişi süslemelerle, örtü sisteminde görülenler arasında belirgin bir üslup farkı vardır.

Boğaziçi Kasabası Eski Camii, Savran Köyü Camii, Kocaköy Köyü Camii ve Yazır Kasabası Çarşı Camii'nin tavanındaki süslemelere, Klasik Osmanlı döneminden itibaren sıkça rastlanan doğ çiçek örneklerinin hakim olduğu görülür. Bu yapılardan Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin tavanında, çok kollu yıldızlardan oluşan geometrik örnekler de rastlanır.

Bitkisel örnekli kalemişi süslemelerde şablon kullanılmamış-

tır.Bu nedenle,aynı şeritte yer alan örneklerde,boyut ve biçim bakımından önemli farklılıklar görülür.

Savran Köyü Camii ile Kocaköy Köyü Camii'nin tavanındaki süslemeler tam bir benzerlik göstermektedirler.Bu iki yapının inşa tarihinin de birbirine yakın oluşu,süslemelerinin aynı kişi tarafından yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii dışındaki yapıların son cemaat yeri ve harim duvarlarında görülen kalemîşi süslemeler,Batılılaşma Dönemi özellikleri taşır.Dedeköy Camii'nin harim duvarlarında,Anadolu Selçuklu döneminden itibaren sıkça rastlanan ters-düz palmet örneği,kubbe göbeğinde ise çok kollu yıldız örneği yer alır.Batılılaşma Dönemi özellikleri taşıyan kalemîşi süslemelere **Savran Köyü ve Belenardıç Köyü Camii'lerinin** son cemaat yeri ve harim duvarlarında,**Boğaziçi Kasabası ve Yazır Kasabası Camii'lerinin** ise yalnızca harim duvarlarında rastlanmaktadır.Bu yapıların tümünde,süslemeler duvar yüzeyine sürülen ince bir alçı tabakası üzerine yapılmıştır.Boğaziçi Kasabası,Yazır Kasabası ve Belenardıç Köyü Camii'lerinde süslemeler kare ve dikdörtgen panolar içine alınmıştır.Savran Köyü Camii'nde ise böyle bir sınırlama yoktur.

Duvarlarda yer alan kalemîşi süslemelerin konuları bitkisel ve geometrik unsurlarla,mimari ve sembolik tasvirlerdir.

Bitkisel örnekli süslemeler,benzerlerine Klasik Osmanlı süslemelerinde de rastlanan lale,sünbül,karanfil gibi çiçeklerle,Batılılaşma Dönemine özgü natüremortlardan oluşmaktadır.

Kalemîşi süslemelerde en ilginç olanları mimari tasvirlerdir.**Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nde** iki cami ve bir Kabe tasviri,**Savran Köyü Camii'nde** bir cami tasviri,**Belenardıç Köyü Camii'nde** bir cami ile bir Kabe tasviri,**Yazır Kasabası Çarşı Camii'nde** ise beş cami tasviri yer alır.Yazır Kasabası Çarşı Camii'ndeki mimari tasvirler perspektif bakımından diğer camilerdeki tasvirlerden daha başarılıdır.Boğaziçi Kasabası Eski Camii ve Belenardıç Köyü Camii'ndeki tasvirlerde de perspektif denemeleri görülmekle birlikte,minyatür geleneği daha ağır basmaktadır.Savran Köyü Camii'ndeki tasvir ise tamamen minyatür geleneğinde yapılmıştır.

Boğaziçi Kasabası Eski Camii ile Belenardıç Köyü Camii'nde, tarikatlarla ilgili olduklarını sandığımız çeşitli sembolik tasvirlerle rastlanmaktadır.Bu tasvirler,teber,keşkül,mızrak,sancak,tüfek,tesbih gibi deriş malzemeleri ile adaneti simgeleyen terazi ve cennet-cehennemi simge-

leyen sahnelerden oluşmaktadır.

Boğaziçi Kasabası Eski Camii'ndeki kalemşi süslemeler ile **Belenardıç Köyü Camii**'ndekiler arasında konu, renk ve düzen bakımından büyük benzerlik vardır. Bu iki yapıdaki süslemelerin birbirine yakın tarihlerde yapılmış olmaları , aynı sanatçının ürünü olabileceklerini akla getirmektedir.

Baklankuyucak Köyü, Çataloba Köyü ve Kale Cafer Paşa Camii'lerinde yakın tarihlerde şablonla yapılmış, basit kalemşi süslemelere rastlanmaktadır. Ayrıca, **Baklan Tekke Camii**'de de varlığından haberdar olduğumuz, mimari tasvirler içeren kalemşi süslemeler, bir süre önce badana ile kapatılmıştır.

Anadolu'da Batılılaşma Dönemi olarak adlandırılan XVIII.-XIX. yüzyıllarda birçok yapı türünde rastlanan duvar resimlerinin, Denizli Yöresinde de rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. **C. Texier**, Denizli'de gördüğü ahşap camilerin, kale, şehir ve gemilerden oluşan hayali resimlerle süslü olduğunu belirtir (Bkz. Not-1). **M. Aksel**'in verdiği ayrıntılı bilgiler de bunu doğrular (Bkz. Not-9). **Aksel**, Denizli'de cami, lokanta ve kahvehane gibi birçok yapının , hayali resimlerle süslü olduğunu ifade etmektedir. Yazar ayrıca, **Toprak Camii, Fatma Camii, Tabakhane Camii ve Çarşı Camii**'ni bu tür resimlerle süslü örnekler olarak belirtmiştir. Bu yapıların hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır.

2- Ahşap Oyma Süslemeler

Bu tür süslemelere, bazı camilerin ahşap kapı kanatlarında, minberlerinde ve konsol ve yastıklarında rastlanmaktadır.

Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii'nin ahşap kapı kanatları, derin oyma geometrik örneklerle süslenmiştir. Ahşap yüzeyin oyulması ile elde edilen yucalara kakma tekniği ile yerleştirilmiş kemiklerle zengin sayılabilecek bir süsleme elde edilmiştir.

Belenardıç Köyü Camii ve Çoğuşlu Köyü Camii hariç, incelediğimiz tüm ahşap destekli camilerin kapı kanatlarında , kare ve dikdörtgenlerden oluşan basit geometrik süslemeler görülmektedir. Benzer süslemelere, **Savran Köyü, Yazır Kasabası ve Baklankuyucak Köyü Camii**'lerinin minberlerinde de rastlanmaktadır.

Boğaziçi Kasabası Eski Camii , Savran Köyü Camii ve Kocaköy Köyü Camii'nin tavanında da ahşap süslemeler görülmektedir. Her üç yapıda da ta-

van yüzeyi,çıtalar çakılarak kare,altıgen ya da üçgenlere bölünmüştür. Boğaziçi Kasabası Eski Camii ile Savran Köyü Camii'nin orta sahnın tavanına altıgen birer göbek yerleştirilmiştir.Kocaköy Köyü Camii'nde ise yan sahnın tavanında daire şekilli,orta sahnın tavanında sekizgen bir göbek mevcuttur.Daire şekilli göbeklerin içi çark-ı felek örneği ile doldurulmuştur.

3- Taş Süslemeler

Bu tür süslemeye yalnızca Hırka Köyü Camii'nin harim girişinde ve minberinde rastlanmaktadır.Mermer malzeme üzerine yapılan bu süslemelerde,barok karakterli bitkisel motifler görülmektedir.

4- Alçı Süslemeler

Bu tür süslemelere,Kale Cafer Paşa Camii'nin mihrap tepeliğinde ,Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii'nin mihrap tepeliğinde,mihrabının dış bordüründe ve kubbe eteğinde rastlanmaktadır.Cafer Paşa Camii'nin mihrap tepeliğinde basit bir kıvrım dal örneği görülür.Dedeköy Camii mihrabının dış bordüründe ve kubbe eteğinde basit bir zencirek örneğine yer verilmiştir.Mihrap tepeliğinde ise bir dizi ters-düz palmet örneği görülmektedir.

5- Tuğla Süslemeler

Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii'nin kubbe kasnağının doğu kenarında ve Kale Cafer Paşa Camii'nin doğu duvarında tuğladan yapılmış birer sıra zikzak örneği bulunmaktadır.

Denizli çevresinde saptadığımız ve bu çalışma kapsamında ele aldığımız camiler,Anadolu'da ilk örnekleri Selçuklu döneminde görülen,tek kubbeli veya ahşap destekli-ahşap tavanlı camilerdir.Bu yapıların büyük çoğunluğu ilk kez burada ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaktadır.

Tek kubbeli cami örneklerinin bu şemaya getirdikleri herhangi bir yenilik yoktur.Ahşap destekli camiler ise,bu plan tipinin geç dönemde yapılmış devamcıları olmaları bakımından önemlidirler.

Tavas-Hırka Köyü,Baklan-Boğaziçi Kasabası,Çivril-Savran Köyü,Çal-Kocaköy Köyü,Acıpayam-Yazır Kasabası ve Güney-Belenardıç Köyü Camii'leri,geleneksel plan şemaları ve daha geç dönemlere ait süslemeleri ile dikkat çeken yapılardır.

V-NOTLAR

- 1- İbn Batuta 1332 yılında uğradığı Denizli'yi betimlerken 7 mescid, birkaç tekke ve birkaç hamamdan söz eder (İsmet Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, İstanbul, 1989, s. 14-20). Evliya Çelebi ise XVII.yüzyılın II.yarisında ziyaret ettiği Denizli'de, içkale'de minaresiz bir cami, bir bedesten, birkaç çeşme, bir han ve çok sayıda dükkan olduğunu, kale dışında ise 7 cami, 37 mescid, 7 medrese, 1 darülhadis, 7 mektep, 17 tekke, 6 hamam bulunduğunu söyler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 13, (Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman) İstanbul, 1971, s. 131). Denizli'yi XVII.yüzyılda ziyaret eden bir başka seyyah Katip Çelebi'dir. Katip Çelebi Denizli'de 7 cami, 5 hamam ve pekçok han olduğunu söylemektedir (Katip Çelebi, Cihannüma, İstanbul, 1732, s. 634). XIX.yüzyıl ortalarında Denizli'ye uğrayan Charles Texier'den, Denizli'de tamamen ahşaptan yapılmış ve resimlerle süslü birçok caminin varlığını öğreniyoruz (Charles Texier, Küçük Asya, II, Çev. Ali Suad, İstanbul, 1924, s. 395).
- 2- Denizli'de günümüze ulaşamayan yapılardan bazılarının kitabeleri çeşitli araştırmacılar tarafından yayınlanmıştır (Bkz. İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Kitabeleri, II, İstanbul, 1929, s. 181-212; F. Akçakoca Akça, Küçük Denizli Tarihi, Denizli, 1945; T. Baykara, "Denizli'de Yeni Bulunan İki Kitabe", Belleten, XXXIII/130 (1969), Ankara, s. 159-162).
- 3- 1533 tarihli "İcmal Tahrir Defteri"nden Denizli'de 14 cami yada mescid, 9 zaviye, 44 dükkan, 2 kervansaray 1 medrese, 2 hamam, 1 bedesten v.s. olduğunu öğreniyoruz (M. Ali Ünal, "Tahrir Defterlerine Göre Denizli", Merkez Efendi Sempozyumu, Manisa, 1988, s. 200-211).
- 4- 1317/1899-1900 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nden, Denizli Merkez kazada 33 cami, 14 mescid, 7 tekke, 23 han, 7 hamam v.s. olduğunu öğrenmekteyiz (N. Ülker, "XX.yüzyıl başlarında Denizli Sancağı", Merkez Efendi Sempozyumu, Manisa, 1988, s. 170).
- 5- Bkz. B. Darkot, "Denizli Maddesi", İslam Ansiklopedisi, III, s. 530.
- 6- Bkz. F. Akçakoca Akça, "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları", İnanç, 11/101, Denizli, 1945, s. 13.
- 7- Bkz. Ahenk, 9 Eylül 1315 ve devam eden sayılar.
- 8- Bkz. Kemal Şakir, Denizli, İstanbul, 1927, s. 72, 73.
- 9- Bkz. M. Aksel, "Denizli'de Resim ve Tezyin", İnanç, 5/68, Denizli, 1942, s. 3, 4; M. Aksel, Anadolu Halk Resimleri, İstanbul, 1960, s. 114, 115.

- 10- Denizli 1973 İl Yıllığı, s.13, 14.
- 11- Bkz. İlimiz Denizli, İstanbul, 1985, s.138.
- 12- Bkz. Ekonomik Yönü İle Denizli, Denizli, 1985, s.4.
- 13- Bkz. B.G.Yavuz, Çivril Tarihi, Çivril, 1969, s.19-20.
- 14- Bkz. Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril, Basım yeri belirtilmemiş, 1985, s.98.
- 15- Bkz. R.Arık, "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Sanatına Bir Bakış", 50. Yıl Konferansları, Ankara, 1973, s.126; ———, "Camide Resim", Türkiye-yanız, 14(1974), İstanbul, s.6; ———, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan (Metin Sözen başkanlığında hazırlanmıştır), İstanbul, 1975, s.316; ———, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara, 1988, s.42, 46; G.Renda, Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850), Ankara, 1977, s.152.
- 16- Bkz. A.Meriç, "Denizli Yöresi Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Eserleri ve Süslemelerine Ait Bir Araştırma", Merkez Efendi Sempozyumu, Manisa, 1988, s.264-274.
- 17- Bkz. XII.Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildiri Özetleri, Ankara, 1990, s.58.
- 18- Bkz. İ.Hakkı Sezer, Denizli'de Türk Eserleri, (İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi), İstanbul, 1975.
- 19- Bkz. K.Güvenç, Denizli ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri, (D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Bitirme Tezi), İzmir, 1988.
- 20- İslam Ansiklopedisi'nin transkripsiyon alfabesi dikkate alınmıştır.
- 21- Ayrıntılı bilgi için bkz. S.Lloyd-J.Mellaart, Beyce Sultan, I-II, London, 1962.
- 22- Bkz. Denizli İl Yıllığı, 1973, s.3-8.
- 23- Bkz. B.Darkot, a.g.m., s.528.
- 24- Bkz. T.Baykara, Denizli Tarihi, İkinci kısım (1070-1429), İstanbul, 1969, s.46.
- 25- Bkz. U.Tanyeli, "11.-15.Yüzyıllar Denizli Kenti'nin Yapısal Evrimi", Tarih ve Toplum, Ekim 1990, s.41.
- 26- Bkz. T.Baykara, Denizli Tarihi,, s.46; B.Darkot, a.g.m., s.528.
- 27- Bkz. T.Baykara, Denizli Tarihi,, s.13 v.d..
- 28- Bkz. Ay.es., s.44.
- 29- Bkz. B.Darkot, a.g.m., s.529.
- 30- Bkz. T.Baykara, Denizli Tarihi,, s.39.

- 31- Bkz. **Ay.es.**,s.53.
- 32- Bkz. **Ay.es.**,s.42.
- 33- Resim için bkz. K.Güvenç,**a.g.e.**,resim 18.
- 34- Bilgi için bkz. A.Meriç,**a.g.m.**,s.271.
- 35- Plan için bkz. S.Dilaver,"Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi",**Sanat Tarihi Yıllığı,IV** (1970-71),s.27,şekil 6.
- 36- Plan için bkz. M.Katoğlu,"13.Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri",**Türk Etnoğrafya Dergisi,IX** (1969),Ankara,s.90,şekil 1.
- 37- Plan için bkz. S.Dilaver,**a.g.m.**,s.28,şekil 10.
- 38- Plan için bkz. Y.Demiralp,**Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları**,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),İzmir,1990,şekil 9.
- 39- Plan için bkz. **Ay.es.**,s.30,şekil 12.
- 40- Plan için bkz. E.H.Ayverdi,**Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**,İstanbul,1966,s.31,resim 36.
- 41- Plan için bkz. **Ay.es.**,s.140,resim 177.
- 42- Plan için bkz. A.Durukan,**Balat İlyas Bey Camii**,Ankara,1988,s.29,şekil 4.
- 43- Resim için bkz. O.Aslanapa,**Osmanlı Devri Mimarisi**,İstanbul,1986,s.75.
- 44- Resim için bkz. E.H.Ayverdi,**Osmanlı Mimarisinin ilk**,s.34,resim 43.
- 45- Resim için bkz. Y.Demiriz,**Osmanlı Mimarisinde Süsleme,I**,İstanbul,1979,s.240,resim 116.
- 46- Resim için bkz. E.H.Ayverdi,**Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri,II**,İstanbul,1972,resim 174.
- 47- Resim için bkz. S.Yıldız Ötügen ve diğerleri,**Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler,IV**,Ankara,1986,s.152,resim 84.
- 48- Resim için bkz. S.Mülayim,**Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler**,Ankara,1982,s.157,resim 48.
- 49- Şekil için bkz. Y.Demiralp,**a.g.e.**,s.46,şekil 20.
- 50- Resim için bkz. Y.Demiriz,**a.g.e.**,s.382,resim 328.
- 51- Resim için bkz. E.H.Ayverdi,**Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri,III**,İstanbul,1973,s.11,resim 17.
- 52- Şekil için bkz. B.Ersoy,"Bergama Ulu Camii",**Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi,IV** (1988),İzmir,s.61,şekil 2.

- 53- Resim için bkz. Y.Demiriz, a.g.e., s.175, resim 38.
- 54- Resim için bkz. Ay.es., s.493, resim 491.
- 55- Şekil için bkz. Y.Demiralp, a.g.e., s.135, şekil 64.
- 56- Resim için bkz. Y.Demiriz, a.g.e., s.316, resim 220.
- 57- Resim için bkz. Ay.es., s.277, resim 165.
- 58- Resim için bkz. Ay.es. s.494, Resim 492
- 59- Şekil için bkz. Ü.Bakırer, Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları, Ankara, 1976, s.333, şekil 80.
- 60- Şekil için bkz. Ay.es., s.339, şekil 86.
- 61- Şekil için bkz. Ay.es., s.342, şekil 89.
- 62- Resim için bkz. Y.Demiriz, a.g.e., s.191, resim 55.
- 63- Bilgi için bkz. B.G.Yavuz, a.g.e., s.21.
- 64- Bilgi için bkz. A.Meriç, a.g.m., s.270.
- 65- Bilgi için bkz. K.Güvenç, a.g.e., s.12.
- 66- Bilgi için bkz. İ.H.Sezer, a.g.e., s.30.
- 67- Bilgi için bkz. Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril, s.143.
- 68- Resim için bkz. A.Durukan, a.g.e., s.52, resim 30.
- 69- Bilgi için bkz. İ.H.Sezer, a.g.e., s.45.
- 70- Bilgi için bkz. K.Güvenç, a.g.e., s.14.
- 71- Bilgi için bkz. T.Baykara, Denizli Tarihi, s.42.
- 72- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.13,, s.130.
- 73- Köylüleri önceki kadınlar mahfilinin ahşap olduğunu ifade etmektedirler.
- 74- Plan için bkz. E.H.Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri,, s.418, resim 728.
- 75- Resim için bkz. E.H.Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri,, s.201, resim 358.
- 76- Plan için bkz. İ.A.Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid-Yavuz Selim Devri, İstanbul, 1983, s.7, şekil 1; Y.Demiralp, a.g.e., s.81, şekil 36.
- 77- Resim için bkz. O.Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi,, s.328.
- 78- Balat İlyas Bey Camii (1404)(A.Durukan, Balat İlyas Bey Camii,, s.29, şekil 4); Amasya Kiları Selim Ağa Camii (1484)(İ.A.Yüksel, a.g.e., s.38, şekil 18); Edirne Süleyman Paşa Camii (XV.yüzyıl. sonu)(İ.A.Yüksel, a.g.e., s.129, şekil 48); Manastır (Yugoslavya) İshak Çelebi Camii (1506-7)(İ.A.Yüksel, a.g.e., s.332, şekil 106); Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii (1522-23)(O.Aslanapa, Osmanlı Devri, s.116) ve İstan-

- bul, Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii (1551)(M.Sözen ve diğerleri, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan,.....,s.172,şekil 412) kubbe geçişleri dilimli tromplarla sağlanmış diğer örneklerdir.
- 79- Batılılaşma dönemi barok süslemeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A.Arel, Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul, 1975; R.Arık, Bazı Örnekleriyle Anadolu'da Barok Denen Camiler, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1971; M.Sözen-R.Arık ve diğerleri, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan,.....,s.249-352; R.Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu; D.Kuban, Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul, 1954.
- 80- Resim için bkz. M.Sözen-R.Arık ve diğerleri, a.g.e., s.297, resim 668-670.
- 81- Resim için bkz. R.Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu....., s.106, resim 88.
- 82- Resim için bkz. M.Sözen-R.Arık ve diğerleri, a.g.e., s.301, resim 667, 668.
- 83- Resim için bkz. R.Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu....., s.108, resim 90.
- 84- Resim için bkz. M.Sözen-R.Arık ve diğerleri, a.g.e., s.302, 303, resim 683, 684.
- 85- Bkz. S.Uğur Gülmez, Tavas Halk Kültürü Dağarcığı, (M.Subaşı, "Tavas Tarihi"), Tavas, Tarihsiz, s.15, 16.
- 86- Sözkonusu girişlerin bağlantısı harim duvarlarına bitişik desteklerin üst kesimlerinde açıkça görülebilmektedir (Bkz. resim 57, 77).
- 87- Bilgi için bkz. A.Meriç, a.g.m., s.269); K.Güvenç, a.g.e., s.5.
- 88- Ahşap destekli camiler ile ilgili çalışmaların hemen hepsinde, desteklerin üzerine oturan ahşap unsurlara "hatıl", bunların üzerine çapraz olarak yerleştirilen unsurlara ise "kiriş" denildiği görülmektedir. Ancak, hatıl ve kirişin sözcük anlamları dikkate alındığında, bu adlandırmanın yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Hatıl; bir duvarın içine yatay olarak uzatılan ahşap, tuğla ya da betondan yapılmış unsurlara verilen addır (Bkz. A.Turani, Sanat Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1966, s.44; Doğan Hasol, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul, 1975, s.192). Kiriş ise; düşeme ya da tavanın yükünü düşey taşıyıcılara aktaran, ahşap ya da çelik gibi unsurlara denilmektedir (Bkz. A.Turani, a.g.e., s.61; D.Hasol, a.g.e., s.256). Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, ahşap destekli

camilerin tavan sistemlerinde hatıl yoktur.Sistem,uzunlamasına ve çapraz atılmış kirişlerden oluşmaktadır.Bu nedenle destekler üzerine oturan kirişlere "ana kiriş",bunların üzerine bindirilenlere ise "yan (talî) kiriş" (Bkz. D.Hasol,**ay.es.**,s.256) demenin daha doğru olacağı inancındayız.

- 89- Keşkül;"derviş ve dilenci çanağı" anlamına gelmektedir (Bkz. **Türkçe Sözlük**,I,Ankara,1983,s.692).Teber ise "derviş hançeri" olarak bilinmektedir (Bkz. **Türkçe Sözlük**,II,Ankara,1983,s.1157).
- 90- Halveti tarikatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı,**100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**,İstanbul,1969, s.205-216.
- 91- **Kur'an**,II/255.
- 92- **Kur'an**,III/37.
- 93- Ayrıntılı bilgi ve plan için bkz. K.Otto-Dorn,"Die Ulu Deschami In Sivrihisar",**Anadolu (Anatolia)**,IX (1965),s.161-168,Abb.I.
- 94- Bilgi ve plan için bkz. K.Otto-Dorn,"Seldschukische Holzäulenmoscheen In Kleinasien",**Aus Der Welt Der Islamischen Kunst**,Berlin,1969,s.60, Abb.I.
- 95- Bilgi ve plan için bkz. G.Öney,**Ankara Arslanhane Camii**,Ankara,1990, plan 1,2,3.
- 96- Bilgi ve plan için bkz. A.Kızıltan,**Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mes-citler**,İstanbul,1958,s.34-36,resim 13.
- 97- Plan için bkz. R.H.Ünal,"Seyid Harun Camii ve Önündeki Üç Kümbet (Seydişehir-Konya)",**Sanat Tarihi Yıllığı**,VI (1976),İstanbul,s.63, şekil 1.
- 98- Plan için bkz. M.Akok,"Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mah-mut Bey Camii",**Bellekten**,X (1946),Ankara,s.295.
- 99- Plan için bkz. K.Otto-Dorn,"Seldschukische Holzäulenmoscheen,Abb.20.
- 100- Plan için bkz. Remzi Duran,"Konya-Sarayönü'nde Üç Ahşap Cami",**Vakıf-lar Dergisi**,XX (1988),Ankara,s.59,plan 1.
- 101- Plan için bkz. S.Erken,**Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**,II, Ankara,1977,s.401.
- 102- Bu camilerden ileriki sayfalarda ayrıntılı bir şekilde söz edilmiştir.
- 103- Plan için bkz. Hüdavendigâr Akmayalı,"Niğde Sungur Bey Camii",**Vakıf-lar Dergisi**,XIX (1985),Ankara,s.174.

- 104- Bilgi için bkz. R.H.Ünal, "Seyid Harun Camii ve,s.46.
- 105- Örneğin, Denizli-Çivril, Savran Köyü (1798)(Bkz.resim-87), Denizli-Çal, Kocaköy Köyü (1800)(Bkz.resim-115) ve Denizli-Acıpayam, Yazır Kasabası Çarşısı (1801)(Bkz.resim-134) Camilerinde yan kirişlerin tümü düz tavanla gizlenmiştir.
- 106- Resim için bkz. E.H.Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Çelebi, s.311, resim 547.
- 107- Resim için bkz. G.Öney, Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları, Ankara, 1971, s.283, resim 158.
- 108- Resim için bkz. S.H.Eldem, Osmanlı Dönemi Türk Evi, I, İstanbul 1984, s.105.
- 109- Resim için bkz. Ay.es., s.98.
- 110- Resim için bkz. Lami Eser, Kütahya Evleri, İstanbul, 1955, planş 30.
- 111- Resim için bkz. S.H.Eldem, Osmanlı Dönemi Türk, s.178.
- 112- Şekil için bkz. Rüstem Bozer, Kula Evleri, Ankara, 1988, s.54, çizim 10.
- 113- Resim için bkz. Reha Günay, Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu, Ankara, 1989, resim 267.
- 114- Resim için bkz. S.H.Eldem, Türk Mimari Eserleri, İstanbul, Tarihsiz, s.354.
- 115- Resim için bkz. G.Öney, Ankara'da Türk Devri, s.263, resim 118.
- 116- Resim için bkz. S.Mülayim, Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Ankara, 1982, s.186, resim 77.
- 117- Resim için bkz. B.Ögel, "Selçuk Devri Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar", Yıllık Araştırmalar Dergisi, I(1957), Ankara, s.199-219, resim 23.
- 118- Resim için bkz. İlknur Altuğ, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, Ankara, 1989, s.52, resim 19.
- 119- G.Öney, Ankara'da Türk Devri, s.275, resim 142.
- 120- Resim için bkz. R.Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir, s.134, resim 118.
- 121- Resim için bkz. Y.Erdemir, Konya ve Yöresindeki Nakışlı Ahşap Camiler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1985, resim 234, 243, 244, 246.
- 122- Resim için bkz. R.Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir, s.127, resim 110.
- 123- Cami ve kâbe konulu tasvirler içeren bazı eserler için bkz. R.Arık, Bazı Örnekleriyle Anadolu'da Barok, R.Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir, S.Erken, "Türk Çinçinciliğinde Kâbe

- Tasvirleri", **Vakıflar Dergisi**, IX (1970), Ankara, s.298-320; İ.Kuyulu, "Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek:Soma Damgacı Camii", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, IV (1988), İzmir, s.67-78; İ.Kuyulu, "Kırkağaç Çiftehanlar Camii", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, V (1990), İzmir, s.103-115; Y.Ünge, "Anadolu Sanatında Cami Motifi", **Önasya**, 4/38 (1968), Ankara, s.8-9; G.Renda, **Batılılaşma Dönemi.....**
- 124- Resim için bkz. G.Renda, **a.g.e.**, s.129, resim 94.
- 125- Resim için bkz. **Ay.es.**, s.153, resim 118.
- 126- Resim için bkz. R.Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir**, s.81, resim 71.
- 127- Resim için bkz. **Ay.es.**, s.65, resim 60.
- 128- Resim için bkz. İ.Kuyulu, "Kırkağaç Çiftehanlar.....", levha XVII, resim 10, levha XVIII, resim 12.
- 129- Resim için bkz. İ.Kuyulu, "Geç Dönem Anadolu.....", levha XIX, resim 5, levha XXI, resim 9.
- 130- Resim için bkz. R.Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir.....**, s.21, resim 17.
- 131- Resim için bkz. G.Renda, **a.g.e.**, s.126, resim 92.
- 132- Resim için bkz. R.Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir.....**, s.29, resim 24.
- 133- Resim için bkz. R.Bozer, "Kula-Emre Köyü'nde Resimli Bir Cami", **Türkiyemiz**, 53 (1987), İstanbul, s.17, 19.
- 134- Resim için bkz. İ.Kuyulu, "Geç Dönem Anadolu", levha XXI, resim 10, levha XXII, resim 11, 12.
- 135- Resim için bkz. Yasemin Eroğlu, "Ankara Camilerinde Ahşap Malzeme Üzerine Yapılmış Kalem İşi Bezeme Sanatı", **İlgi**, 60 (1990), İstanbul, s.7, resim 13.
- 136- Şekil için bkz. B.Deniz, "Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Camii", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, IV (1988), İzmir, s.29, şekil 3 d.
- 137- Resim için bkz. Y.Eroğlu, **a.g.m.**, s.6, resim 12.
- 138- Resim için bkz. S.Erken, **Türkiye'de Vakıf Abideler.....**, s.403.
- 139- Şekil için bkz. R.H.Ünal, **Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar**, İzmir, 1982, şekil 170.
- 140- Şekil için bkz. **Ay.es.**, şekil 173.
- 141- Şekil için bkz. **Ay.es.**, şekil 190.
- 142- Şekil için bkz. B.Deniz, **a.g.m.**, s.129, şekil 3 a.

- 143- Resim için bkz. S.H.Eldem, *Türk Mimari Eserleri*, resim 360.
- 144- Resim için bkz. Y.Eroğul, *a.g.m.*, s.7, resim 13.
- 145- Resim için bkz. S.H.Eldem, *Türk Mimari Eserleri*....., resim 302.
- 146- Resim için Bkz. *Ay.es.*, resim 275,276,278.
- 147- Resim için bkz. R.Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir*, s.21, resim 17.
- 148- Resim için bkz. *Ay.es.*, s.29, resim 24.
- 149- Resim için bkz. *Ay.es.*, s.38, resim 34.
- 150- Resim için bkz. İ.Kuyulu, "Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından....., levha XXI, resim 10.
- 151- Kitabede "tamir" şeklinde geçen bu sözcük aslında "tamiri"olmalıydı.
- 152- İ.H.Sezer, kitabede geçen "Şehriya" sözcüğünü yanlışlıkla "çehriya" şeklinde okumuş, bu nedenle de ebced hesabı ile verilen tarihi 1298/1882 olarak saptamıştır (İ.H.Sezer, *a.g.e.*, s.35). Bu çalışmayı dikkate alan diğer araştırmacılar da aynı hatayı sürdürmüştür (Bkz. K.Güvenç, *a.g.e.*, s.9; A.Meriç, *a.g.m.*, s.267).
- 153- Bünyâd sözcüğü, asıl, esas, temel, bina, yapı gibi anlamlar taşımaktadır (Bkz. F.Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1982, s.145.
- 154- Resim için bkz. B.Ersoy, *İzmir Hanları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1988, s.271, resim 122.
- 155- Şekil için bkz. S.H.Eldem, *Osmanlı Dönemi Türk Evi*, s.126.
- 156- Resim için bkz. R.Bozer, *Kula Evleri*, s.32, resim 18.
- 157- Resim için bkz. H.Çal, *Tokat Evleri*, Ankara, 1988, s.40, resim 19.
- 158- A.Meriç, onarım tarihi olarak 1968 yılını vermiş, ancak bu tarih için herhangi bir kaynak göstermemiştir (A.g.m., s.266).
- 159- Bugün döküldüğü için anlaşılamayan bu süslemeleri R.Arık "mermer taklidi boyamalar" olarak adlandırmaktadır (Bkz. R.Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir*, s.43.
- 160- Bilgi için bkz. *Ay.es.*, s.45.
- 161- Resim için bkz. R.Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimari Örneklerinden Üç Cami*, Ankara, 1973, resim 40-43.
- 162- Resim için bkz. R.Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir*, resim 44,45.
- 163- Resim için bkz. İ.Kuyulu, "Geç Dönem Anadolu Tasvir, levha XXI, resim 10, levha XXII, resim 11,12.

- 164- Resim için bkz. R.Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir*,
resim 51,58.
- 165- Bkz. *Ay.es.*, s.138.
- 166- Bilgi için bkz. A.Vehbi, *Acıpayam*, Ankara, 1951, s.353,354.
- 167- Cami görevlisi Ramazan Kaçar, minarenin 1952 yılında inşa edildiğini ifade etmektedir.
- 168- Köylüler son cemaat yerindeki "1952" tarihinin kalem işi süslemele-
rin yapıldığı tarih olduğunu söylemektedirler.
- 169- Bilgi için bkz. T.Serimer ve diğerleri, *İlçemiz Kale*, İzmir, 1989, s.
3-6.
- 170- Bilgi için bkz. Louis Robert, "Eski Çağ Anadolu'sunda Yer Adları",
(Çev.R.H.Ünal), *E.Ü.Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, I (1980), İzmir,
s.2,3; T.Serimer ve diğerleri, *İlçemiz Kale*, s.10.
- 171- Bilgi için bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.13,, s.132.
- 172- Bilgi için bkz. Aydın Taşdelen, *Mali 1307 Aydın Vilayeti Salnamesi*,
c.I, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi), İzmir, 1988, s.92.
- 173- Bilgi için bkz. *Ay.es.*, s.154.
- 174- Kitabede "hafiz" sözcüğünün yanlış olarak şeklinde yazıldığı görülmektedir. Sözcüğün doğru yazılışı şek-
lindedir.
- 175- "Mie" sözcüğü yanlış olarak şeklinde yazılmıştır. Doğru yazı-
lışı şeklindedir.
- 176- Söz konusu tasvirlerin benzerlerini *Boğaziçi Kasabası Eski Camii*'nde
de görmüştük (Bkz. resim 77). Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nin ha-
rim duvarlarında yer alan yazı şeritlerinde Halveti tarikatından bah-
sedilmesi, tasvirlerin bu tarikat ile ilgili olabileceği fikrini u-
yandırmaktadır. Aynı durum *Belenardıç Köyü Camii*'ndeki tasvirler i-
çin de söz konusudur.
- 177- Kur'an, III/37.
- 178- Kur'an, II/255.
- 179- Plan için bkz. A.Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami*, s.25.
- 180- Plan için bkz. *Ay.es.*, s.65.
- 181- Şekil için bkz. Y.Erdemir, *Konya ve Yöresindeki Ahşap Nakışlı Cami-
ler*,, plan 6.
- 182- Şekil için bkz. G.Üney, *Ankara'da Türk Devri*, s.334, plan 4.
- 183- Bilgi için bkz. *Ay.es.*, s.26.

- 184- Plan için bkz. K.Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13.Jahrhunderts*, Teil I, Berlin 1961, Tafel III.
- 185- Kızılören Hanı (Konya-Beyşehir) yakınındaki yapının işlevi hakkında Prof.Dr.Rahmi H.Ünal tarafından bir çalışma hazırlanmıştır.Çalışma yayına sunulmak üzere dir.
- 186- Bu tür tasvirler içeren camilerde çoğunlukla Selimiye, Süleymaniye, Sultan Ahmet Camileri gibi büyük yapılar örnek alınmaktadır.Ancak hangi yapının örnek alındığını kesin olarak saptamak genellikle mümkün değildir (Bilgi için bkz. R.Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir*,s.126).
- 187- "Sahip" sözcüğünün anlamları için bkz. F.Develioğlu, a.g.e., s.1093.
- 188- Fotoğrafı veren cami görevlisi **Murat Top'a** teşekkür ederim.
- 189- Duvarların uzatılmış olduğu, Resim-223 deki eski durumla kıyaslandığında açıkça görülmektedir.
- 190- Fotoğrafları veren Baklan Çarşısı Camii görevlisi Kazım Kılıç'a teşekkür ederim.
- 191- Plan için bkz. G.Üney, *Ankara'da Türk Devri*.....,s.330-331, plan 2a,2b.
- 192- Plan için bkz. Y.Erdemir, "Konya-Beyşehir Bayındır Köyü Camii", *Vakıflar Dergisi*, XIX (1985), Ankara, s.206.
- 193- Plan için bkz. B.Deniz, "Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Camii", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, IV (1988), İzmir, s.24, şekil 1.
- 194- Bkz. B.G.Yavuz, a.g.e., s.19.
- 195- Bkz. *Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril*,, s.102.
- 196- M.M.Aktepe, "Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi*, VIII (1969), Ankara, s.27.
- 197- Bkz. E.Esin, "Türk Kubbesi (Gök-Türklerden Selçuklulara Kadar)", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III (1971), Ankara, s.158-181; M.Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977, s.75.
- 198- Bkz. A.Godard, *L'Art De İran*, Paris, 1962, s.340-343.
- 199- Bkz. S.Ügel, *Der Kuppelraum In Der Türkischen Architektur*, İstanbul, 1972, s.1.
- 200- Bkz. E.Esin, a.g.e., s.165.
- 201- Sasanî ateşgedeleri hakkında bilgi için bkz. A.Godard, "Les Monuments Du Feu", *Athar-é İran*, c.III, fasikül I, Paris, 1938, s.7-82.
- 202- Stupalar hakkında bilgi için bkz. O.Aslanapa, *Türk Sanatı*, I-II, İstanbul, 1984, s.10-11; E.Esin, a.g.m., s.165-170; S.Ügel, a.g.e., s.1,2.

- 203- Bkz. S.Ügel, a.g.e., s.2.
- 204- Karahanlılar dönemine tarihlenen Dehistan'daki Mezar-ı Şir Kebir (X.yüzyıl) adlı yapı, bazı araştırmacılar tarafından cami, bazılarında ise türbe olarak nitelendirilmiştir. Adından da anlaşılacağı gibi, bu yapı cami değil, bir türbedir.
- 205- Plan ve resim için bkz. S.Dilaver, a.g.m., s.26, şekil 1 ve 3.
- 206- Plan için bkz. M.Sözen ve diğerleri, a.g.e., s.7, şekil 11.
- 207- Resim için bkz. O.Aslanapa, Türk Sanatı , s.26, resim 42-44.
- 208- Resim için bkz. Ay.es., s.40, resim 65.
- 209- Bilgi ve plan için bkz. A.Godard, "Historique Du Masddid-e Djuma D'İsfahan", Athar-é İran, c.I, Paris, 1936, s.213-282.
- 210- Plan için bkz. J.Sourdel-Thomine- Donald N.Wilber, Monuments Seljukides De Qazwin En Iran, (Revue des Etudes İslamiques, hors série 9), Paris, Tarihsiz, s.22, şekil 2.
- 211- Plan için bkz. Ay.es., s.36, şekil 3.
- 212- Plan için bkz. Arthur Pope, A Survey of Persian Art, III, New York, 1981, s.1014, şekil 352.
- 213- Plan için bkz. M.Sözen ve diğerleri, a.g.e., s.5, şekil 8.
- 214- Plan için bkz. N.Karaağaç, Konya'da Tek Kubbeli Selçuklu Mescitleri, (E.Ü. Edebiyat Fak. Bitirme Tezi), İzmir, 1987, s.21, şekil 2.
- 215- Plan için bkz. Y.Demiralp, a.g.e., s.44, şekil 17.
- 216- Plan için bkz. N.Karaağaç, a.g.e., s.42, şekil 6.
- 217- Plan için bkz. M.Katoğlu, a.g.m., s.92, plan 8.
- 218- Bilgi için bkz. A.Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", Malazgirt Armağanı, Ankara, 1972, s.180.
- 219- Bilgi için bkz. A.Kuran, Ay.yer.; C.E.Arseven, Türk Sanatı, İstanbul, 1970, s.22.
- 220- Resim için bkz. O.Aslanapa, Türk Sanatı..... , s.23, resim 196.
- 221- Bilgi ve resim için bkz. G.Üney, "Akşehir Ulu Camisi", Anadolu (Anatolia), IX (1965), Ankara, s.171-184.
- 222- Resim için bkz. H.Karamağaralı, "Konya Ulu Camii", Rölöve ve Restorasyon Dergisi (I.Restorasyon Semineri Özel Sayısı), Ankara, 1982, s.125, resim 21.
- 223- Resim için bkz. A.Kızıltan, a.g.e., Resim 12.
- 224- Resim için bkz. Ay.es., s.29, resim 22.
- 225- Resim için bkz. S.Kemal Yetkin, İslam Ülkelerinde Sanat, İstanbul, 1984, s. 34'deki resim.

- 226- Bkz. A.Kuran, a.g.m., s.179; G.Öney, Ankara Arslanhane....., s.13.
- 227- Bkz. K.Otto-Dorn, "Seldschukische Holzsäulenmoscheen", s.86,87.
- 228- Ayrıntılı bilgi için bkz. N.Diyarbakırlı, Hun Sanatı, İstanbul, 1972.
- 229- Ayrıntılı bilgi için bkz. Boris Denike, "Batı Türkistan'da Ahşap Oymalı Birkaç Abide", (çev. A.Osman Uysal), Vakıflar Dergisi, XX (1988), Ankara, s.29-38.
- 230- Bilgi için bkz. O.Aslanapa, Türk Sanatı , s.37.
- 231- Bkz. A.Kuran, a.g.m., s.181.
- 232- Bkz. R.Arık, Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii , s.8, dipnot 3; A.Kuran, a.g.e., s.182 ve 183'de bu tür camilerin Orta ve İçbatı Anadolu'daki en eski örneğinin Konya Sahip Ata Camii olduğunu, bununla birlikte Anadolu'daki ilk örneklerinin Erzurum Bölgesi'nde görüldüğünü ifade eder.Kuran'ın verdiği örneklerden Erzurum Ulu Camisi'nin ilk inşaattaki şekli tartışmalıdır.Diğer örnekler olan İspir Çarşı Camii'nin ilk inşa tarihi 1213 yılına inse de, İ.H.Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960, s.508'de XX. yüzyıl başlarında yapının üzerinin açıldığını ve tavanın yenilendiğini belirtmektedir.Ayrıca, yapının bugünkü şekliyle inşa edildiği döneme ait olabilecek herhangi bir özelliği de kalmamıştır.Bu nedenlerle adı geçen örnekleri, Anadolu'daki en erken tarihli ahşap destekli caminin saptanmasında ölçüt olarak almadık.
- 233- Kitabe için bkz. K.Otto-Dorn, "Die Ulu Dschami in Sivrihisar.....", s.161.
- 234- Plan için bkz. A.Kızıltan, a.g.e., s.15.
- 235- Plan için bkz. Ay.es., s.65.
- 236- Plan için bkz. Ay.es., s.25.
- 237- İlk şekliyle ahşap destekli- ahşap tavanlı bir cami olduğu bilinen Konya Sahip Ata Camii'nin de (1258), Beyşehir Eşrefoğlu Camii gibi bir mihrap önü kubbesine sahip olduğu kabul edilmektedir.(Bilgi ve plan için bkz. H.Karamağaralı, "Sahip Ata Camii'nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme", Rölöve ve Restorasyon Dergisi, 3 (1982), s.49-75.
- 238- Devşirme sütun başlığına sahip cami örnekleri için bkz. G.Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", Anadolu (Anatolia), XII (1970), Ankara, s.17-38.

- 239- Mukarnaslı ahşap başlık içeren ahşap destekli cami örnekleri için bkz. Y.Önge, "Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalakitli Sütun Başlıkları", *Ünasya*, 4/37 (1968), Ankara, s.11.
- 240- Resim için bkz. G.Öney, *Ankara'da Türk Devri*, s.225, resim 43.
- 241- Resim için bkz. R.Duran, a.g.m., s.54, resim 3.
- 242- Resim için bkz. B.Deniz, a.g.m., levha IX, resim 4.
- 243- Resim için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, Ankara, 1983, s.485'deki resim.
- 244- Ahşap destekli camilerde tavan sistemi hakkında bkz. Y.Önge, "Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar", *Atatürk Konferansları*, V, 1971'den ayrışım, Ankara, 1975, s.179-195.
- 245- Süslemeler için bkz. M.Akok, a.g.m., levha XXVIII ve XXX.
- 246- Resim için bkz. K.Otto-Dorn, "Die Ulu Dschami, resim VI, VII.
- 247- Plan için bkz. G.Öney, *Ankara'da Türk Devri*, s.335, plan 5.
- 248- Plan için bkz. *Ay.es.*, s.336, plan 6a.
- 249- Plan için bkz. *Ay.es.*, s.338, plan 7.
- 250- Plan için bkz. *Ay.es.*, s.340, plan 9a.
- 251- Plan için bkz. A.Kızıltan, a.g.e., s.63.
- 252- Resim için bkz. A.Kuran, a.g.m., resim 8.
- 253- Plan için bkz. Y.Erdemir, *Konya ve Yöresindeki*, plan 5.
- 254- Bilgi için bkz. H.Acun, "Yozgat Yöresi Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), Ankara, s.639-640.
- 255- Plan için bkz. Y.Erdemir, *Konya ve Yöresindeki*, plan 13.
- 256- Plan için bkz. *Ay.es.*, plan 6.
- 257- Plan için bkz. E.Diez ve diğerleri, *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul, 1950, s.104, şekil 146.
- 258- Bilgi için bkz. Y.Önge, "Anadolu'da XIII-XIV. Yüzyılın Nakışlı Ahşap Camilerinden Bir Örnek", *Vakıflar Dergisi*, IX (1970), Ankara, s.291-296.
- 259- Plan için bkz. S.Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, II, Ankara, 1977, s.351.
- 260- Plan için bkz. G.Öney, *Ankara'da Türk Devri*, s.342, plan 10a.
- 261- Plan için bkz. *Ay.es.*, s.344, plan 11.
- 262- Plan için bkz. A.Kızıltan, a.g.e., s.33.
- 263- Plan için bkz. E.H.Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II.Sultan*, s.524, resim 911.
- 264- Plan için bkz. H.Acun, "Yozgat Yöresi, s.708, plan 2.

- 265- Plan için bkz. Türkiye'de Vakıf AbidelerI,s.481.
- 266- Plan için bkz. Y.Erdemir,Konya ve Yöresindekiplan 7.
- 267- Plan için bkz. H.Acun,"Yozgat Yöresis.709,plan 3.
- 268- Plan için bkz. Türkiye'de Vakıf AbidelerI,s.511.
- 269- Plan için bkz. Ay.es.,s.487.
- 270- Plan için bkz. Y.Erdemir,Konya ve Yöresindekiplan 8.
- 271- Bilgi için bkz. H.Acun,"Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi",Vakıflar Dergisi,XX (1988),Ankara,s.198.
- 272- Bilgi için bkz. Ay.es.,s.197.
- 273- Plan için bkz. S.Dilaver,"Bünyan Ulu Camii-Erbaa/Akçaköys.196,plan 2.
- 274- Plan için bkz. B.Deniz,a.g.m.,s.41,şekil 9.
- 275- Bilgi için bkz. Türkiye'de Vakıf AbidelerI,s.175.
- 276- Plan için bkz. Y.Erdemir,Konya ve Yöresindekiplan 11.
- 277- Plan için bkz. S.Erken,Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler,II,s.365.
- 278- Bilgi için bkz. H.Acun,"Yozgat Yöresis.651.
- 279- Plan için bkz. R.Duran,a.g.m.,s.60-61,plan 2,3.
- 280- Bilgi için bkz. Türkiye'de Vakıf AbidelerI,s.175.
- 281- Başmakçı Recep Bey Camii,E.Ü.Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nde görevli Uzman Ertan Daş tarafından Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu II'de bildiri olarak sunulmuştur.Dazkırı'ya bağlı Çiftlik ve Kızılören Köyleri Camileri de aynı kişi tarafından yayına hazırlanmaktadır.
- 282- Plan için bkz. R.Duran,a.g.m.,s.62,plan 4.
- 283- Bilgi için bkz. H.Acun,"Sivas ve Çevresis.196.
- 284- Bilgi için bkz. Ay.es.,s.199.
- 285- Plan için bkz. Y.Demiralp,a.g.m.,s.87,şekil 41.
- 286- Plan için bkz. B.Deniz,a.g.m.,s.24,şekil 1.
- 287- Plan için bkz. Türkiye'de Vakıf AbidelerI,s.496.
- 288- Plan için bkz. Ay.es.,s.484.

VI- BIBLİYOGRAFYA

A- Denizli Yöresi Tarihi ve Anıtları İle İlgili Kaynaklar

- AKTEPE, M.M., "XVIII. yy. Vezirlerinden Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi*, VIII (1969), Ankara, s. 15-37.
- AKÇA, F.A., *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli, 1945.
- AKÇA, F.A., "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları", *İnanç*, 11 / 101, Denizli, 1945, s. 13-14.
- AKSEL, M., "Denizli'de Resim ve Tezyin", *İnanç*, 5 / 68, Denizli, 1942, s. 3-4.
- AKSEL, M., *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul, 1960.
- ALİ VEHBİ, *Acıpayam*, Ankara, 1951.
- AREL, A., "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi 1989 Dönemi Yüzey Çalışmaları", *XII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildiri Özetleri*, Ankara, 1990, s. 57-59.
- ARIK, R., "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Sanatına Bir Bakış", *50. Yıl Konferansları*, Ankara, 1973, s. 111-136.
- ARIK, R., "Camide Resim", *Türkiyemiz*, 14 (1974), s. 3-9.
- ARIK, R., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, 1988.
- BAYKARA, T., *Denizli Tarihi*, İkinci Kısım (1070-1429), İstanbul, 1969.
- BAYKARA, T., "Denizli'de Yeni Bulunan İki Kitabe", *Belleten*, XXXIII/130 (1969), Ankara, s. 159-162.
- Çivril Kaymakamlığı, *Bütün Yönleri İle İlçemiz Çivril*, Basım Yeri Belirtilmemiş, 1985.
- Denizli 1973 İl Yıllığı, Ankara, 1973.
- DARKOT B., "Denizli Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, III, s. 527-531.
- Ekonomik Yönü İle Denizli*, Denizli, 1985.
- EVLIYA ÇELEBİ., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 13, (Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman) İstanbul, 1971.

- GÜLMEZ, S.U., Tavas Halk Kültürü Dağarcığı, (M.SUBAŞI; Tavas Tarihi), Tavas, Tarihsiz.
- GÜVENÇ, K., Denizli ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri, (D.E.Ü. İlahiyat Fak. Lisans Tezi), İzmir, 1988.
İlimiz Denizli, İstanbul, 1985.
- KATİP ÇELEBİ, Cihannüma, İstanbul, 1732.
- KEMAL ŞAKİR, Denizli, İstanbul, 1927.
- LLOYD, S-MELLART, J., Beycesultan, I, II, London, 1962.
- MERİÇ, A., "Denizli Yöresi Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Eserleri ve Süslemelerine Ait Bir Araştırma", Merkez Efendi Sempozyumu, Manisa, 1988, s.264-274.
- PARMAKSIZOĞLU, İ., İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, İstanbul, 1989.
- RENDA, G., Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, (1700-1850), Ankara, 1977.
- SERİMER, T.-v.d., İlçemiz Kale, İzmir, 1989.
- SEZER, İ.H., Denizli'de Türk Eserleri, (İ.Ü. Edebiyat Fak. Lisans Tezi), İstanbul, 1975.
- SÜZEN, M.-ARIK, R.v.d., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975.
- TANYELİ, U., "11-15. Yüzyıllar Denizli Kentinin Yapısal Evrimi", Tarih ve Toplum, Ekim 1990, s.40-43.
- TEXİER, C., Küçük Asya, II, (Çev: Ali SUAD), İstanbul, 1924.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., Anadolu Kitabeleri, II, İstanbul, 1929.
- ÜLKER, N., "XX. Yüzyıl Başlarında Denizli Sancağı", Merkez Efendi Sempozyumu, Manisa, 1988, s.165-179.
- ÜNAL, M.A., "Tahrir Defterlerine Göre Denizli", Merkez Efendi Sempozyumu, Manisa, 1988, s.200-211.
- YAVUZ, B.G., Çivril Tarihi, Çivril, 1969.

B- Tek Kubbeli Camiler İle İlgili Kaynaklar

- ASLANAPA, O., Türk Sanatı, I, II, İstanbul, 1984.
- ASLANAPA, O., Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986.
- AYVERDİ, E.H., Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 630-805 (1230-1402), İstanbul, 1968.
- AYVERDİ, E.H., Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri

- 806-855 (1403-1451), İstanbul, 1972.
- AYVERDİ, E.H., Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481), İstanbul, 1973.
- DEMİRALP, Y., Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990.
- DİLAVER, S., "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi" *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 1970-71, s. 17-28.
- DURUKAN, A., Balat İlyas Bey Camii, Ankara, 1988.
- ESİN, E., "Türk Kubbesi (Gök-Türklerden Selçuklulara Kadar)" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III (1971), s. 159-182.
- GODARD, A., "Historique Du Masjid-e Djuma D'İsfahan", *Athar-é İnan*, C.I, Paris, 1936, s. 213-282.
- GODARD, A., "Les Monuments Du Feu", *Athar-é İnan*, C.III, Fascikül I, Paris, 1938, s. 7-82.
- GODARD, A., *L'Art De İnan*, Paris, 1962.
- KATOĞLU, M., "13. Yüzyıl Konyasında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri", *Türk Etnografya Dergisi*, IX, (1969) Ankara, s. 81-100.
- KARAAĞAÇ, N., *Konya'da Tek Kubbeli Selçuklu Mescitleri*, (E.Ü. Edebiyat Fäk. Lisans Tezi), İzmir, 1987.
- ÖGEL, S., *Der Kuppelraum In Der Türkischen Architektur*, İstanbul, 1972.
- POPE, A.U., *A Survey of Persian Art*, III, New York, 1981.
- SOURDEL-T. J-WİLBER, D., *Monuments Seljoukides De Qazwin En İnan*, (Revue des Etudes İslamiques, hors série 9), Paris, Tarihsiz.
- YÜKSEL, İ.A., *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid-Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, İstanbul, 1983.

C- Ahşap Destekli-Ahşap Tavanlı Camiler İle İlgili Kaynaklar

- ACUN, H., "Yozgat Yöresi Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), Ankara, s. 635-715
- ACUN, H., "Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi", *Vakıflar Dergisi*, XX (1988), s. 183-220.

- AKOK,M., "Kastamonu'nun Kasaba Köyünde Candaroğlu Mahmut Bey Camii",*Belleten*,X (1946),s.295-301.
- ARIK,R., *Batılılaşma Dönemi Türk Mimari Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii*,Ankara,1973.
- ASLANAPA,O., *Türk Sanatı*,I,II,İstanbul,1984.
- AYVERDİ,E.H., *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*,İstanbul,1972.
- DENİKE,B., "Batı Türkistan'da Ahşap Dymalı Birkaç Abide",(*Çev. A.Osman Uysal*),*Vakıflar Dergisi*,XX (1988),Ankara,s.29-38.
- DENİZ,B., "Aksaray'da(Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Camii",*Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*,IV (1988),İzmir,s.19-56.
- DİEZ,E., *Karaman Devri Sanatı*,İstanbul,1950.
- DİLAVER,S., "Bünyan Ulu Camii-Erbaa/Akçaköy(Fidi) Silahdar Ümer Paşa Camii",*Sanat Tarihi Yıllığı*(1966-1968),İstanbul,1968,s.184-199.
- DURAN,R., "Konya-Sarayönü'nde Üç Ahşap Camii",*Vakıflar Dergisi*,XX (1988),Ankara,s.47-62.
- ERDEMİR,Y., *Konya ve Yöresindeki Nakışlı Ahşap Camiler*,(Yayınlanmamış Doktora Tezi),Konya,1985.
- ERDEMİR,Y., "Konya-Beyşehir Bayındır Köyü Camii",*Vakıflar Dergisi*,XIX (1985),Ankara,s.193-206.
- KARAMAĞARALI,H., "Şahip Ata Camii'nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme",*Rölöve ve Restorasyon Dergisi*,3 (1982),s.49-75.
- KIZILTAN,A., *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescidler*,İstanbul,1958.
- KURAN,A., "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi",*Malazgirt Armağanı*,Ankara,1972.
- OTTO-DORN,K., "Seldschukische Holzäulenmoscheen in Kleinasien",*Aus der Welt der Kunst*,Berlin,1959,s.58-88.
- OTTO-DORN.K., "Die Ulu Deschami in Sivrihisar"*Anadolu (Anatolia)*,IX (1965),s.161-168.
- ÜNEY,G., "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi"*Anadolu (Anatolia)*,XII (1970),s.17-38.

- ÖNEY, G., Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları, Ankara, 1971.
- ÖNEY, G., Ankara Arslanhane Camii, Ankara, 1990.
- ÜNGE, Y., "Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları", Ünasya, 4/37 (1968), s.11.
- ÜNGE, Y., "Anadolu'da XIII-XIV.Yüzyılın Nakışlı Ahşap Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi", Vakıflar Dergisi, IX (1970), s.291-296.
- ÜNGE, Y., "Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar", Atatürk Konferansları, V, 1971'den ayrışması, Ankara, 1975.
- ÜNAL, R.H., "Seyid Harun Camii ve Ünündeki Üç Kümbet (Seydişehir-Konya)", Sanat Tarihi Yıllığı, VI (1976), s.45-65.
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, I, Ankara, 1983.

D- Batılılaşma Dönemi Süslemeleri İle İlgili Kaynaklar

- AREL, A., Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul, 1975.
- ARIK, R., Bazı Örnekleriyle Anadolu'da Barok Denen Camiler, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1971.
- ARIK, R., "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Sanatına Bir Bakış", 50.Yıl Konferansları, Ankara, 1973, s.111-136.
- ARIK, R., Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii, Ankara, 1973.
- ARIK, R., "Camide Resim", Türkiyemiz, 14 (1974), s.3-9.
- ARIK, R., Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara, 1988,
- BOZER, R., "Kula-Emre Köyünde Resimli Bir Cami", Türkiyemiz, 53 (1987), s.15-22.
- BOZER, R., Kula Evleri, Ankara, 1988.
- DİLAVER, S., "Türk Çiniciliğinde Kabe Tasvirleri", Vakıflar Dergisi, IX (1970), Ankara, s.298-320.
- ESER, L., Kütahya Evleri, İstanbul, 1955.
- ELDEM, S.H., Osmanlı Dönemi Türk Evi, I, İstanbul, 1984.
- GÜNAY, R., Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu, Ankara, 1989.
- KUBAN, D., Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul, 1954.

- KUYULU, İ., "Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, IV (1988), İzmir, s.67-78.
- KUYULU, İ., "Kırkağaç Çiftahanlar Camii", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, V (1990), İzmir, s.103-115.
- ÜNBE, Y., "Anadolu Sanatında Cami Motifi", *Önasya*, 4/38(1968), Ankara, s.8-9.
- RENDA, G., *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, Ankara, 1977.
- SÖZEN, M.-ARIK, R.v.d. *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 1975.

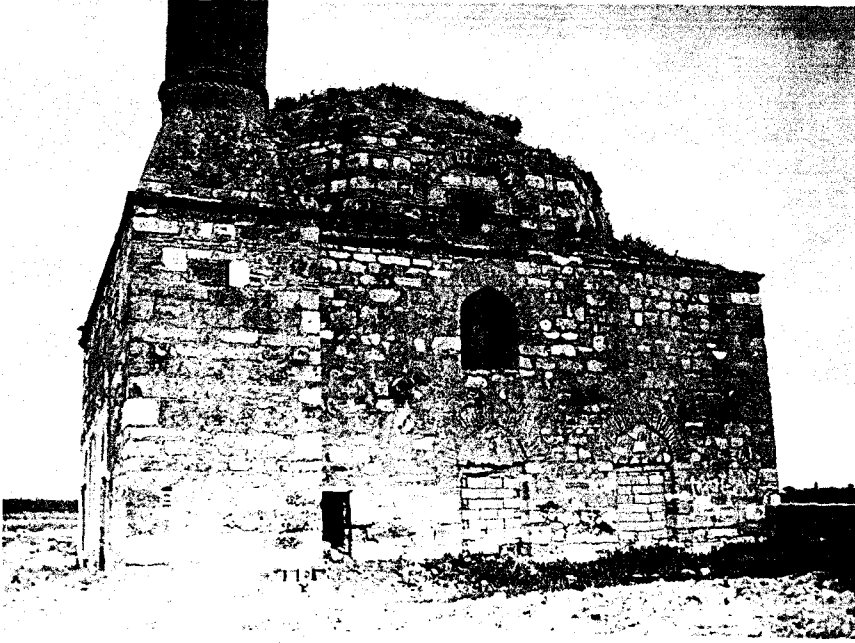
VII- RESİMLER

Resim 1- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Batıdan genel görünüşü.

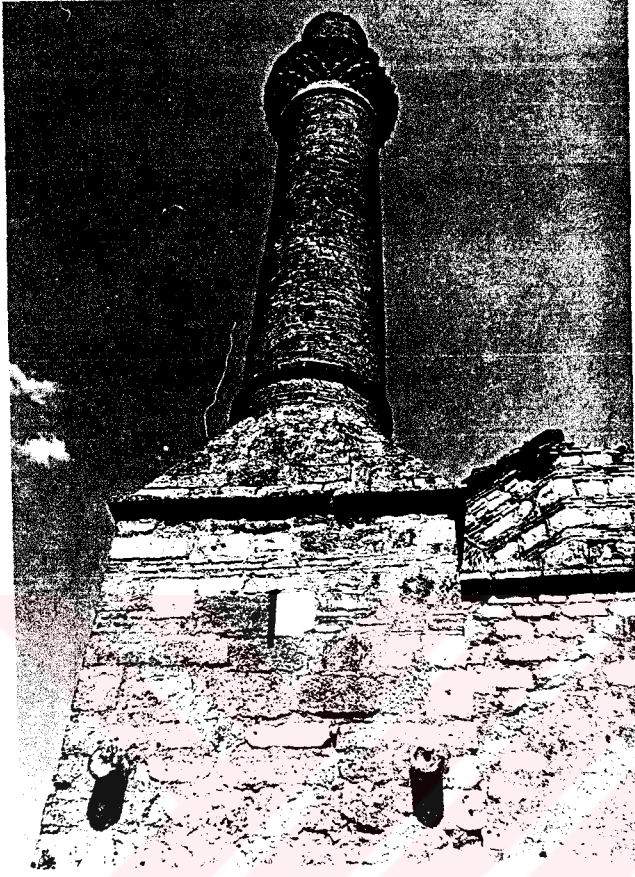
Resim 2- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Doğu cephesi.

Resim 3- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Batı cephesi.

Resim 4- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Güney cephesi.

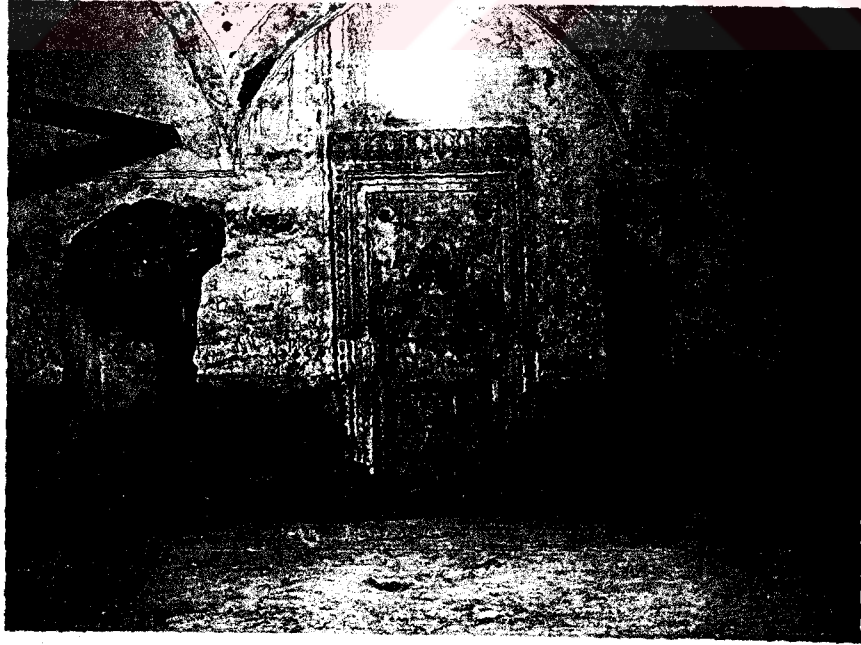
Resim 5- Çivril-Emirhisar,
Dedeköy Camii.Mi-
nare.

Resim 6- Çivril-Emirhisar,Dedeköy Camii.Kuzey cephesi.

Resim 7- Çivril-Emirhisar,
Dedeköy Camii.Ha-
rim girişi.

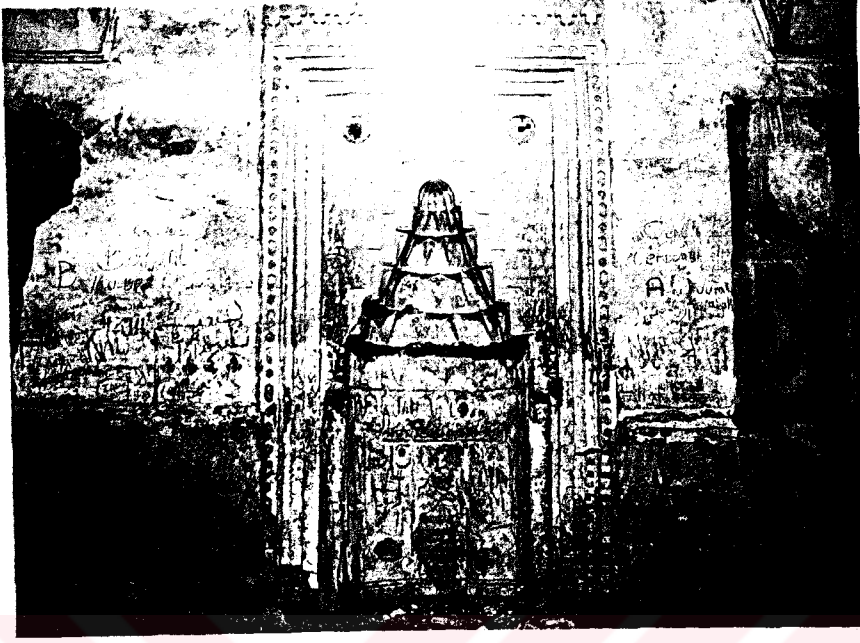
Resim 8- Çivril-Emirhisar,Dedeköy Camii.Harim.

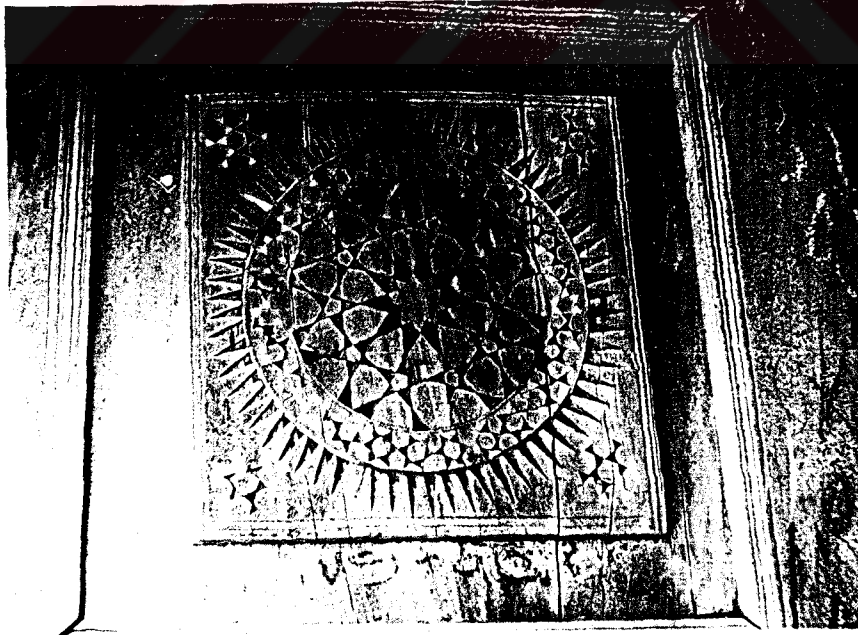
Resim 9- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Harim.

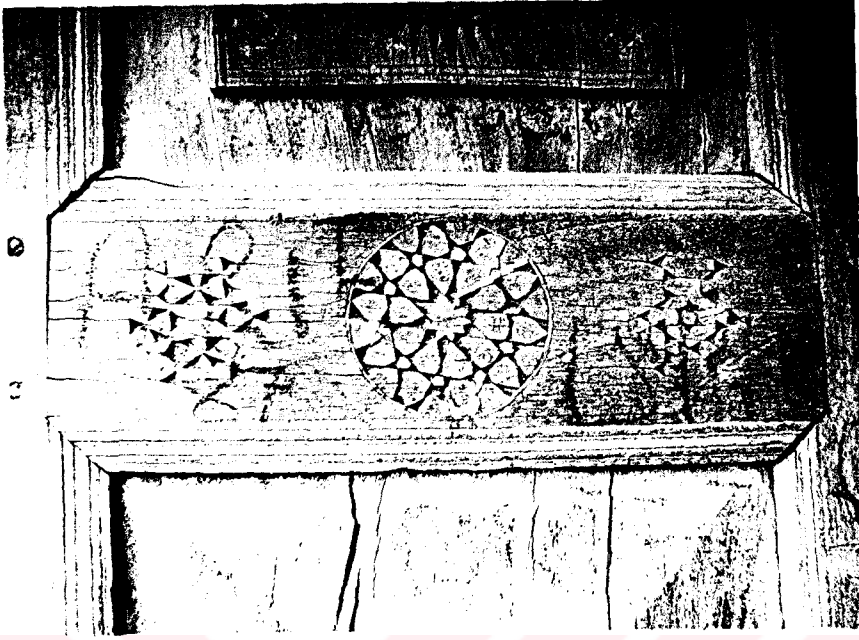
Resim 10- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Minare girişi.

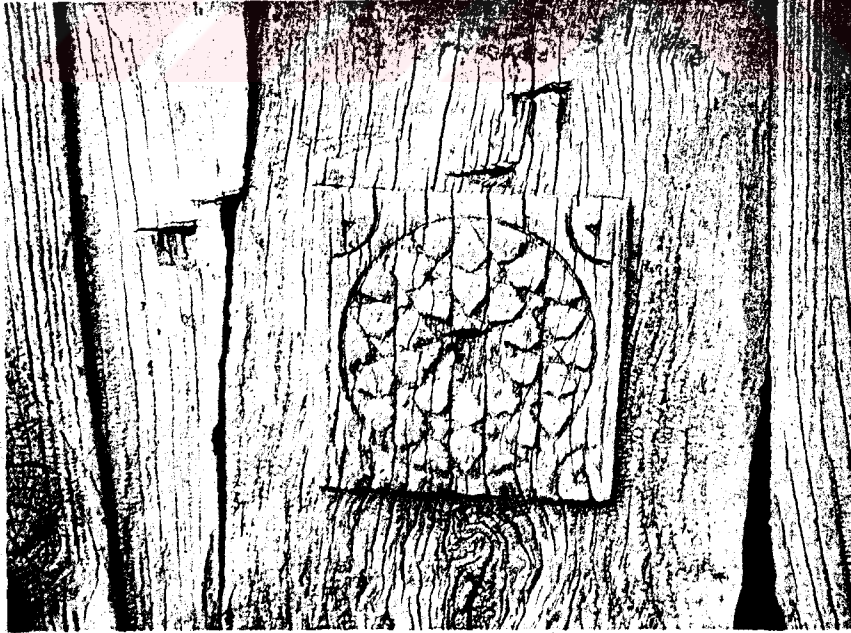
Resim 11- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Mihrap.

Resim 12- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Kapı kanatlarındaki süslemelerden ayrıntı.

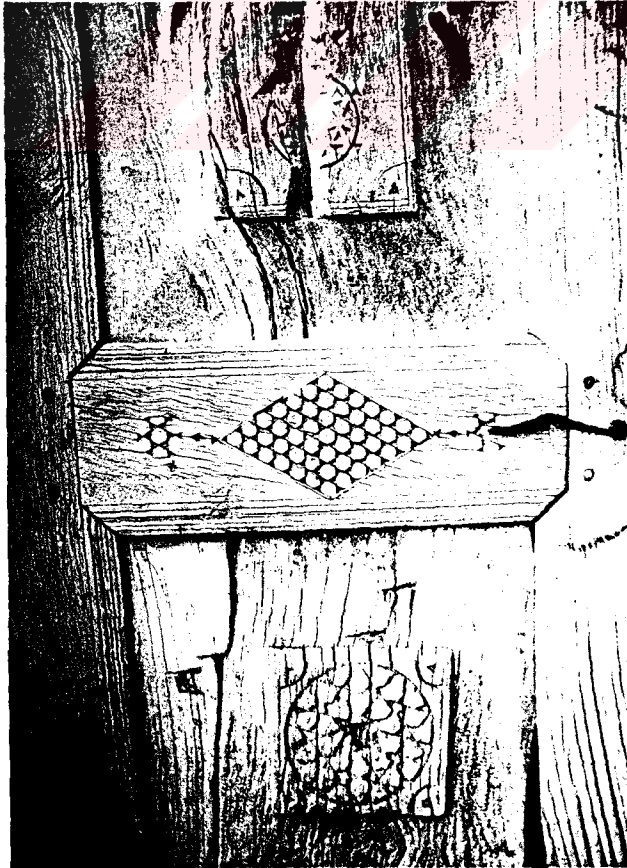
Resim 13- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Kapı kanatlarındaki süslemelerden ayrıntı.

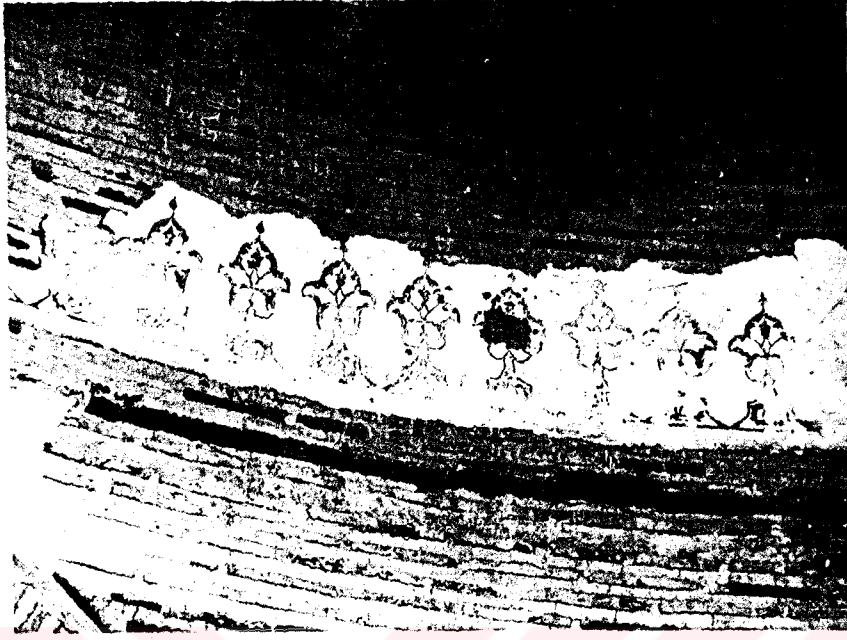
Resim 14- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Kapı kanatlarındaki süslemelerden ayrıntı.

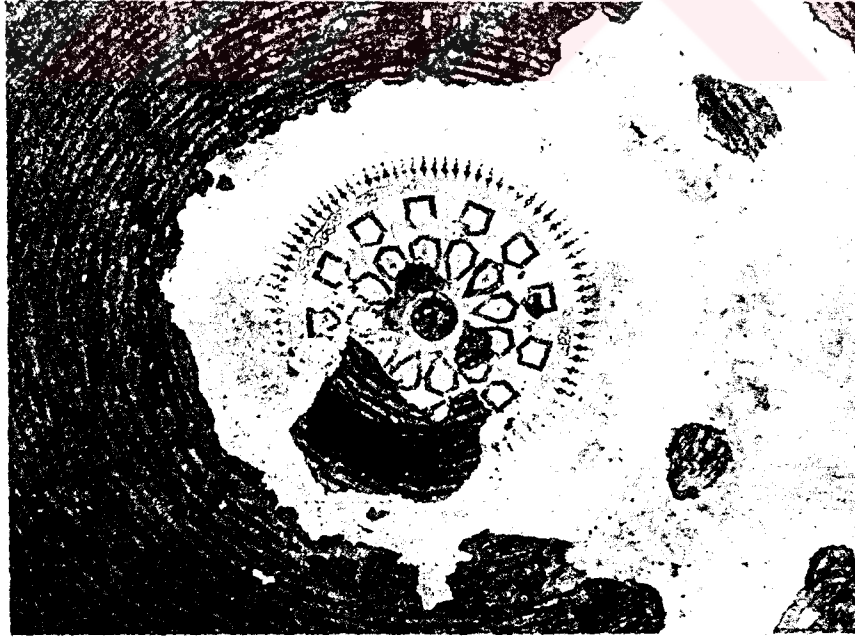
Resim 15- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Kapı kanatlarındaki süslemelerden ayrıntı.

Resim 16- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Kapı kanatlarındaki süslemelerden ayrıntı.

Resim 17- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Kubbe eteğindeki kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

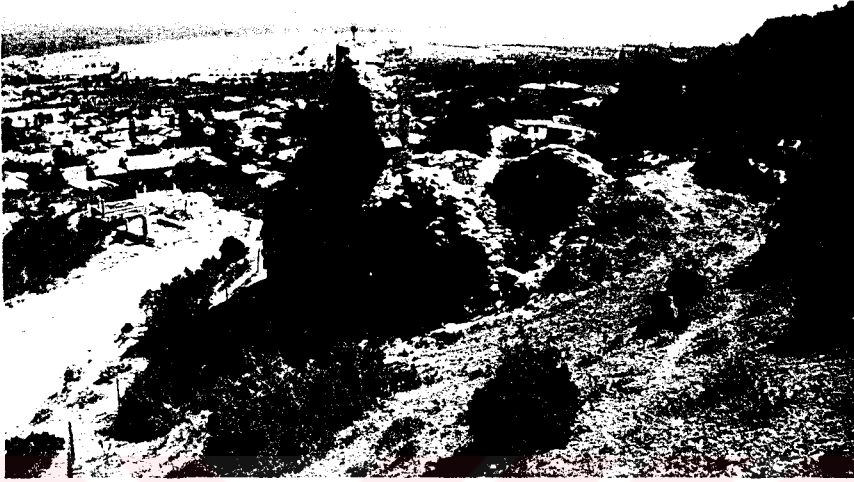
Resim 18- Çivril-Emirhisar, Dedeköy Camii. Kubbe göbeğindeki kalemîşi süsleme.

Resim 19- Honaz, Sultan Murad Camii. Genel görünüş.

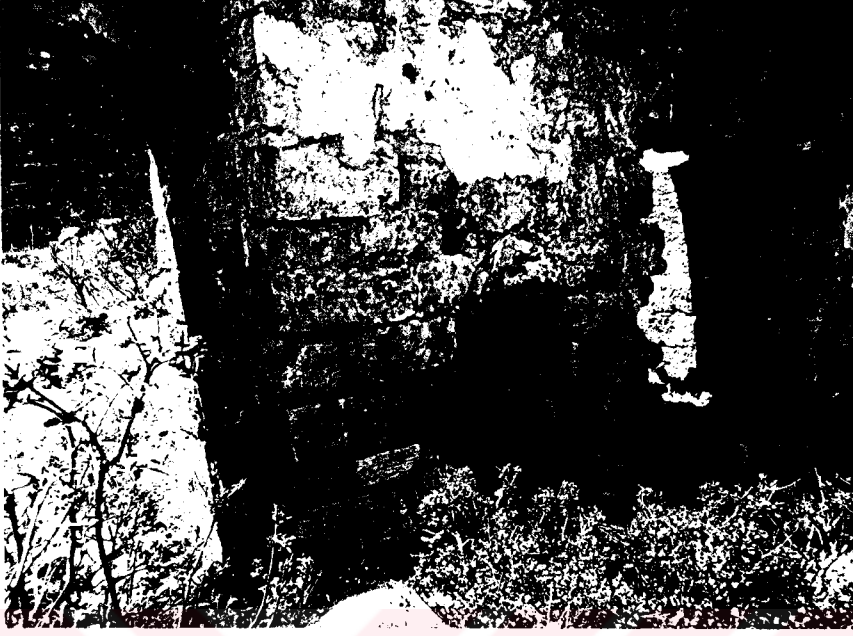
Resim 20- Honaz, Sultan Murad Camii. Batı cephesi.

Resim 21- Honaz, Sultan Murad Camii. Güney-batıdan görünüşü.

Resim 22- Honaz, Sultan Murad Camii. Kuzey cephesi.

Resim 23- Honaz, Sultan Murad Camii. Kuzey cephesinden ayrıntı.

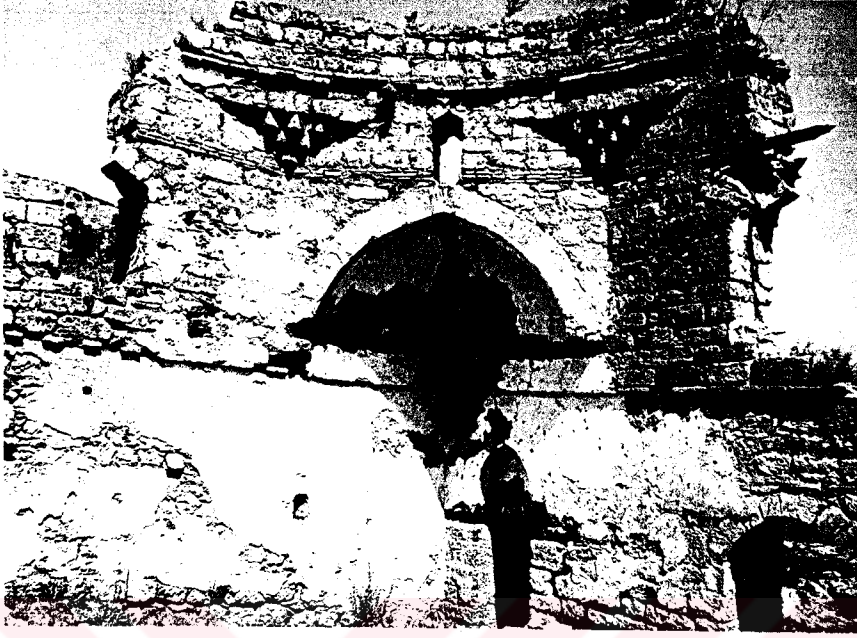
Resim 24- Honaz, Sultan Murad Camii. Taçkapı.

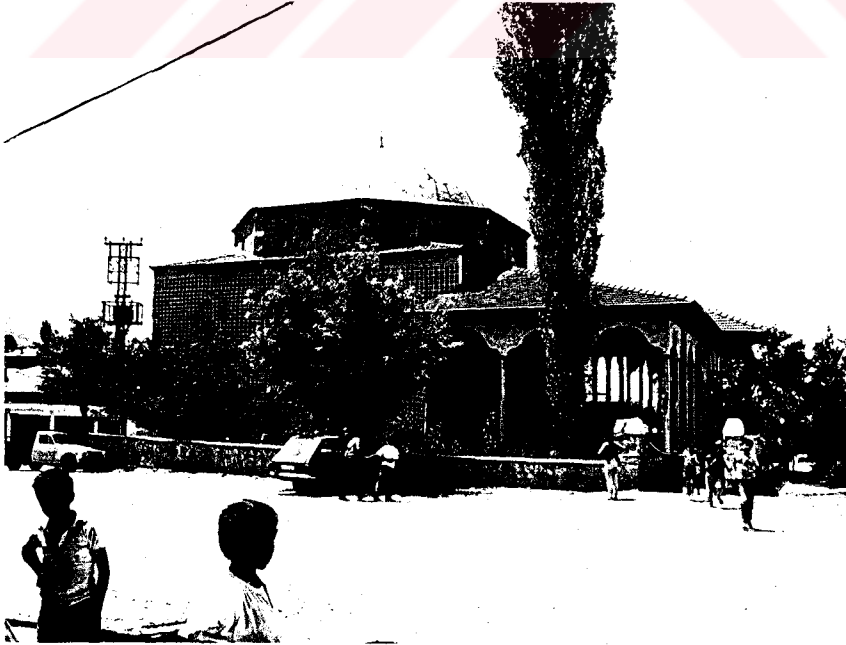
Resim 25- Honaz, Sultan Murad Camii. Harim.

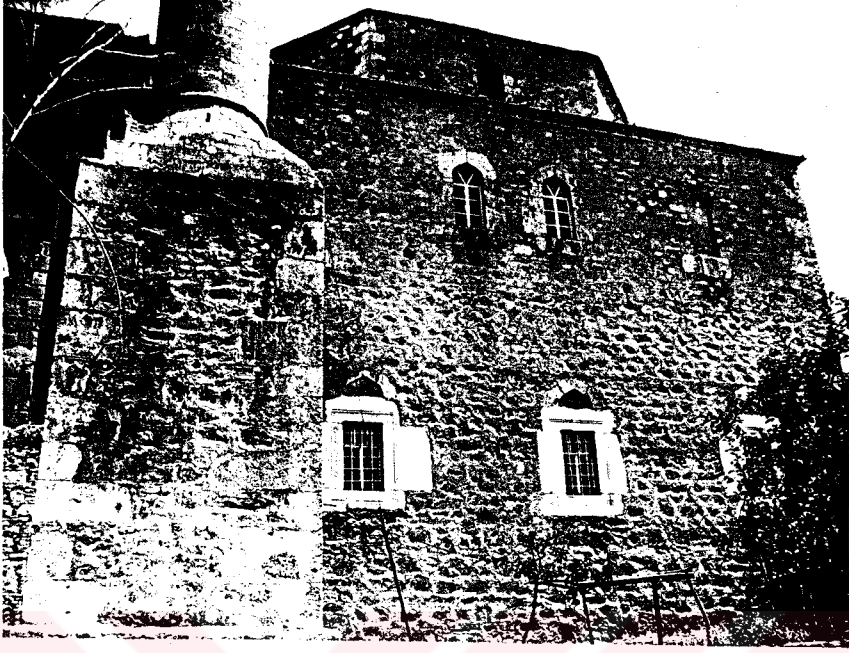
Resim 26- Honaz, Sultan Murad Camii. Harim.

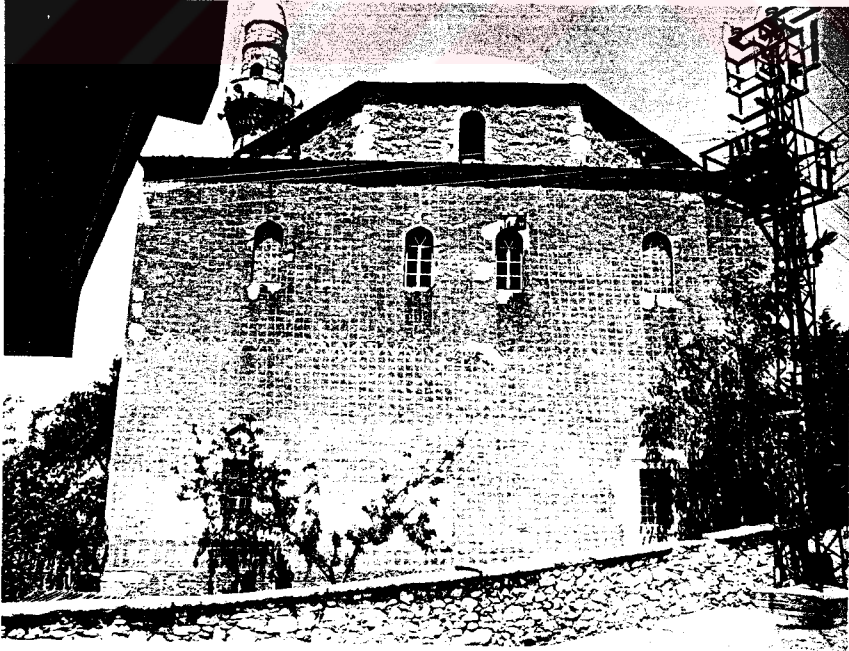
Resim 27- Honaz, Sultan Murad Camii. Kubbe geçişi.

Resim 28- Tavas-Hırka K6yü Camii. Kuzey-doğudan g6r6n6ř6.

Resim 29- Tavas-Hırka Köyü Camii.Batı cephesi.

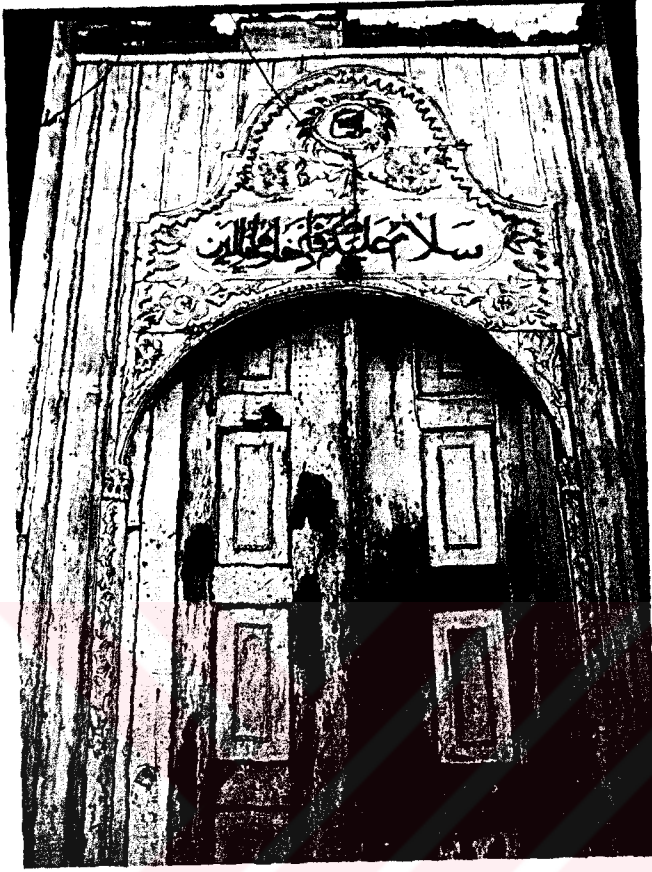
Resim 30- Tavas-Hırka Köyü Camii.Güney cephesi.

Resim 31- Tavas-Hırka Köyü
Cami.Minare.

Resim 32- Tavas-Hırka Köyü Camii.Kuzey cephesi.

Resim 33- Tavas-Hırka Köyü
Camii.Son cemaat
yeri girişi.

Resim 34- Tavas-Hırka Köyü Camii.Son cemaat yeri girişinden ayrıntı.

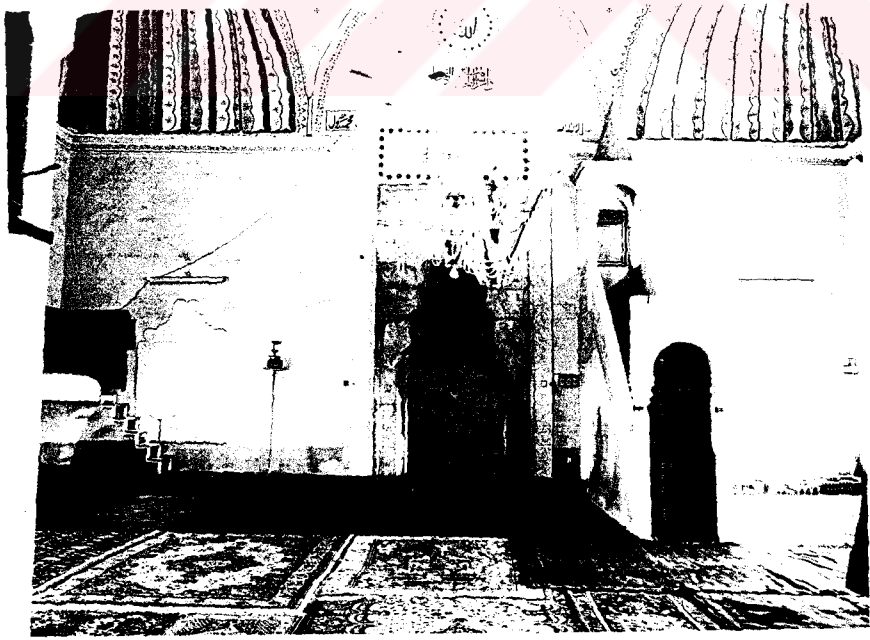
Resim 35- Tavas-Hırka Köyü Camii.Son cemaat yeri.

Resim 36- Tavas-Hırka Köyü Camii.Kuzey duvarının batı kanadı.

Resim 37- Tavas-Hırka Köyü Camii.Harim girişi.

Resim 38- Tavas-Hırka Köyü Camii.Harim.

Resim 39- Tavas-Hırka Köyü Camii.Harimin kuzey kanadı.

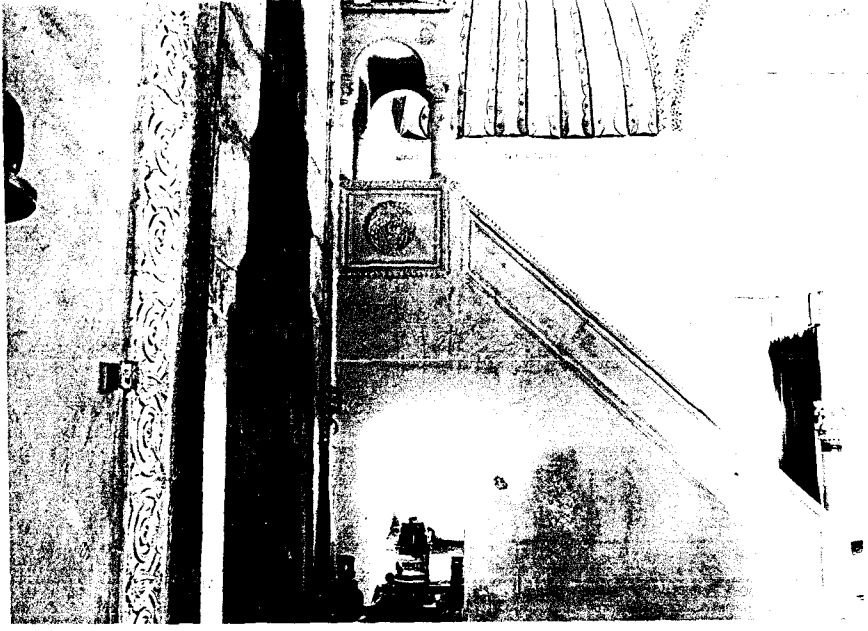
Resim 40- Tavas-Hırka Köyü Camii.Kadınlar mahfili merdivenin girişi.

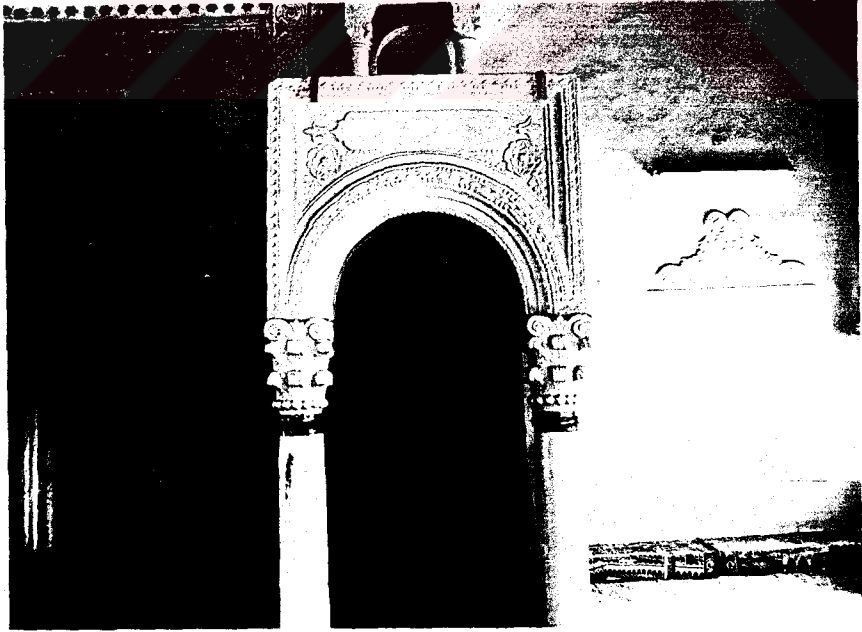
Resim 41- Tavas-Hırka Köyü Camii.Kadınlar mahfili girişi.

Resim 42- Tavas-Hırka Köyü
Camii.Mihrap.

Resim 43- Tavas-Hırka Köyü Camii.Minber.

Resim 44- Tavas-Hırka Köyü Camii.Minber.

Resim 45- Tavas-Hırka Köyü
Cami.Harim giri-
şindeki süsleme-
lerden ayrıntı.

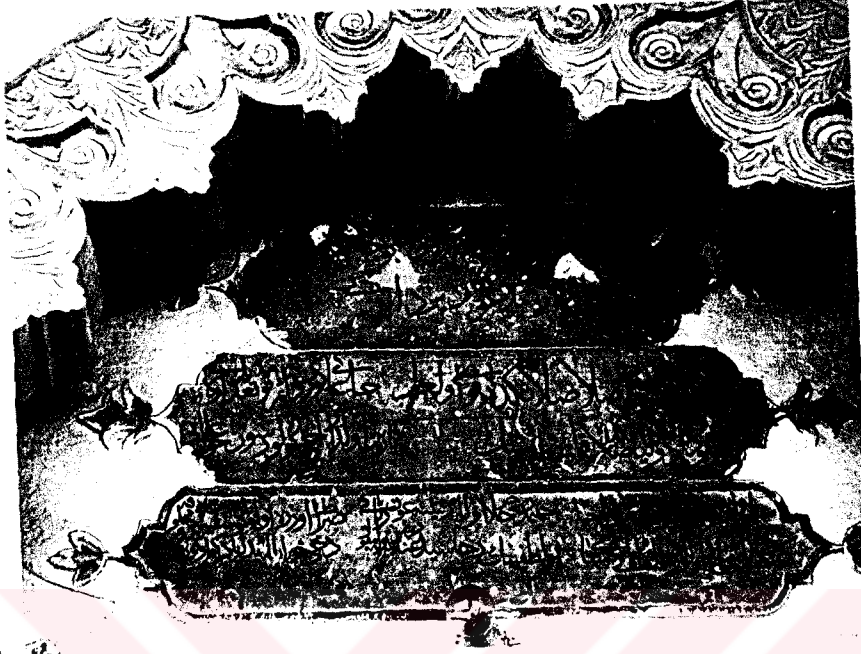
Resim 46- Tavas-Hırka Köyü
Cami.Harim giri-
şindeki süsleme-
lerden ayrıntı.

Resim 47- Tavas-Hırka Köyü Camii.Harim girişindeki süslemelerden ayrıntı.

Resim 48- Tavas-Hırka Köyü Camii.Harim girişindeki süslemelerden ayrıntı.

Resim 49- Tavas-Hırka Köyü Camii.Harim girişinin üstündeki kitabe.

Resim 50- Tavas-Hırka Köyü Camii.Dış avlu duvarındaki kitabe.

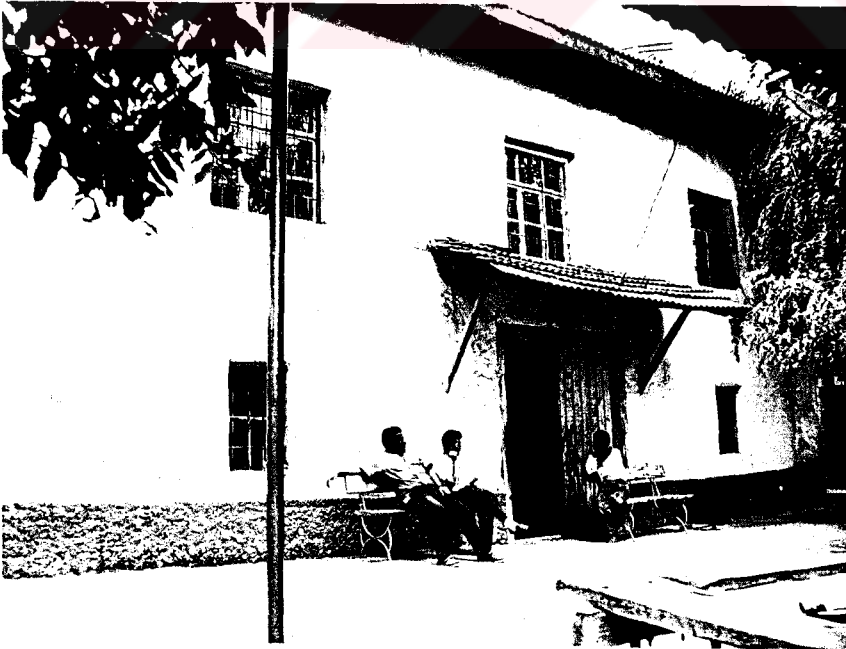
Resim 51- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Doğu cephesi.

Resim 52- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Batı cephesi.

Resim 53- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Güney cephesi.

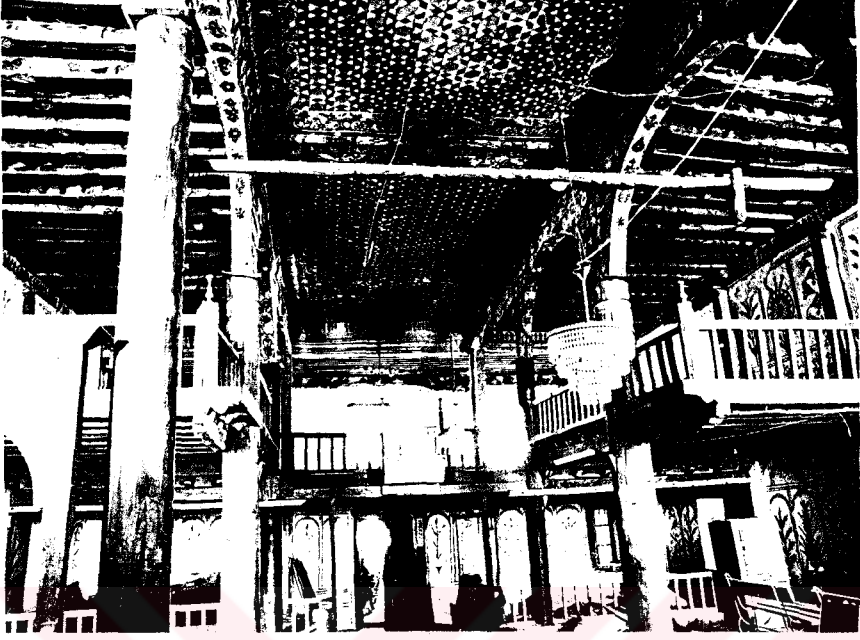
Resim 54- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kuzey cephesi.

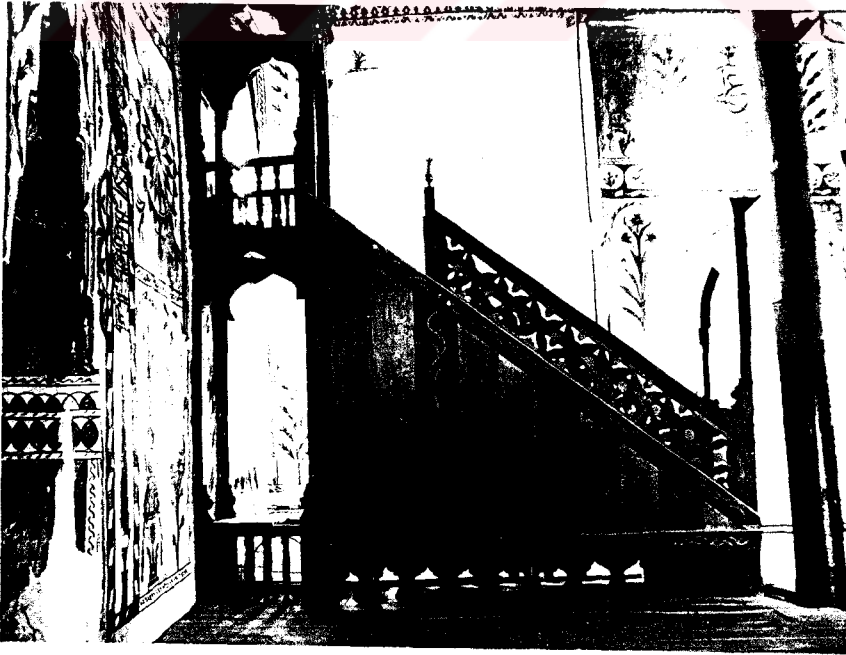
Resim 55- Baklan-Bogaziçi Kasabası Eski Camii.Harim girişi.

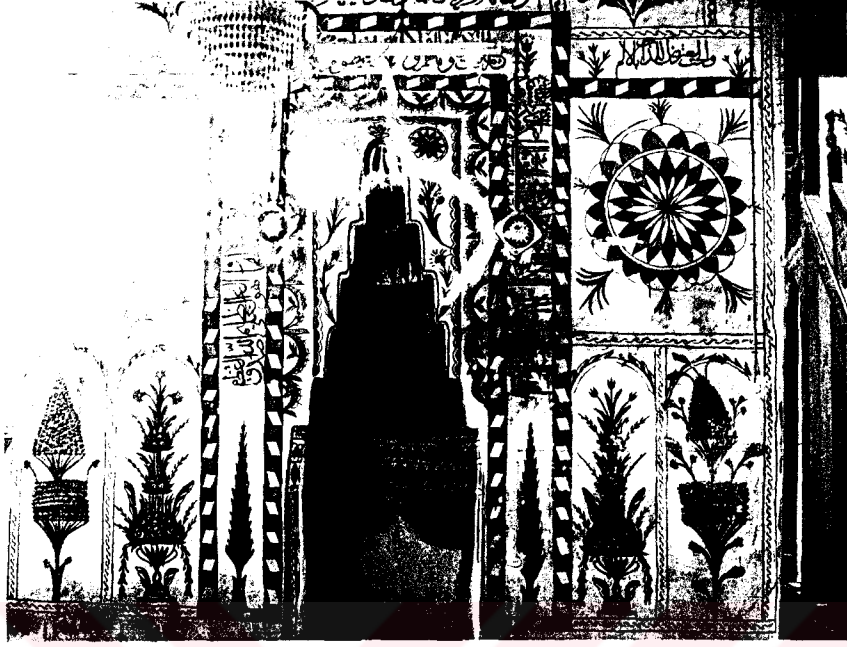
Resim 56- Baklan-Bogaziçi Kasabası Eski Camii.Harim.

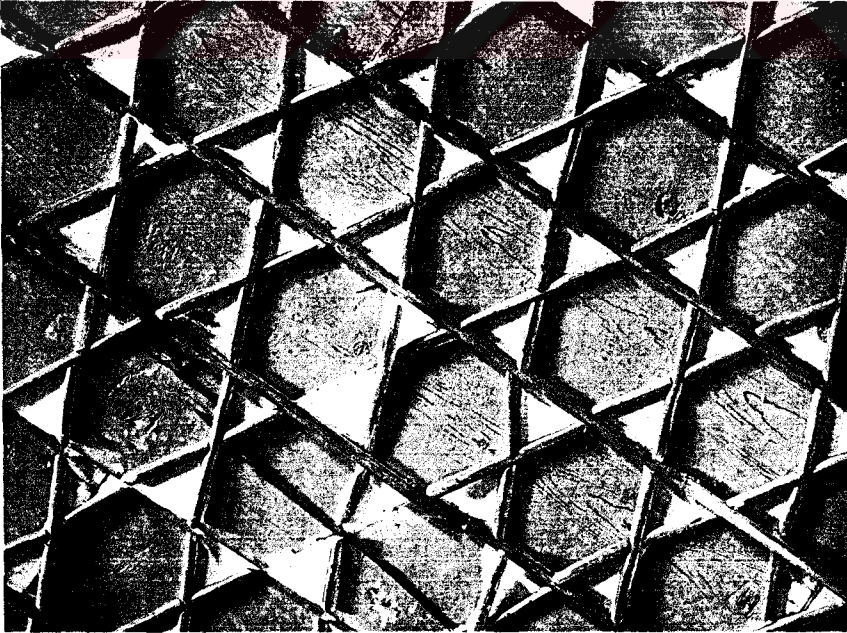
Resim 57- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Harim.

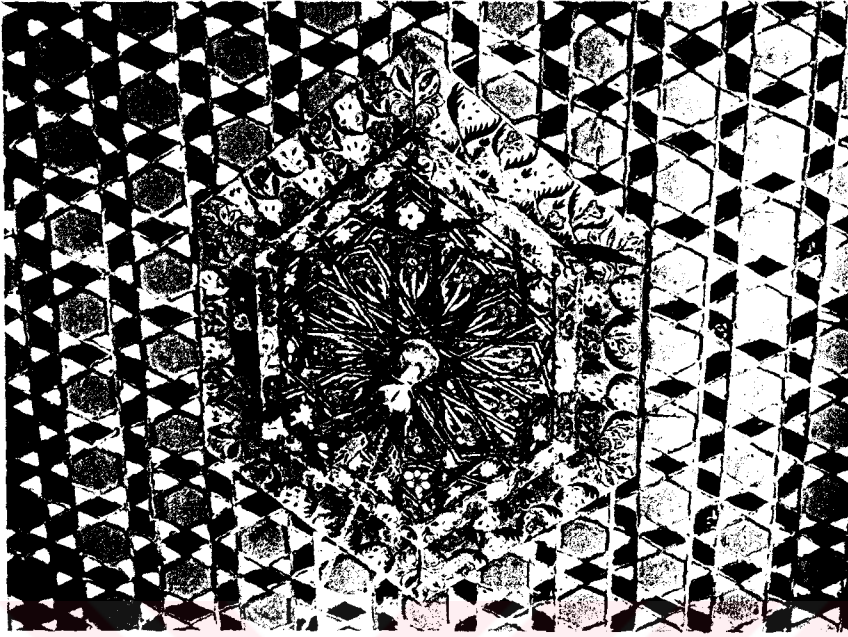
Resim 58- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Minber.

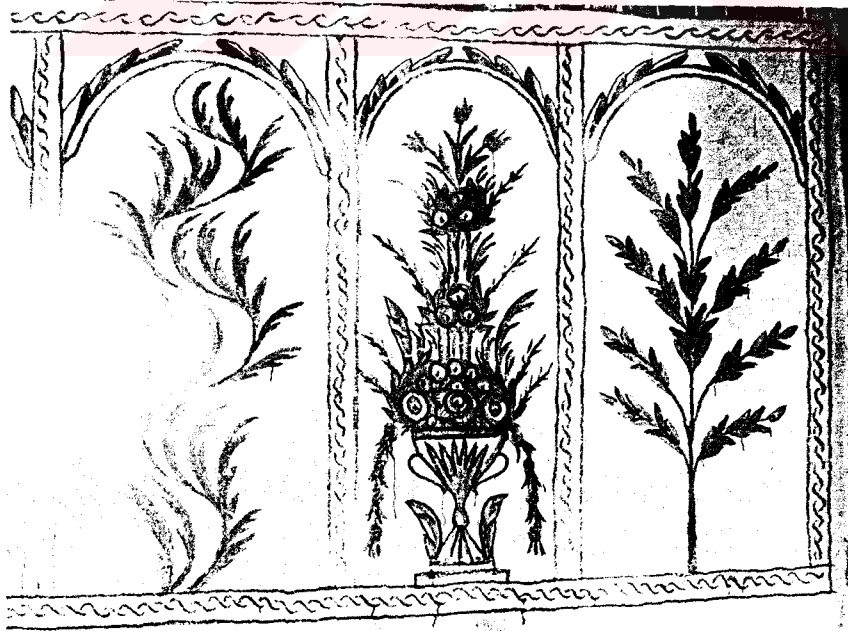
Resim 59- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Mihrap.

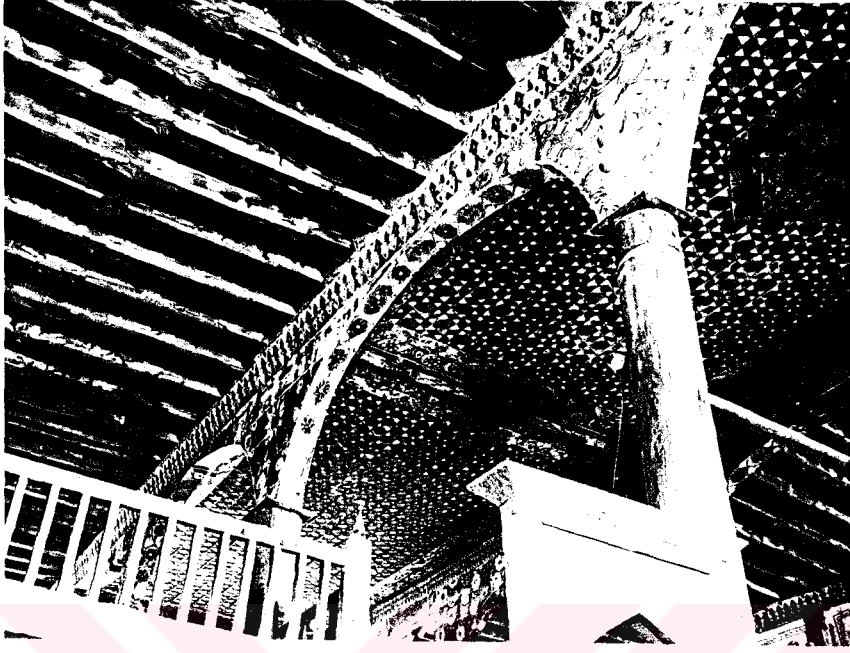
Resim 60- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Tavanın kuzey bölümünden ayrıntı.

Resim 61- Baklan-Boğaziçi kasabası Eski Camii.Tavanın güney bölümünden ayrıntı.

Resim 62- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

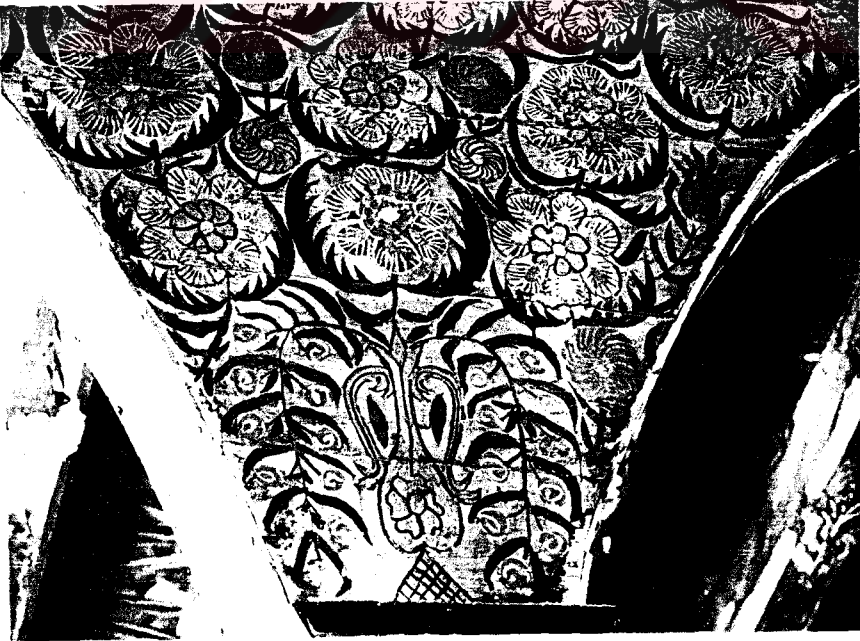
Resim 63- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Tavan.

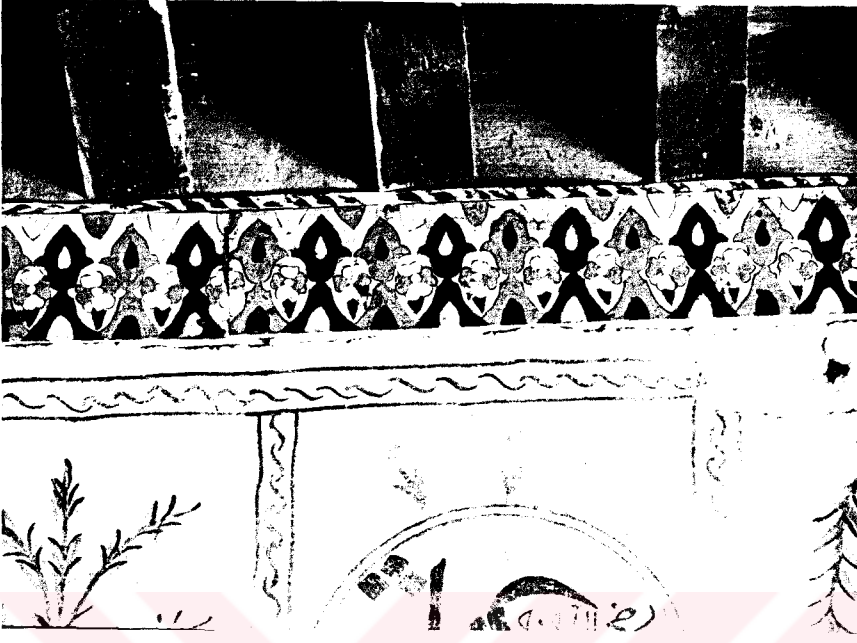
Resim 64- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 65- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

Resim 66- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

Resim 67- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 68- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 69- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

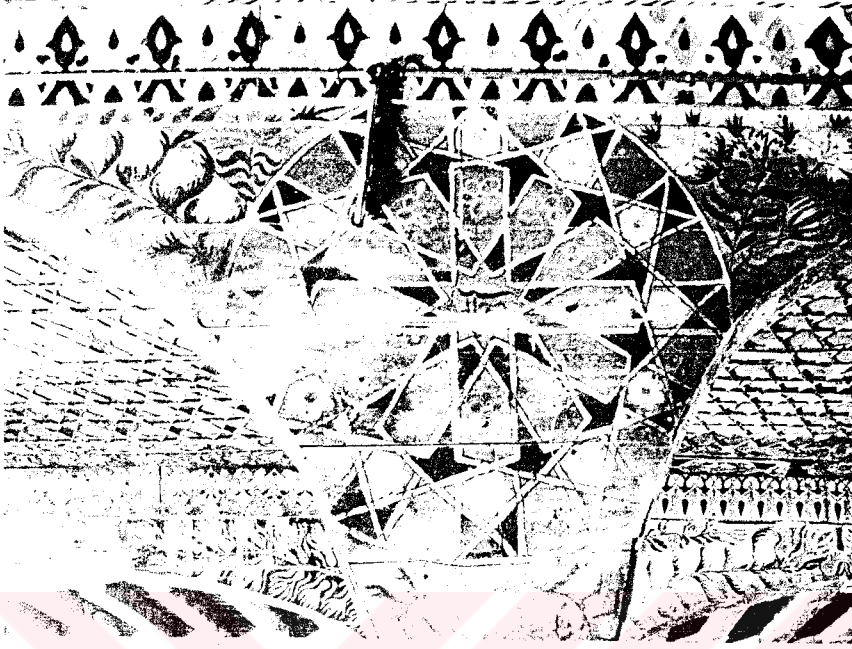
Resim 70- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 71- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

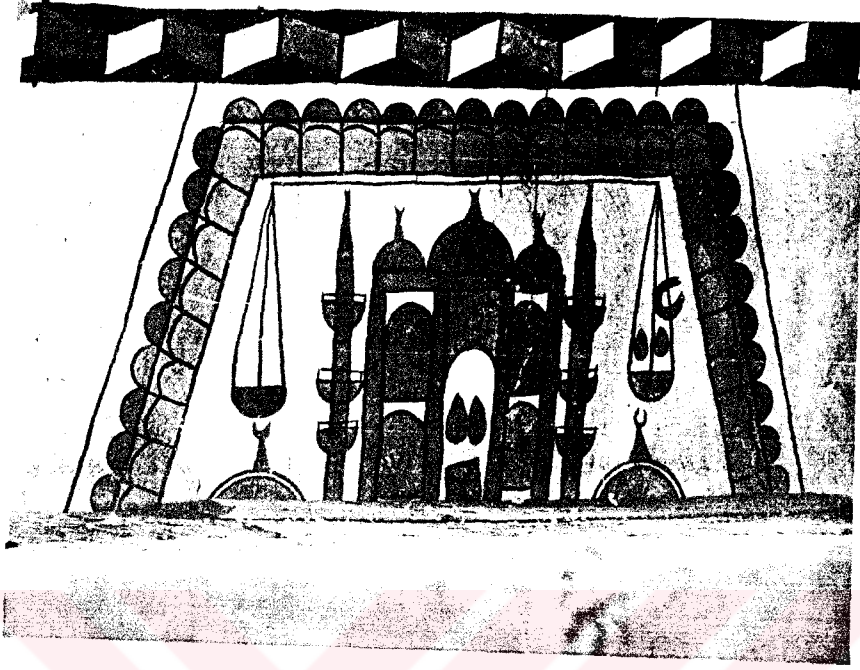
Resim 72- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

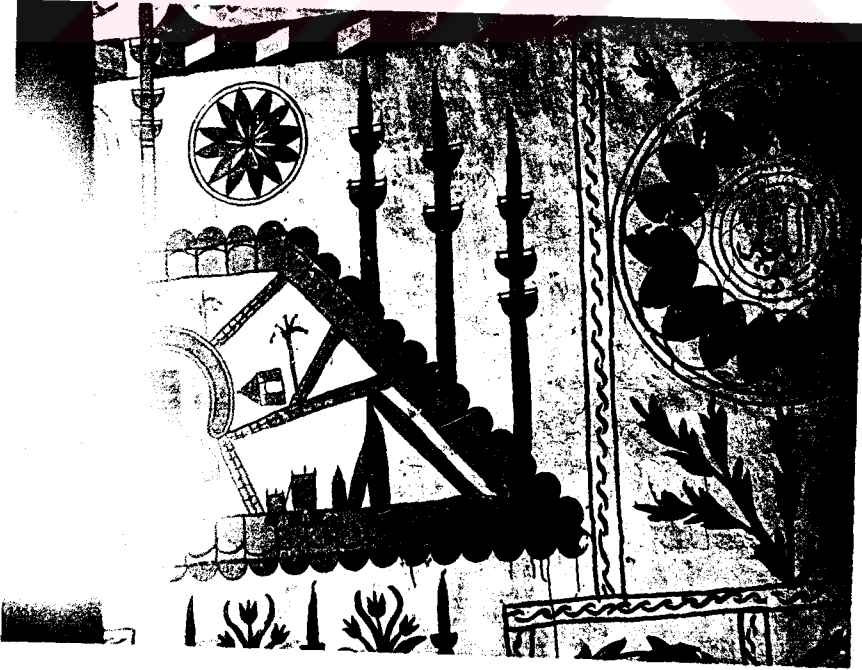
Resim 73- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

Resim 74- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Batı duvarındaki cami tasviri.

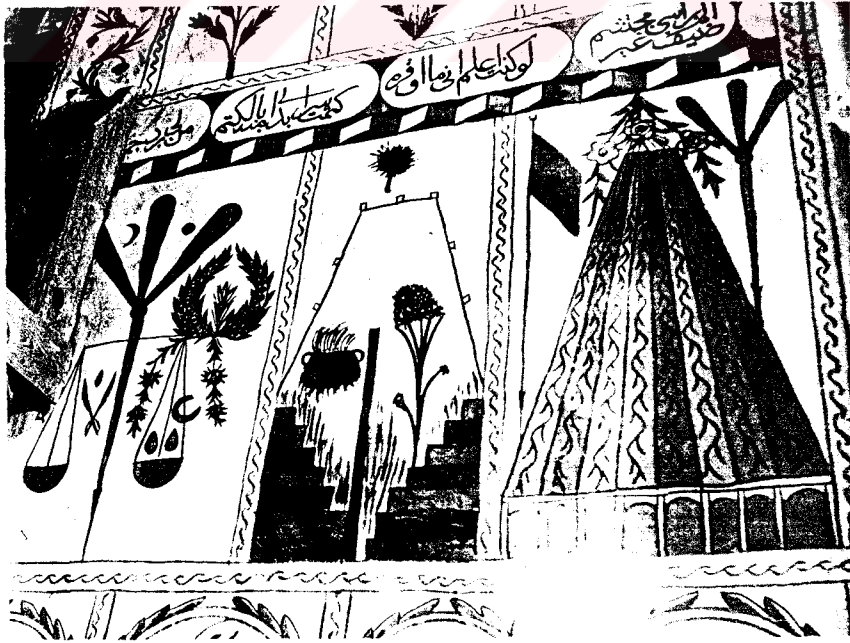
Resim 75- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Doğu duvarındaki cami tasviri.

Resim 76- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Kabe tasviri.

Resim 77- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Harimin doğu duvarındaki süslemeler.

Resim 78- Baklan-Boğaziçi Kasabası Eski Camii.Harimin doğu duvarındaki sembolik tasvirler.

Resim 79- Çivril-Savran Köyü Camii.Doğu cephesi.

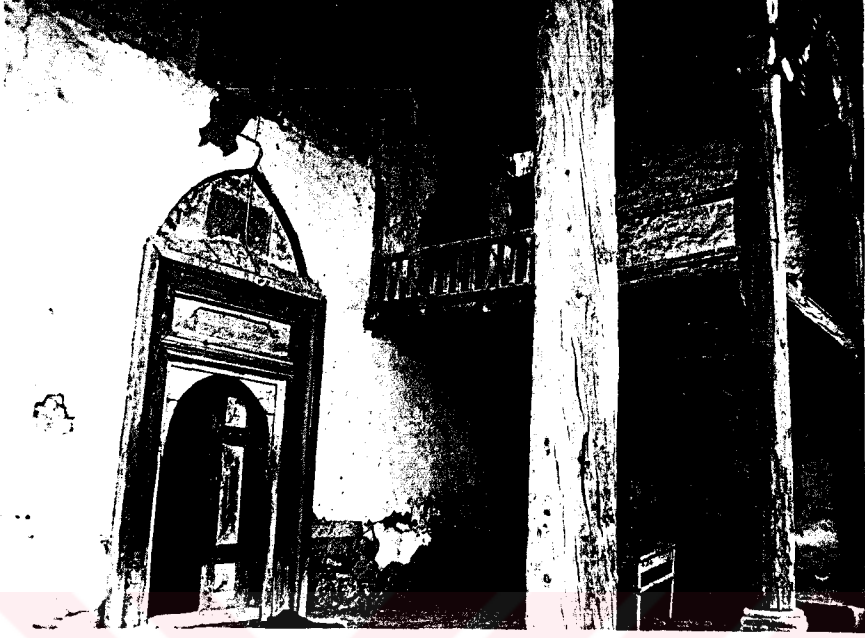
Resim 80- Çivril-Savran Köyü Camii.Batı cephesi.

Resim 81- Çivril-Savran Köyü Camii.Güney cephesi.

Resim 82- Çivril-Savran Köyü Camii.Kuzey cephesi.

Resim 83- Çivril-Savran Köyü Camii.Son cemaat yeri.

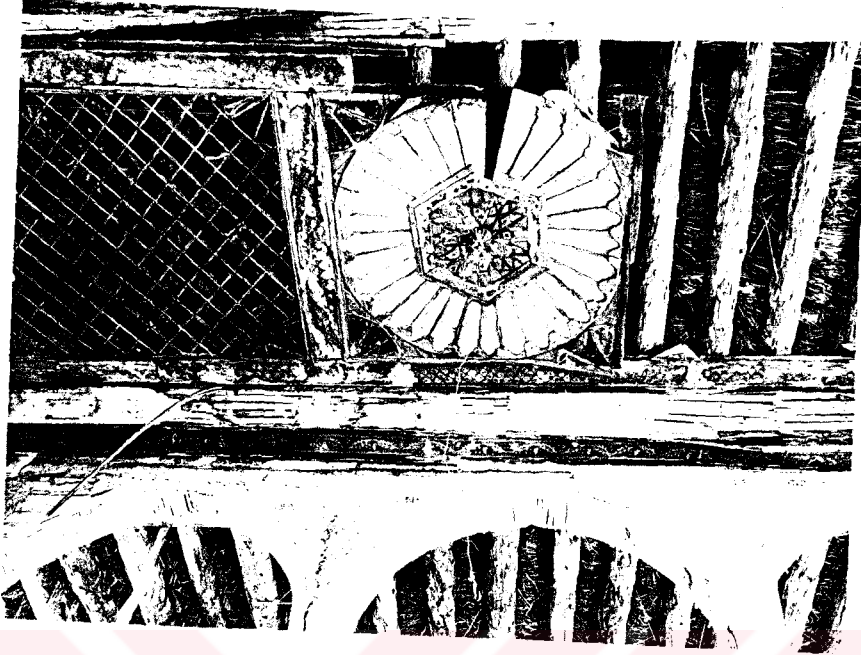
Resim 84- Çivril-Savran Köyü Camii.Son cemaat yeri.

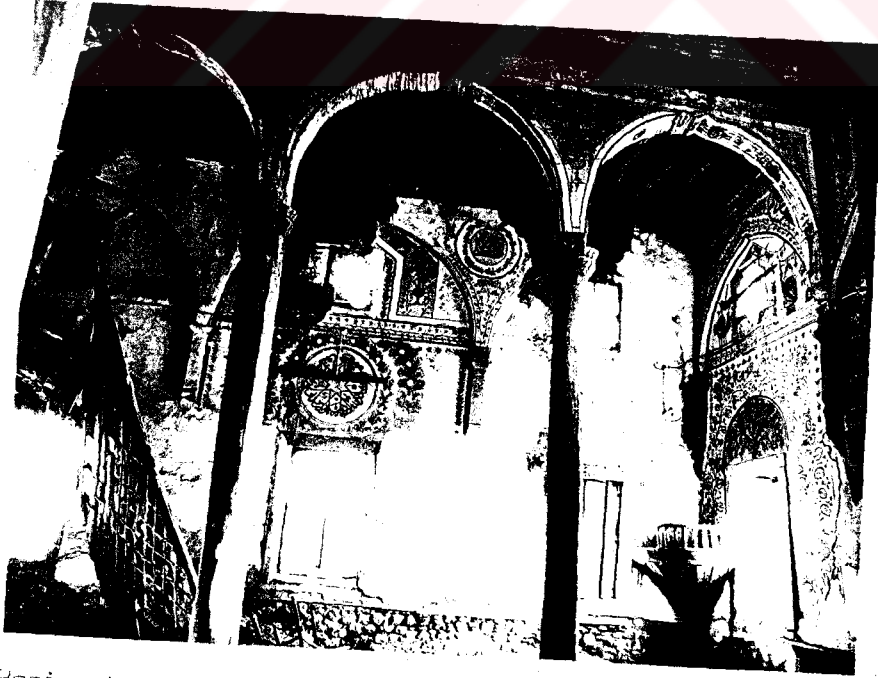
Resim 85- Çivril-Savran Köyü Camii.Harim girişi.

Resim 86- Çivril-Savran Köyü Camii.Harim.

Resim 87- Çivril-Savran Köyü Camii.Tavan.

Resim 88- Çivril-Savran Köyü Camii.Harimin doğu kanadı.

Resim 69- Çivril-Savran Köyü Camii.Harimin batı kanadı.

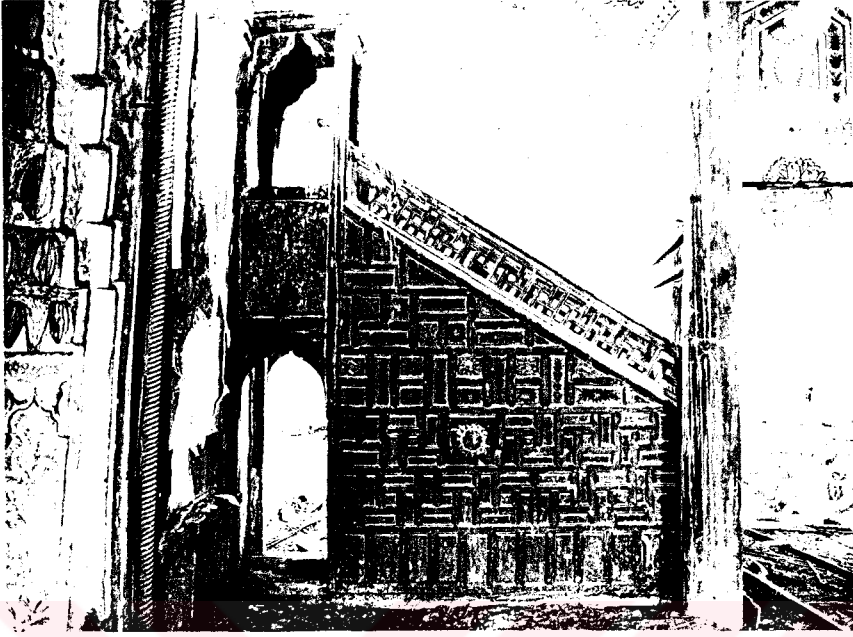
Resim 90- Çivril-Savran Köyü Camii.Harimin kuzey kanadı.

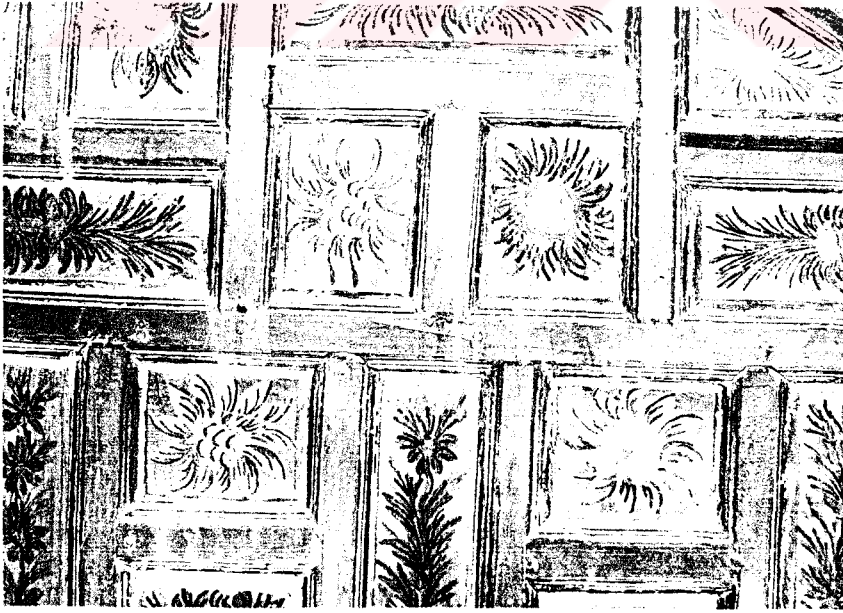
Resim 91- Çivril-Savran Köyü Camii.Kadınlar mahfili tabanının alt yüzü.

Resim 92- Çivril-Savran Köyü Camii.Mihrap.

Resim 93- Çivril-Savran Köyü Camii.Minber.

Resim 94- Çivril-Savran Köyü Camii.Minberden ayrıntı.

Resim 95- Çivril-Savran Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 96- Çivril-Savran Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

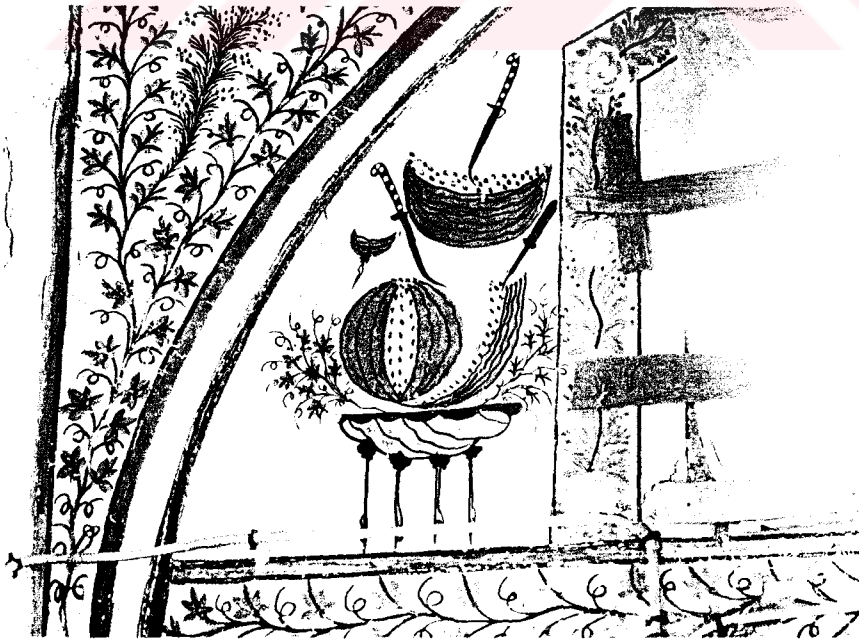
Resim 97- Çivril-Savran Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 98- Çivril-Savran Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

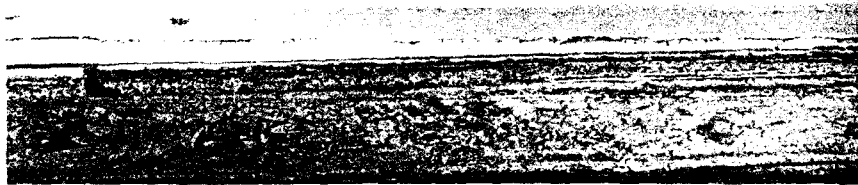
Resim 99- Çivril-Savran Köyü
Camii.Kalemîşi süs-
lemelerden ayrıntı.

Resim 100- Çivril Savran Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 101- Çivril-Savran Köyü Camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

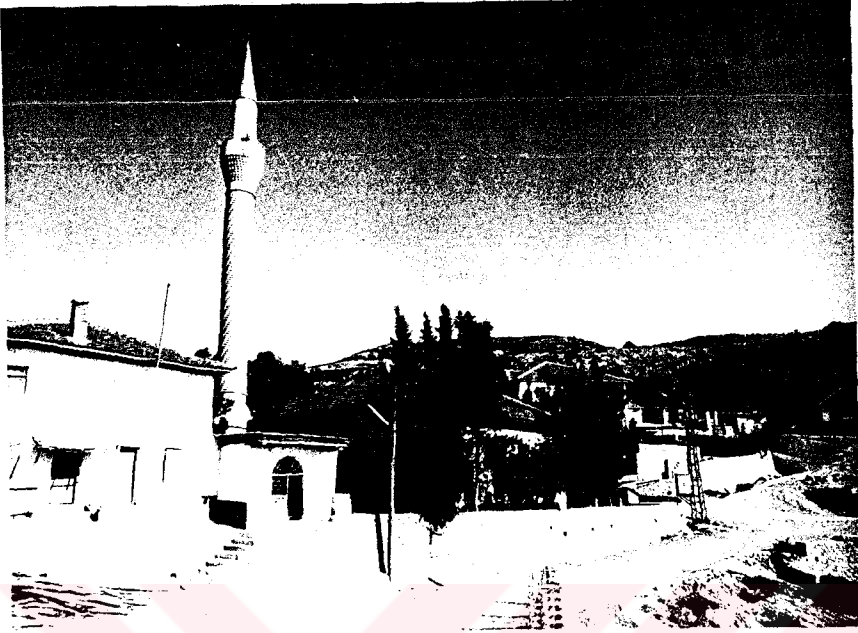
Resim 102- Çivril-Savran Köyü Camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

Resim 103- Çivril-Savran Köyü camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

Resim 104- Çivril-Savran Köyü Camii.Onarım kitabesi.

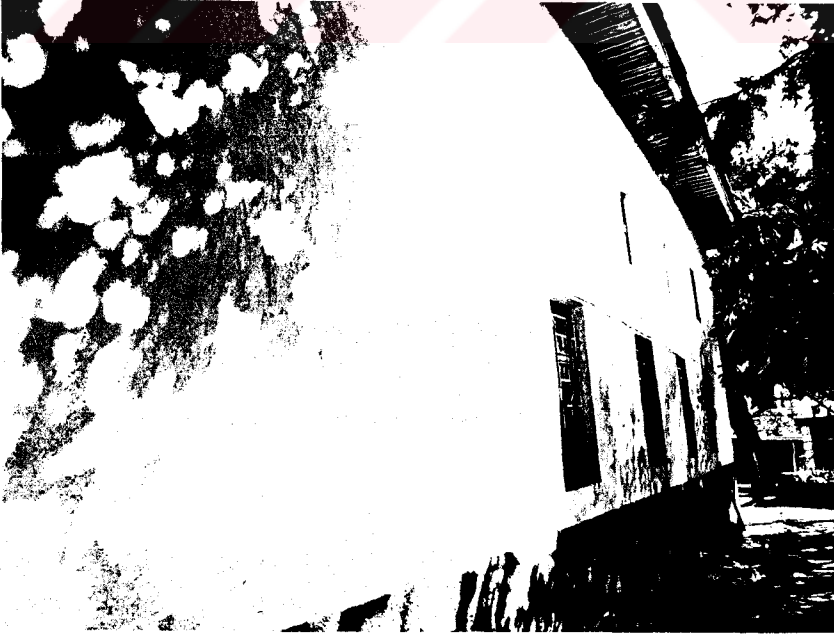
Resim 105- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Kuzey-batıdan genel görünüşü.

Resim 106- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Doğu cephesi.

Resim 107- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Güney cephesi.

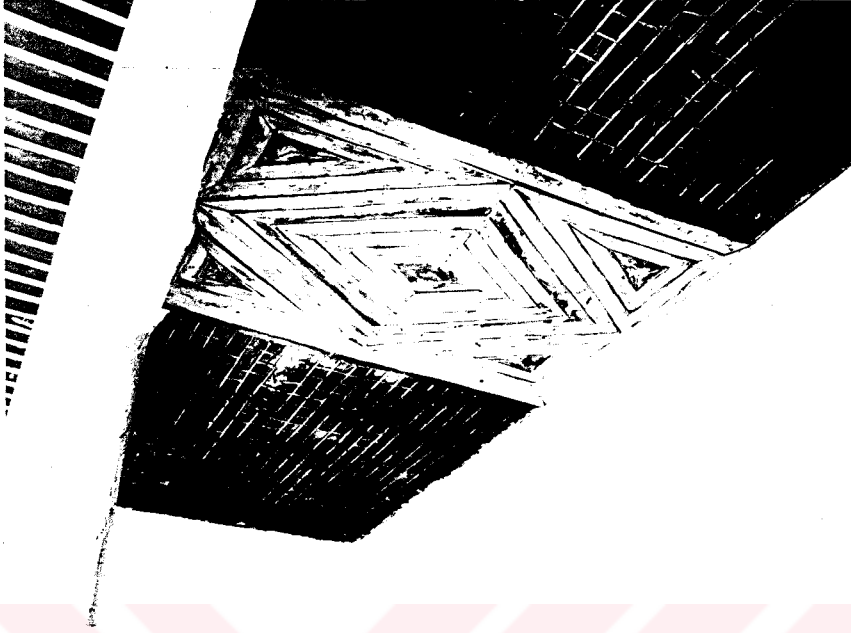
Resim 108- Çal-Kocaköy Köyü Camii.batı cephesi.

Resim 109- Çal-Kocaköy Köyü
Camii.Minare.

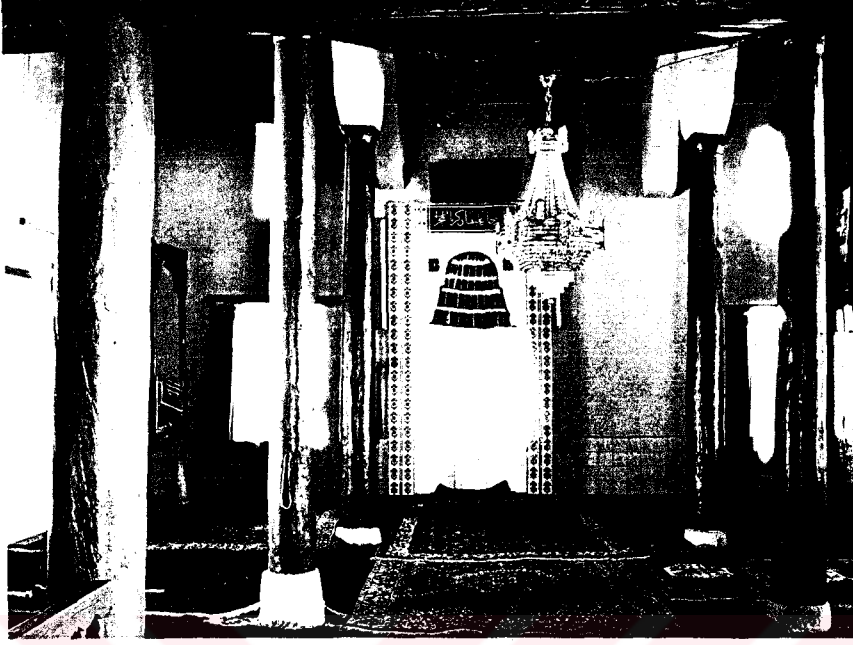
Resim 110- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Kuzey cephesi.

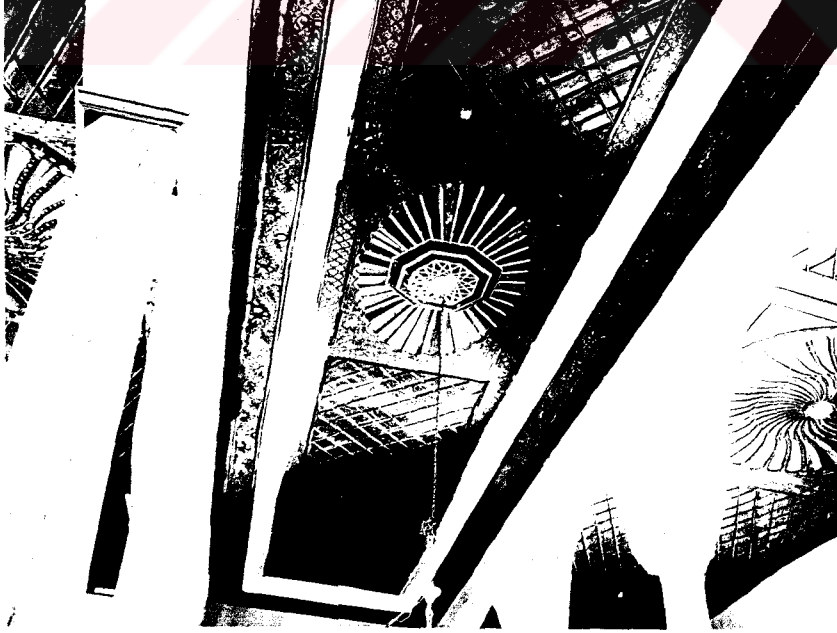
Resim 111- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Son cemaat yeri tavanı.

Resim 112- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Harim girişi.

Resim 113- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Harim.

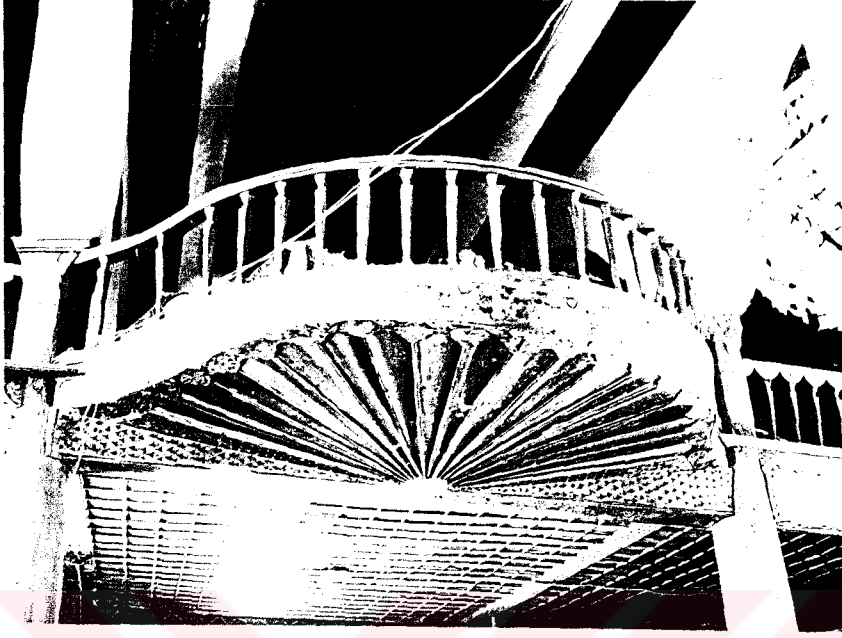
Resim 114- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Harim tavanı.

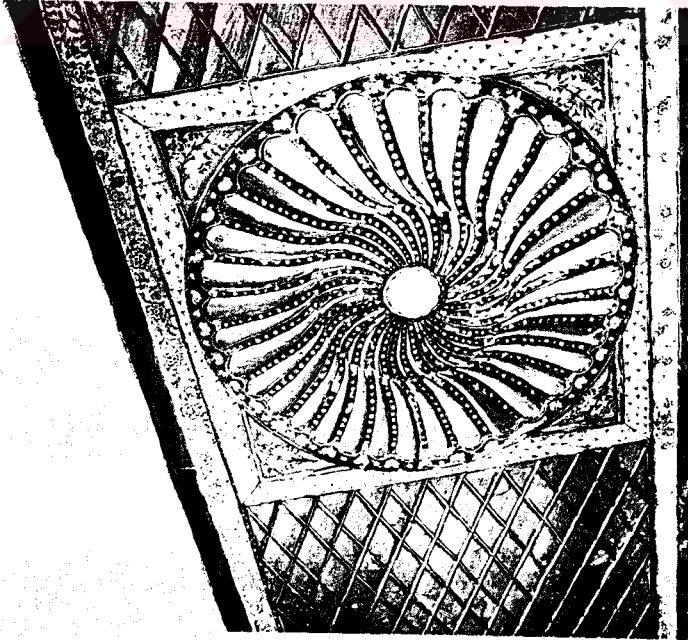
Resim 115- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Harim.

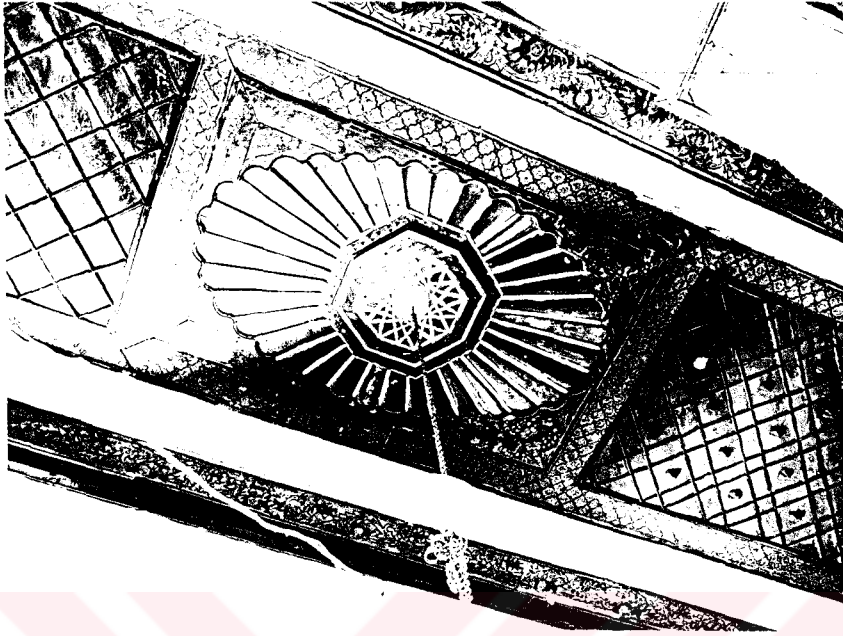
Resim 116- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Mihrap.

Resim 117- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Kadınlar mahfili.

Resim 118- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Doğu sahını tavan göbeği.

Resim 119- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Ürta sahnın tavanı.

Resim 120- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 121- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 122- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 123- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 124- Çal-Kocaköy Köyü Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 125- Çal-Kocaköy Köyü Camii. İnşa kitabesi.

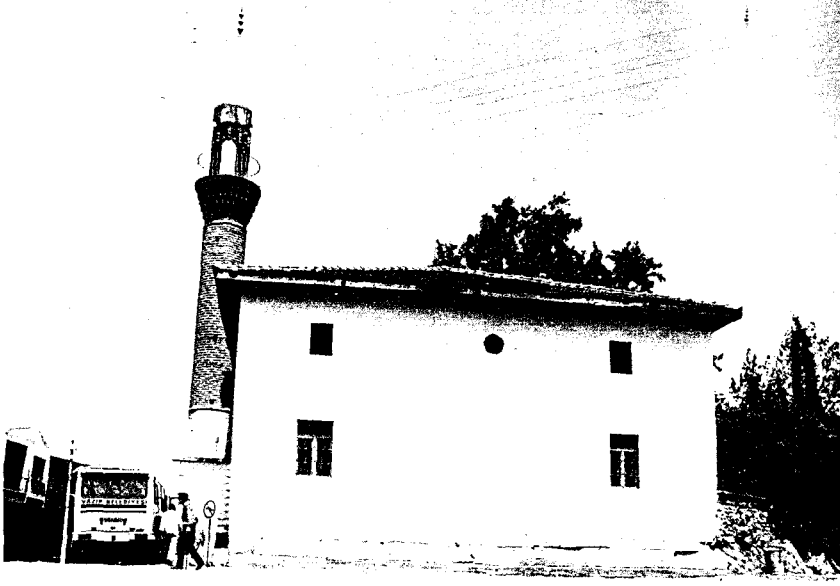
Resim 126- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. Kuzey-batıdan görünüşü.

Resim 127- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. Doğu cephesi.

Resim 128- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. Batı cephesi.

Resim 129- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Güney cephesi.

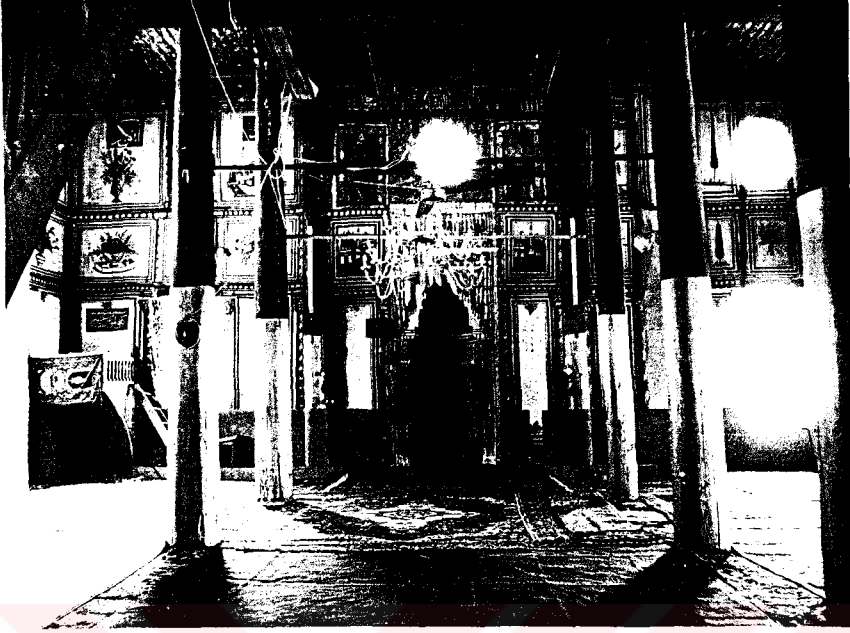
Resim 130- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Kuzey cephesi.

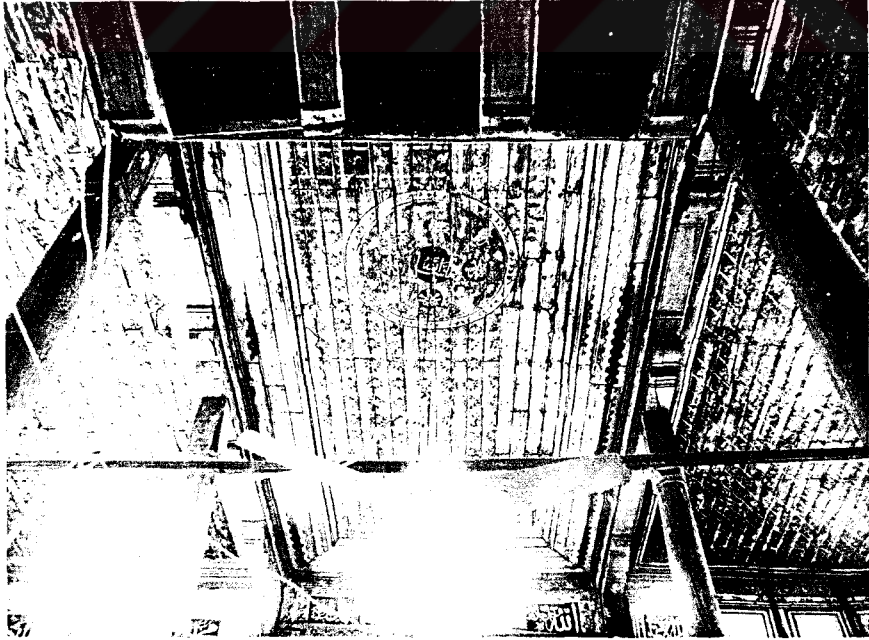
Resim 131- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Son cemaat yeri.

Resim 132- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Harim girişi.

Resim 133- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Harim.

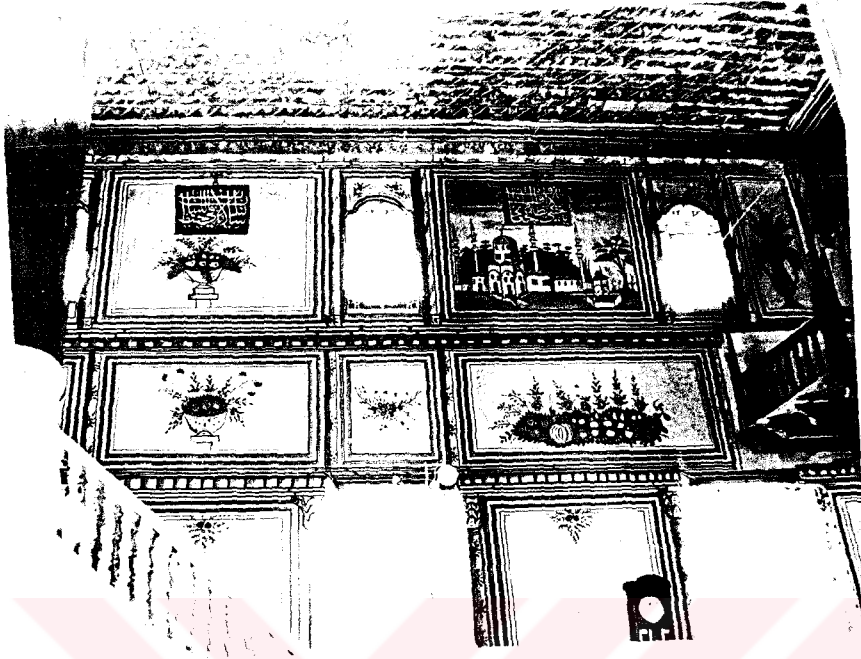
Resim 134- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Harim tavanı.

Resim 135- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Tavanın kuzey kesimi.

Resim 136- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Harimin kuzey kanadı.

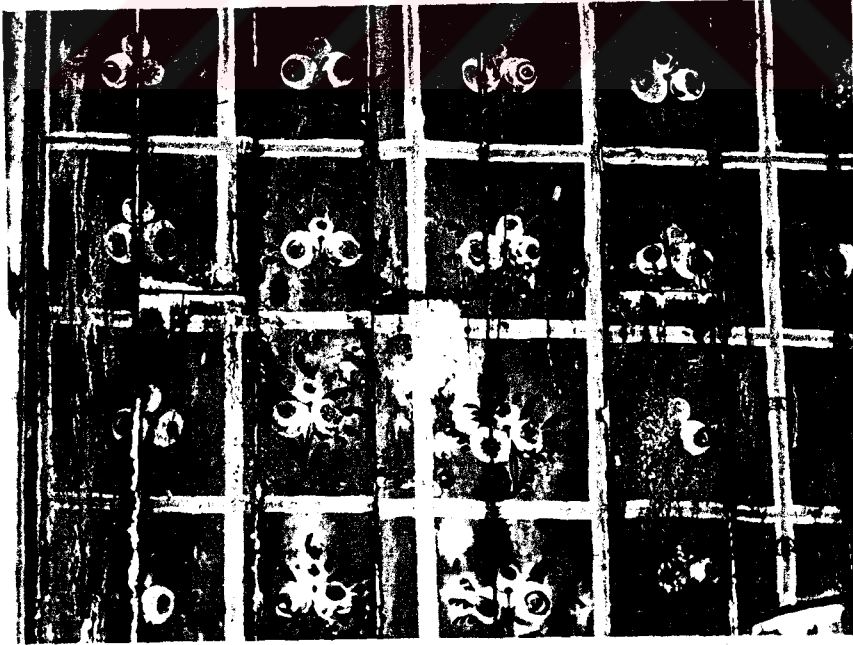
Resim 137- Acipayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. Batı duvarı.

Resim 138- Acipayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. Mihrap.

Resim 139- Acipayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Minber.

Resim 140- Acipayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Tavandan ayrıntı.

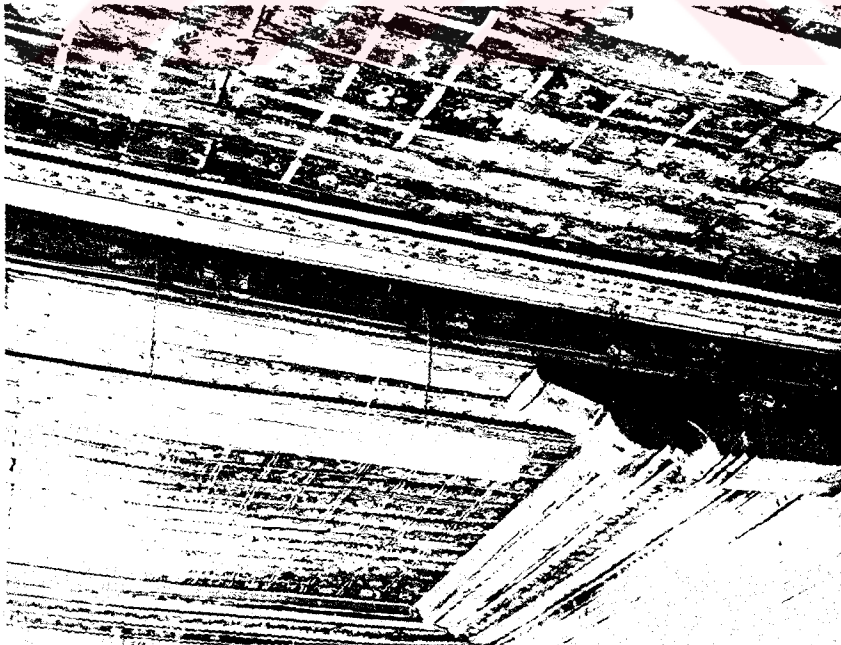
Resim 141- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Tavanın doğu kesimi.

Resim 142- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Urta sahnin tavanından ayrıntı.

Resim 143- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 144- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 145- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

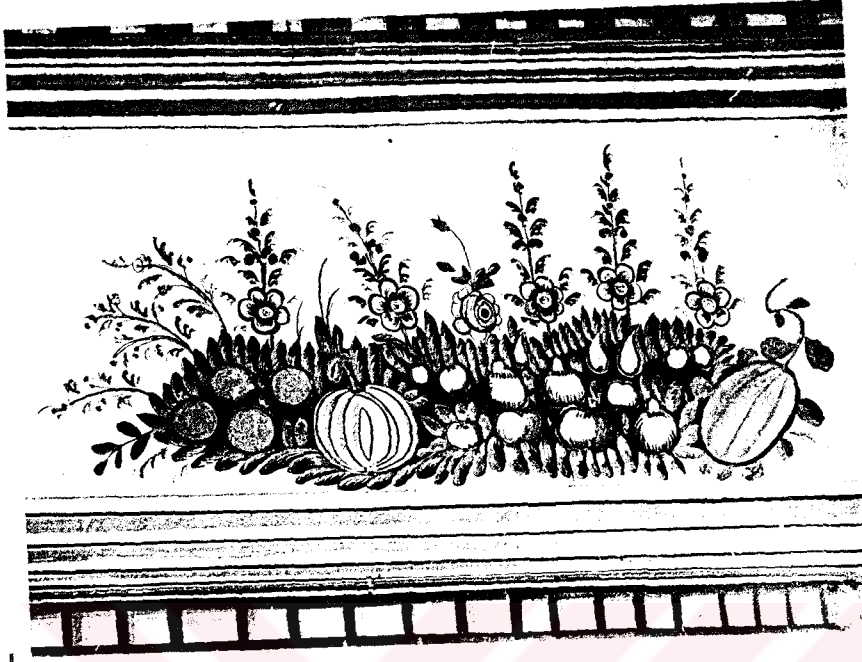
Resim 146- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Kuzey duvarındaki süslemeler.

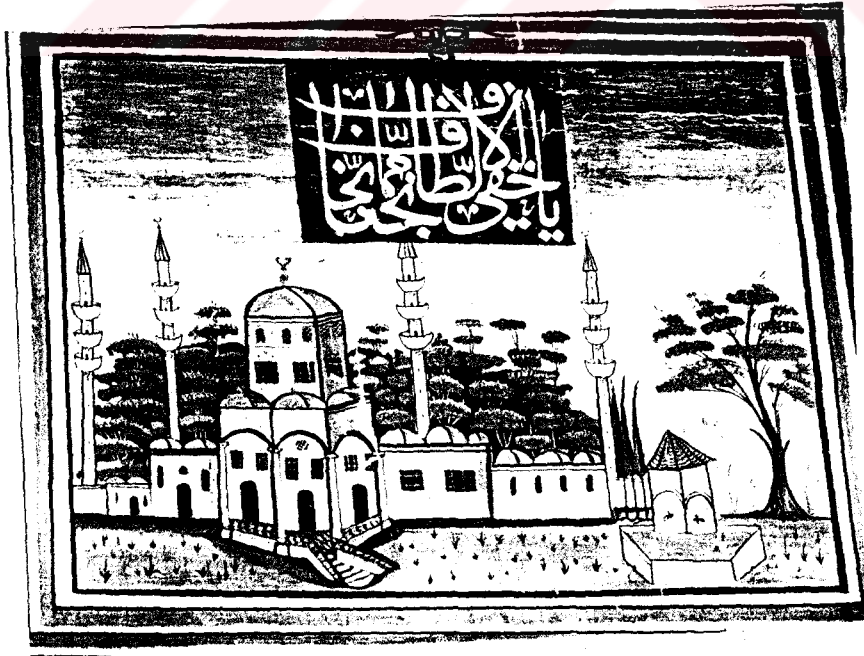
Resim 147- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Doğu duvarındaki süslemeler.

Resim 148- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Natürmortlardan ayrıntı.

Resim 149- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. Natürmortlardan ayrıntı.

Resim 150- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. Batı duvarının ortasındaki cami tasviri.

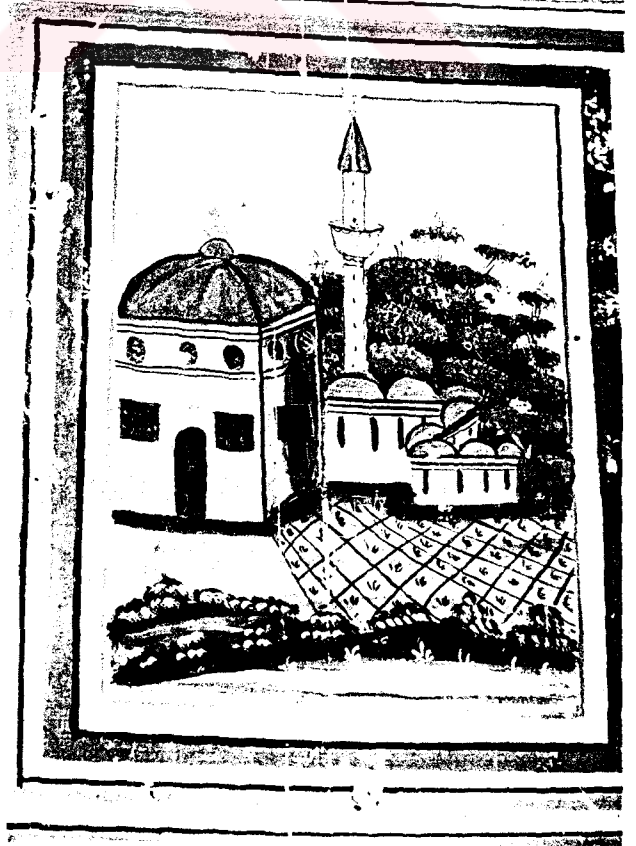
Resim 151- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Doğu duvarının güneyindeki cami tasviri.

Resim 152- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii.Güney duvarının doğusundaki cami tasviri.

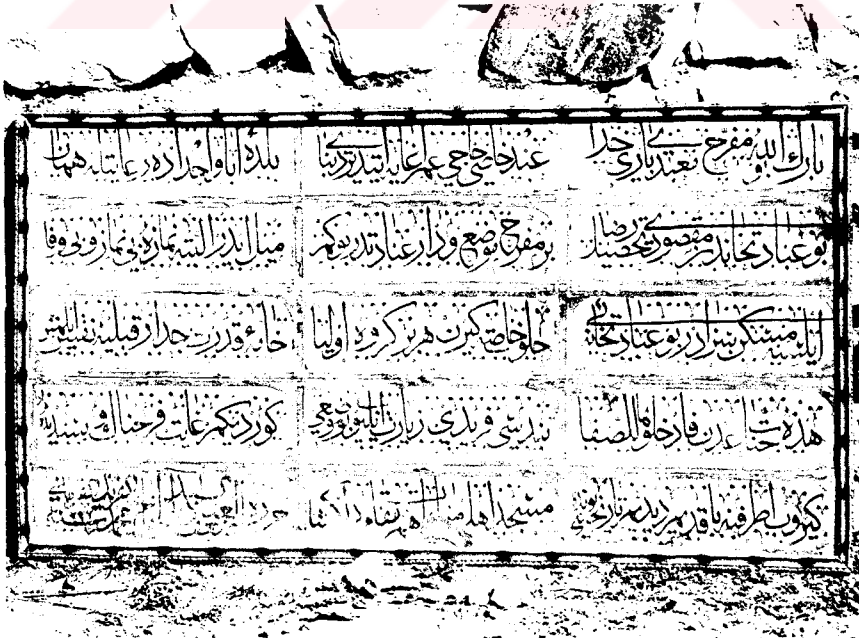
Resim 153- Acıpayam-Yazır Kasa-
bası Çarşısı Camii.Mih-
rabın solundaki cami
tasviri.

Resim 154- Acıpayam-Yazır Kasa-
bası Çarşısı Camii.Mih-
rabın sağındaki cami
tasviri.

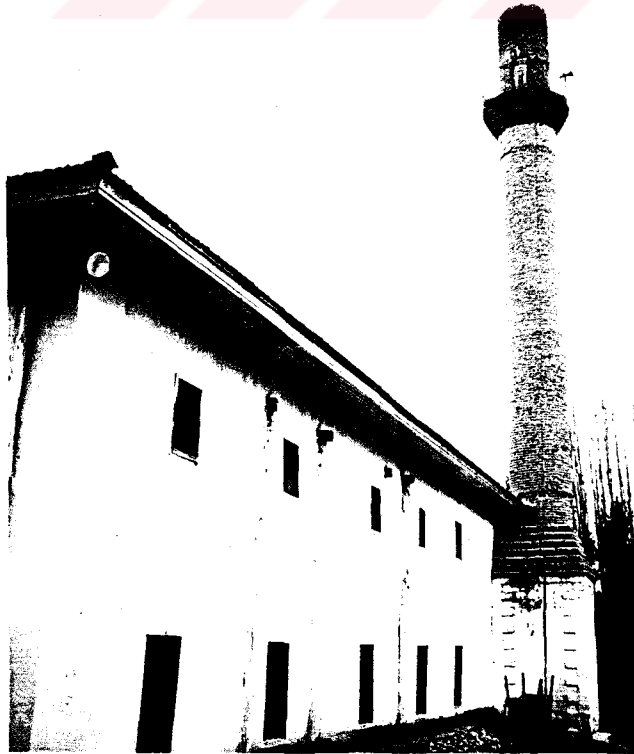
Resim 155- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. İnşa kitabesi.

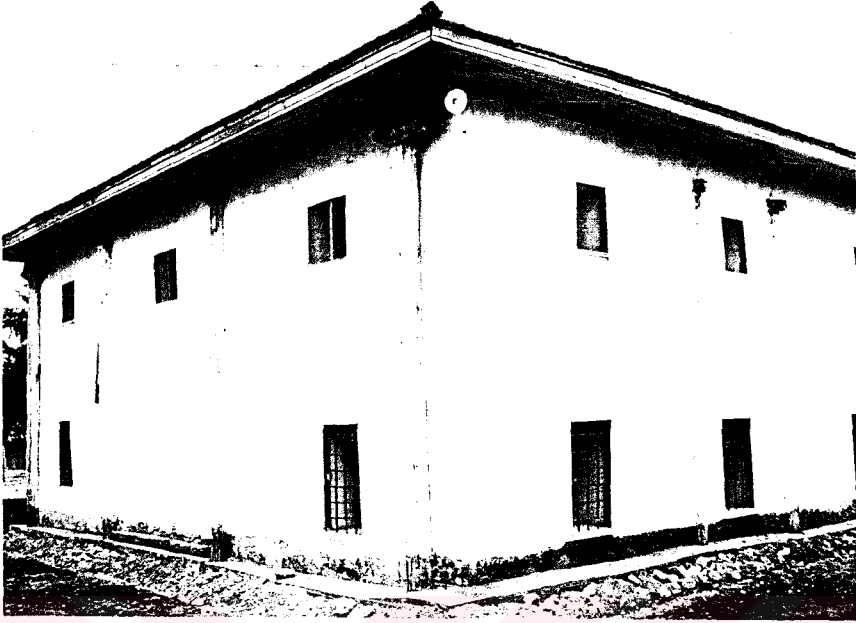
Resim 156- Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii. Harimin kuzey duvarındaki çerçeveseli kitabe.

Resim 157- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Batı cephesi.

Resim 158- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Doğu cephesi.

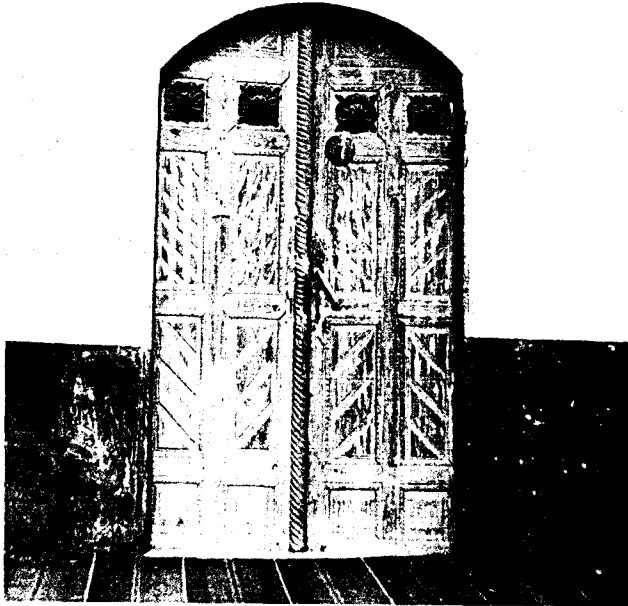
Resim 159- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Güney-doğu'dan görünüşü.

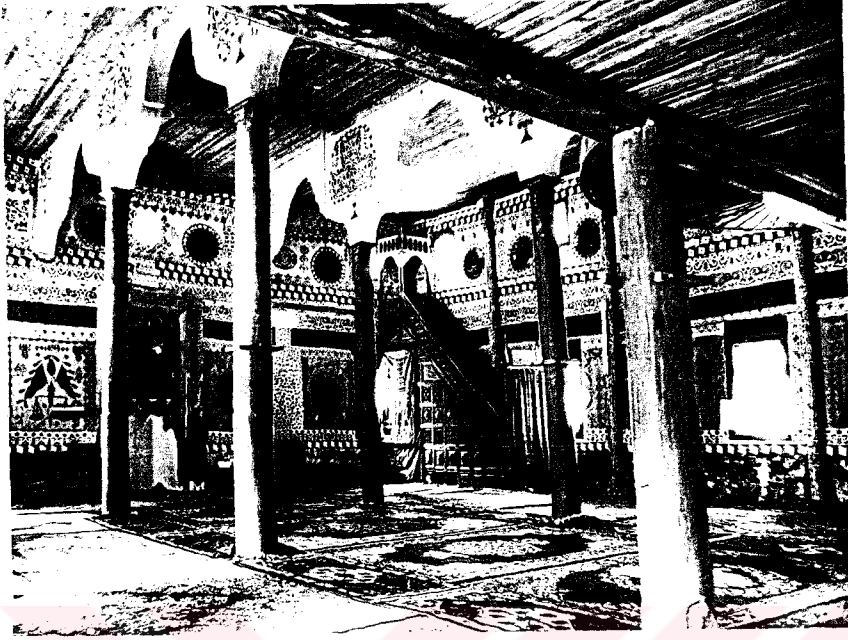
Resim 160- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Minare.

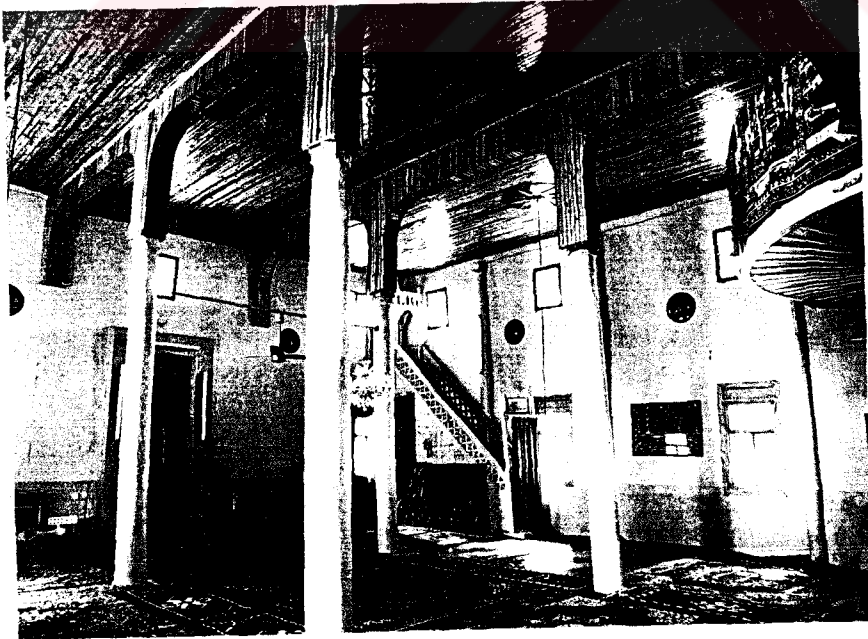
Resim 161- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Kuzey cephesi.

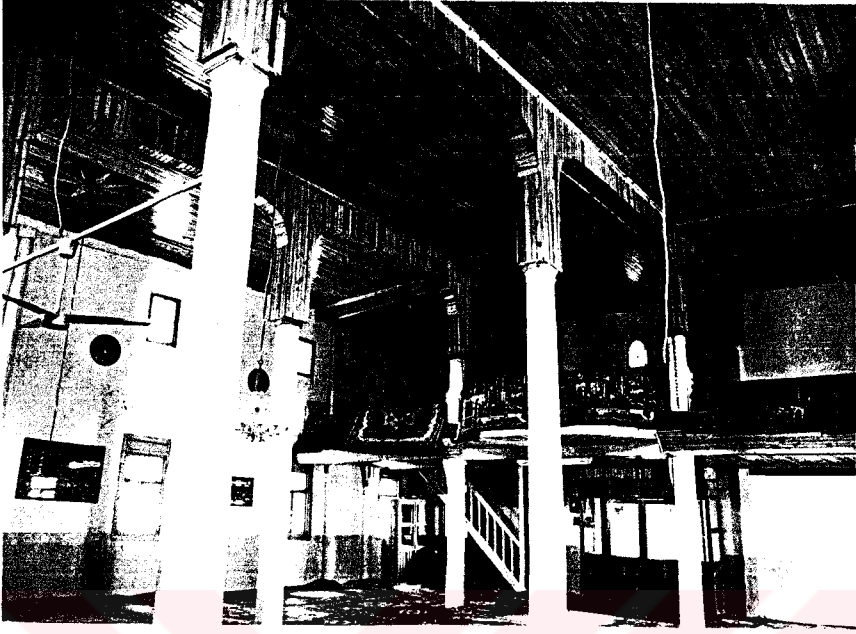
Resim 162- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Harim girişi.

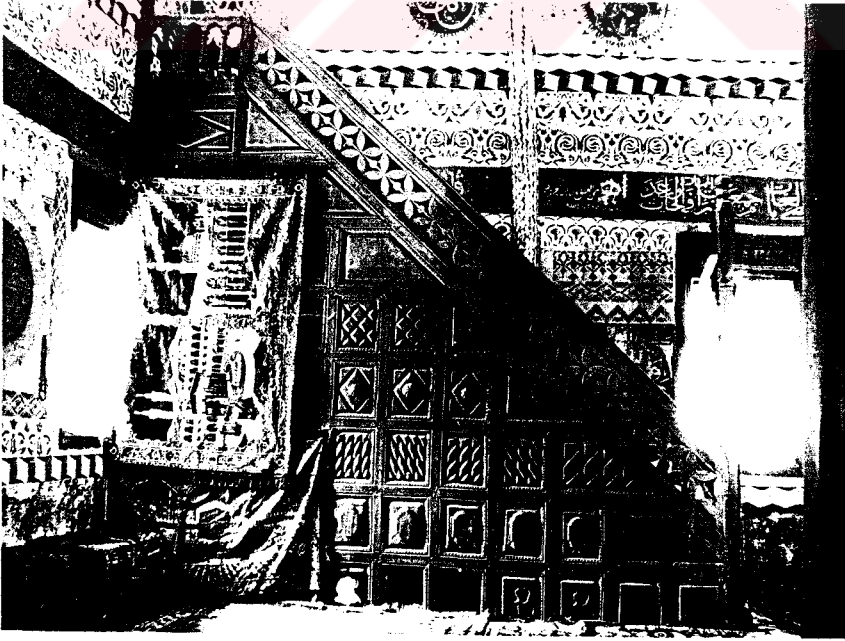
Resim 163- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Harim.(Onarım öncesi)

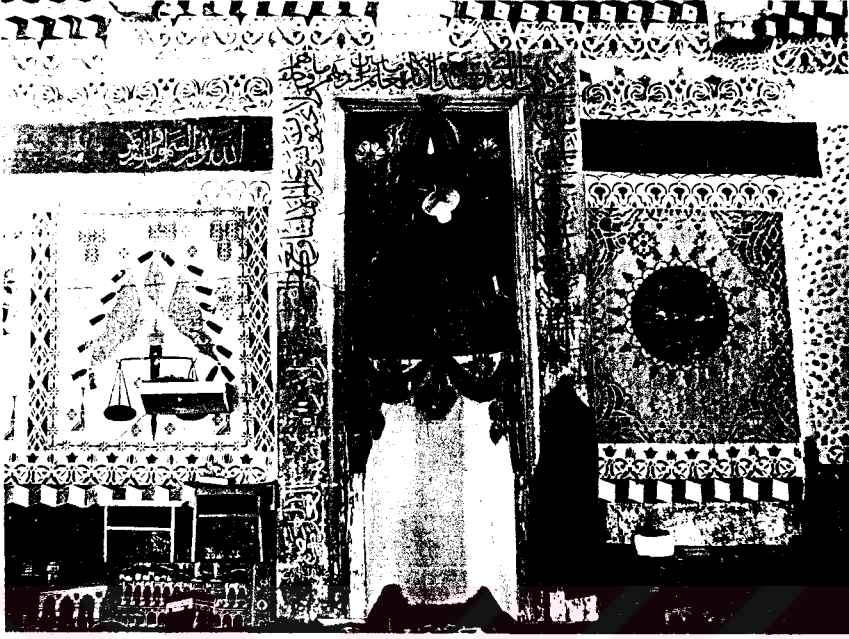
Resim 164- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Harim.(Onarım sonrası)

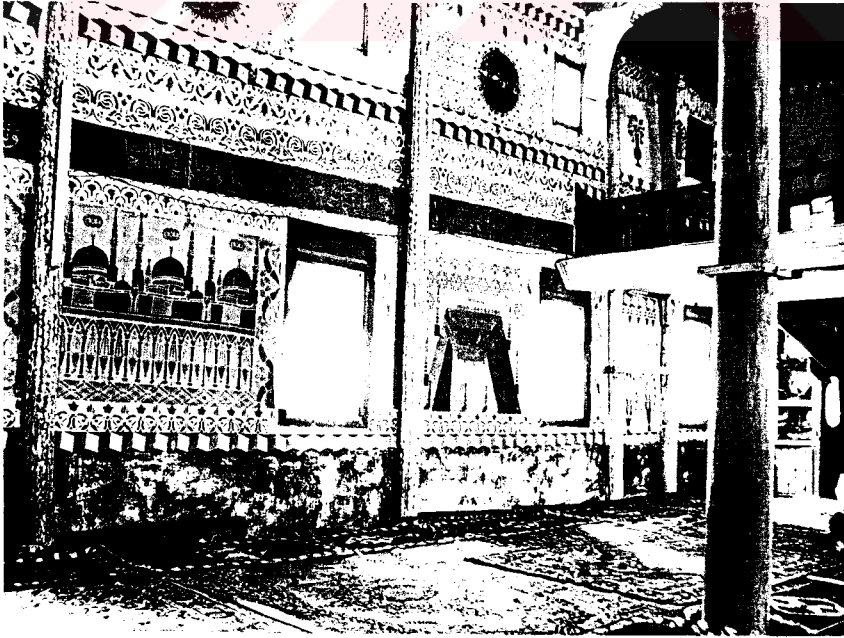
Resim 165- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Harim.(Unarım sonrası)

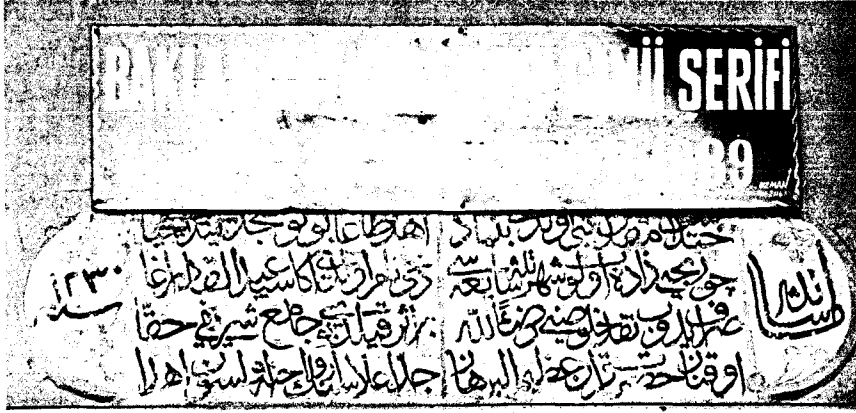
Resim 166- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Minber.

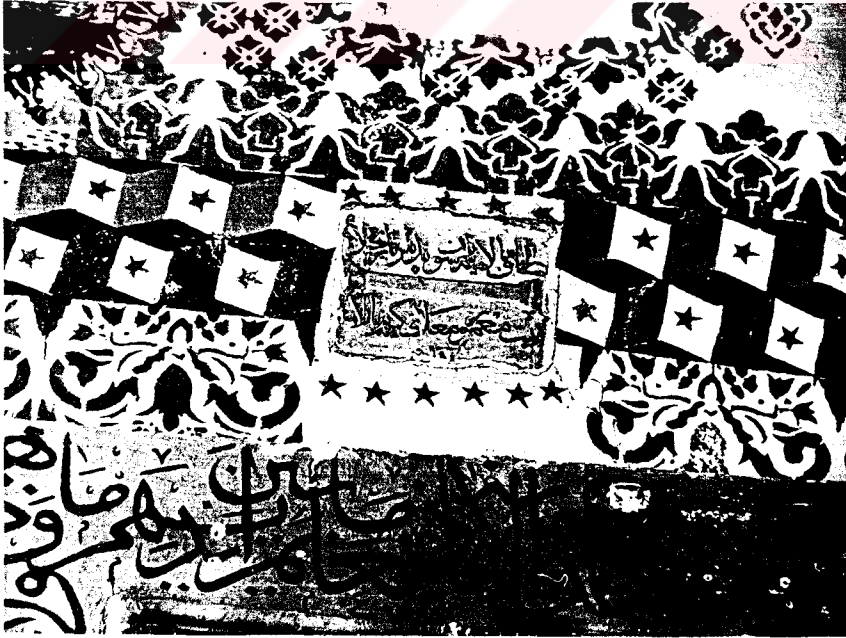
Resim 167- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Mihrap.

Resim 166- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii.Harimin batı duvarı.(Onarım öncesi)

Resim 169- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii. İnşa kitabesi.

Resim 170- Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii. Mihrabın üstündeki kitabe.

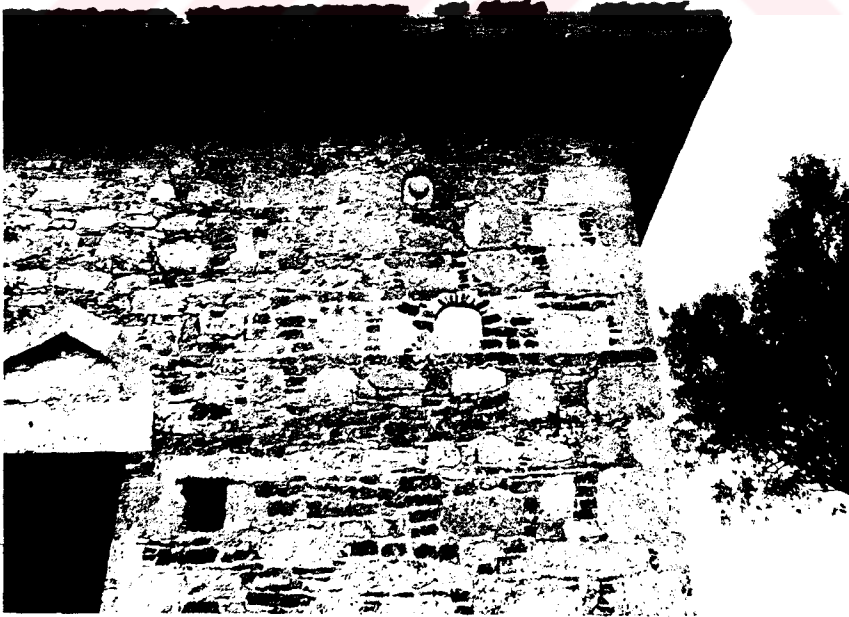
Resim 171- Kale, Cafer Paşa Camii. Doğu cephesi.

Resim 172- Kale, Cafer Paşa Camii. Batı cephesi.

Resim 173- Kale, Cafer Paşa Camii. Güney cephesi.

Resim 174- Kale, Cafer Paşa Camii. Güney cephesinden ayrıntı.

Resim 175- Kale, Cafer Paşa Camii. Doğu duvarındaki tuğla süsleme.

Resim 176- Kale, Cafer Paşa Camii. Kuzey cephesi.

Resim 177- Kale, Cafer Paşa Camii. Son cemaat yeri örtü sistemi.

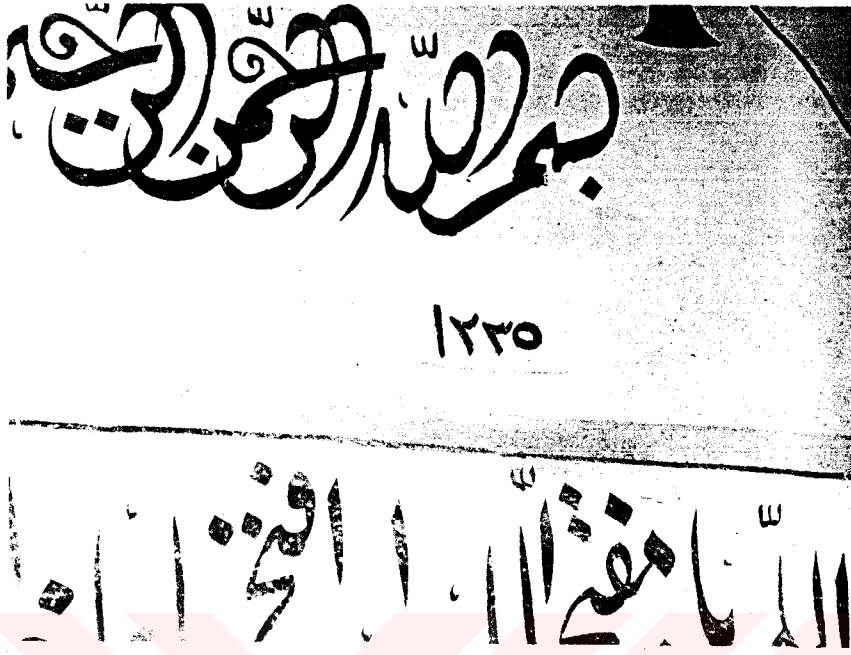
Resim 178- Kale, Cafer Paşa Camii. Son cemaat yerinin doğu kesimi.

Resim 179- Kale, Cafer Paşa Camii. Son cemaat yerinin güneybatı kesimi.

Resim 180- Kale, Cafer Paşa Camii. Harim girişi.

Resim 181- Kale, Cafer Paşa Camii. Harim girişinin üstündeki tarih kitabesi.

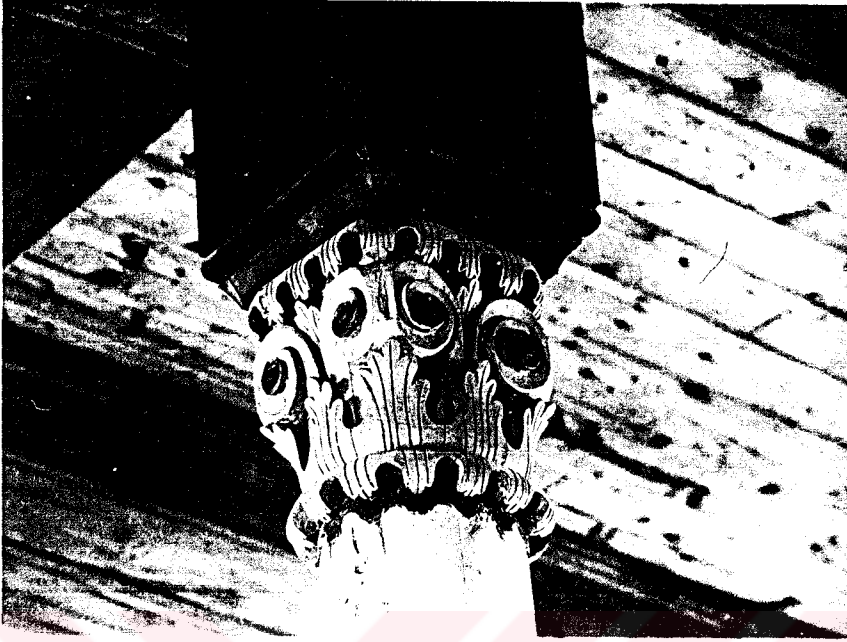
Resim 182- Kale, Cafer Paşa Camii. Harim.

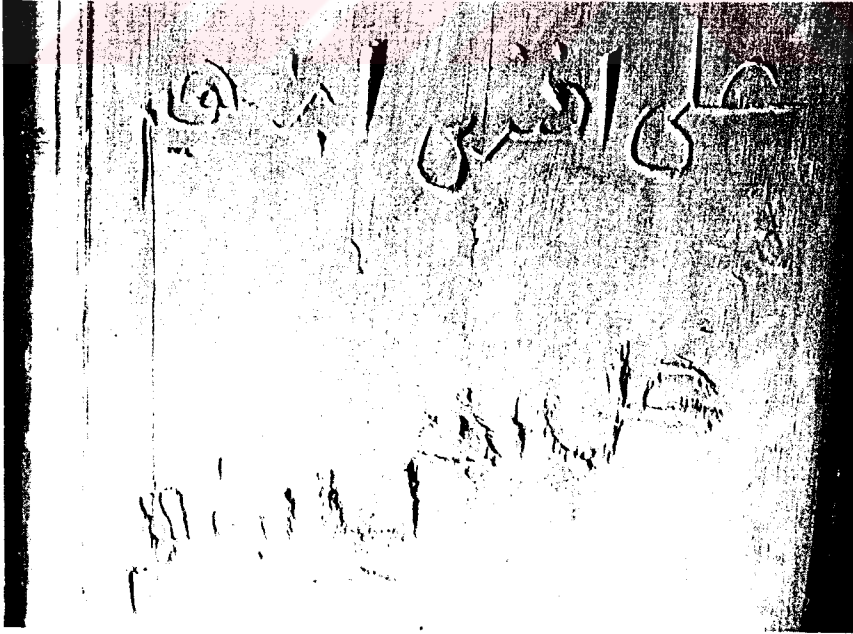
Resim 183- Kale, Cafer Paşa Camii. Harim.

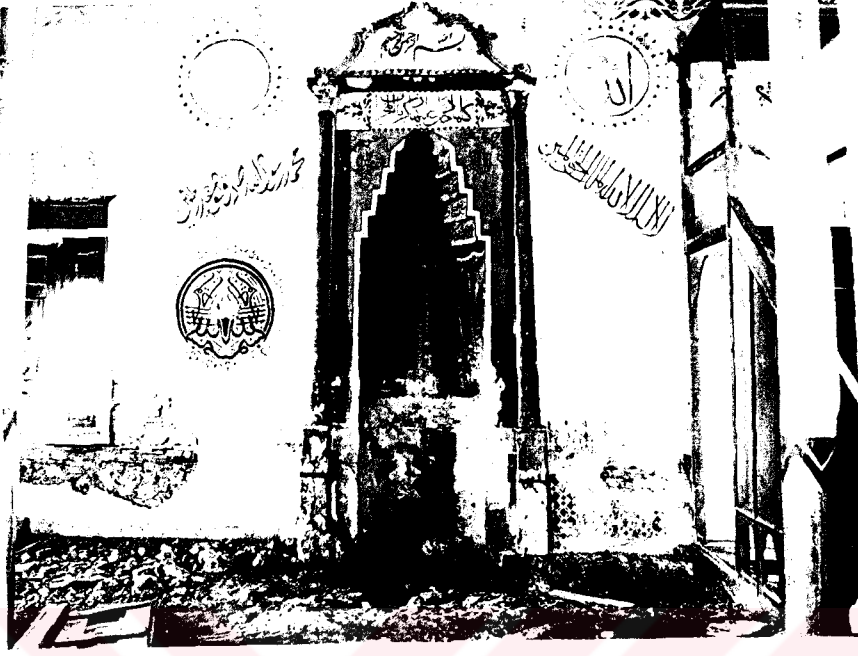
Resim 184- Kale, Cafer Paşa Camii. Harim tavanı.

Resim 185- Kale, Cafer Paşa Camii. Kompozit başlık.

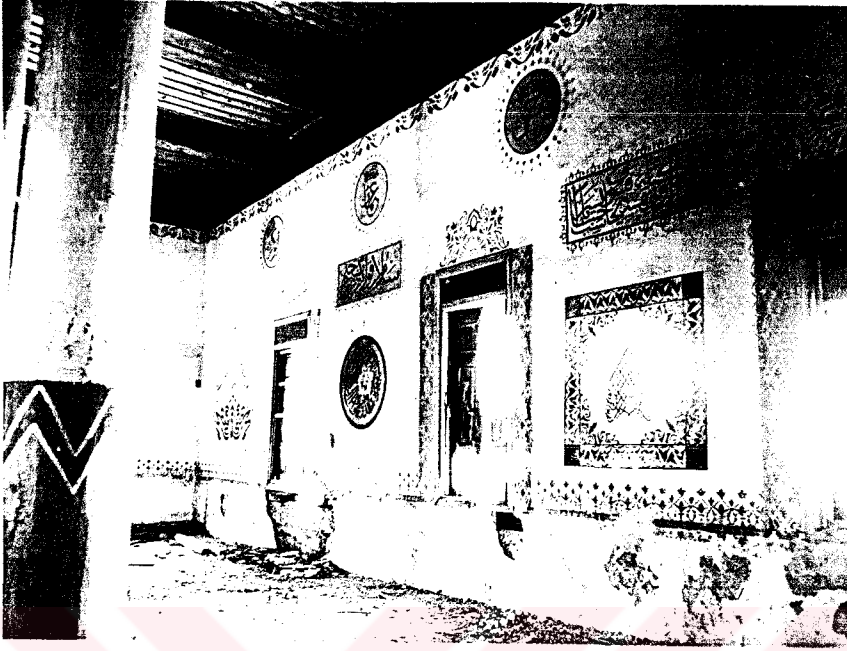
Resim 186- Kale, Cafer Paşa Camii. Minber aynalığındaki yazı.

Resim 187- Kale, Cafer Paşa Camii. Mihrap.

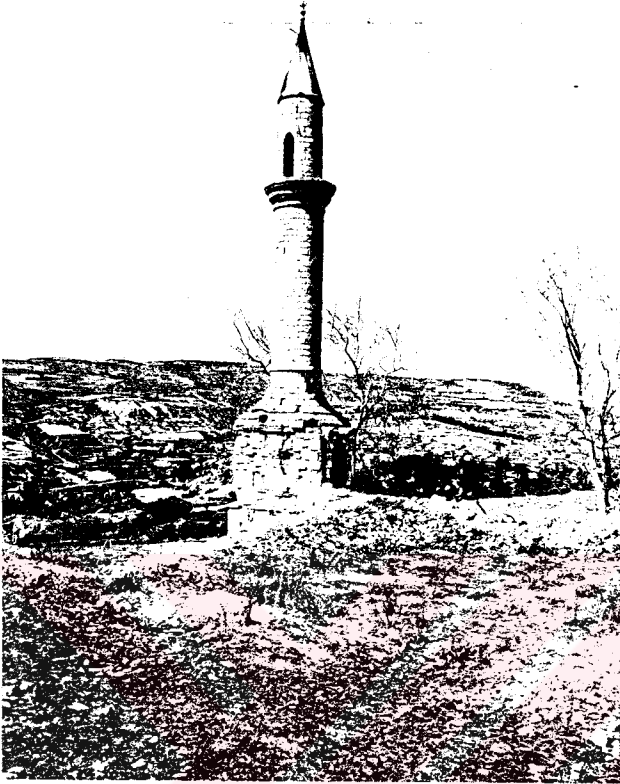
Resim 188- Kale, Cafer Paşa Camii. Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 189- Kale, Cafer Paşa Camii. Harimin batı duvarı.

Resim 190- Kale, Cafer Paşa Camii. Kalemîşi süslemelerden ayrıntı.

Resim 191- Kale,Anonim Camii.
Güneyden görünüşü.

Resim 192- Kale,Anonim Camii.
Minare girişı.

Resim 193- Kale,Anonim Camii.Kuzeyden görünüşü.

Resim 194- Kale,Anonim Camii.Kuzey duvarı kalıntıları.

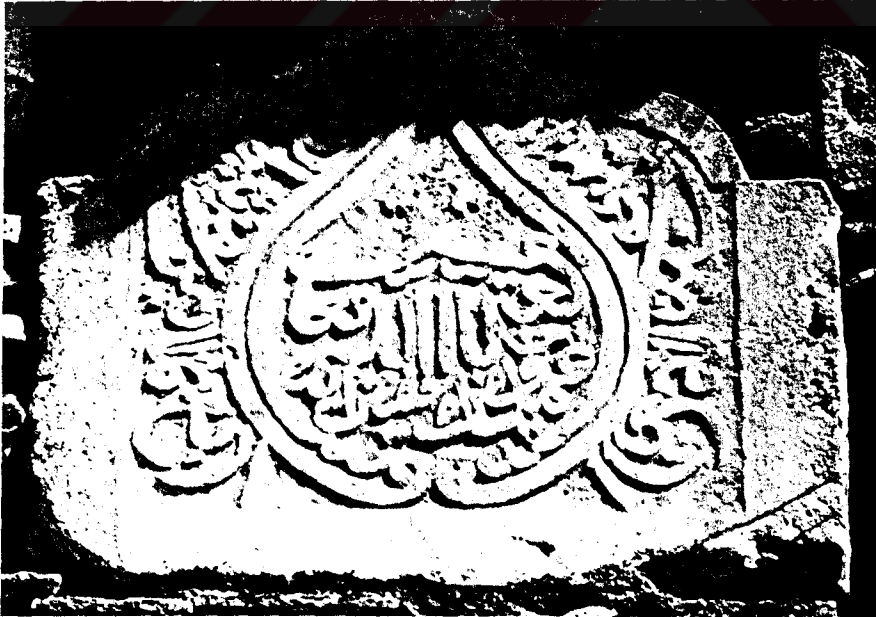
Resim 195- Kale,Anonim Camii.Đış mihrap kalıntısı.

Resim 196- Kale,Anonim Camii.Mihrap kalıntıları.

Resim 197- Kale,Anonim Camii.Harimin kuzeyindeki devşirme altlıklar.

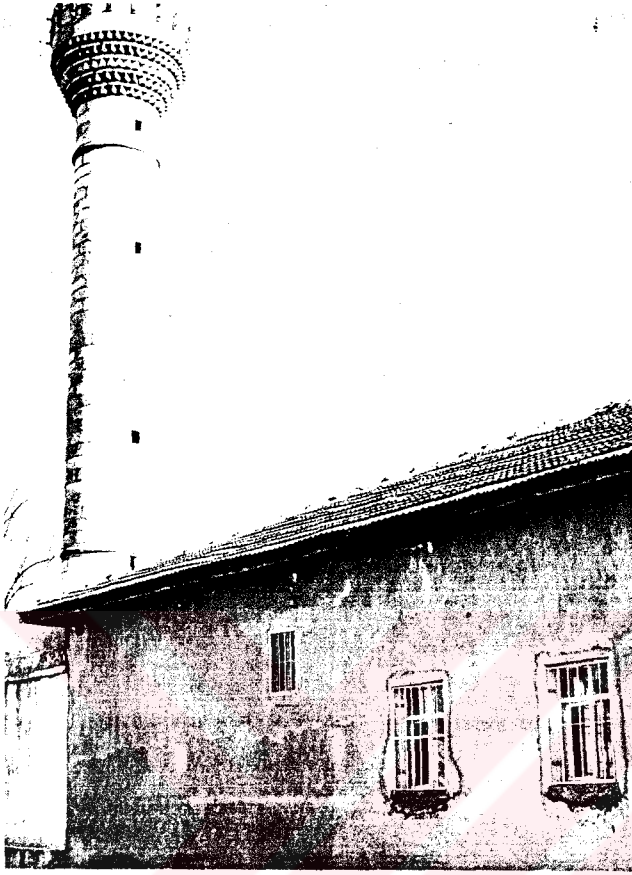
Resim 198- Kale,Anonim Camii.Minarenin inşa kitabesi.

Resim 199- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Kuzeyden genel görünüş.

Resim 200- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Doğu cephesi.

Resim 201-Güney-Belenardıç
Köyü Camii.Batı
cephesi.

Resim 202- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Kuzey cephesi.

Resim 203- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Son cemaat yeri.

Resim 204- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Harim.

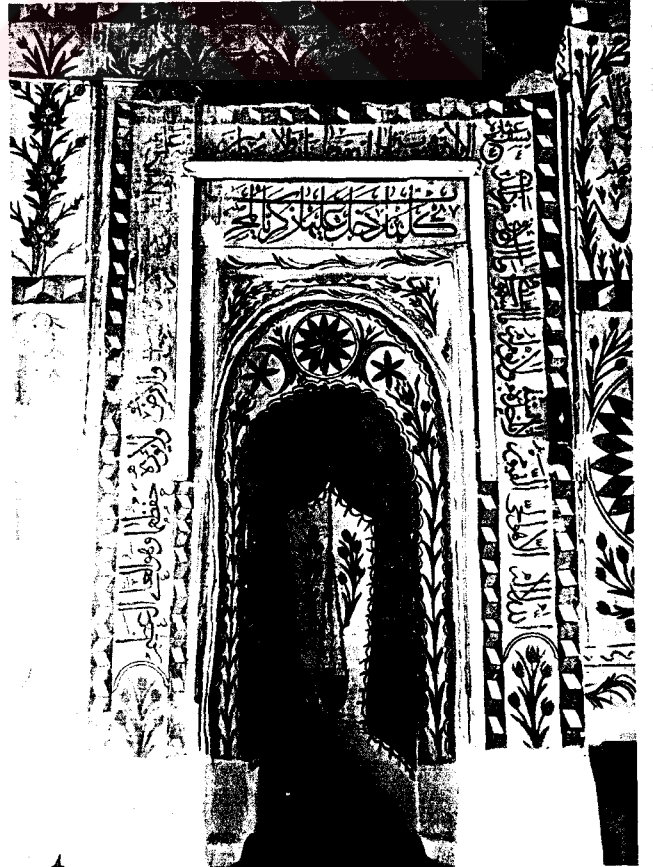
Resim 205- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Tavanın ayrıntı.

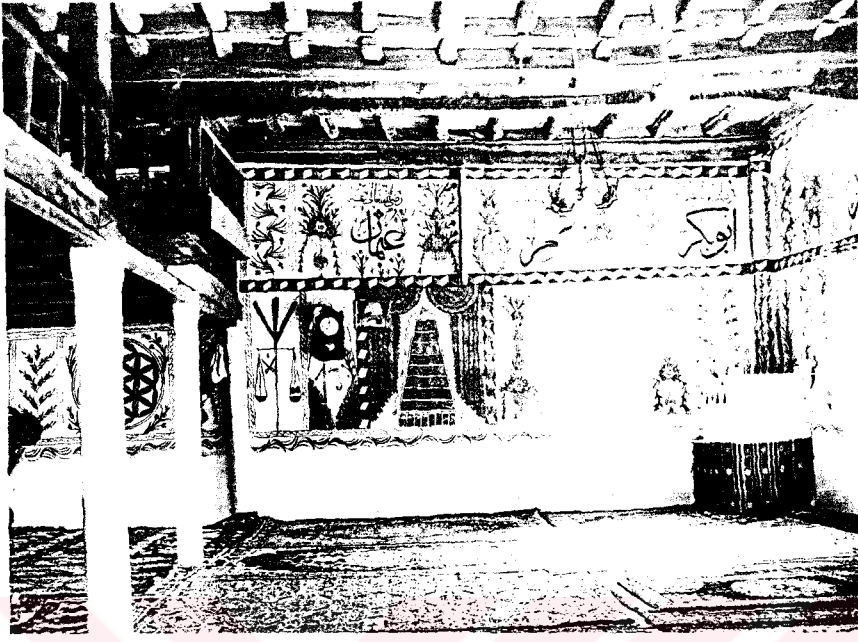
Resim 206- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Tavan.

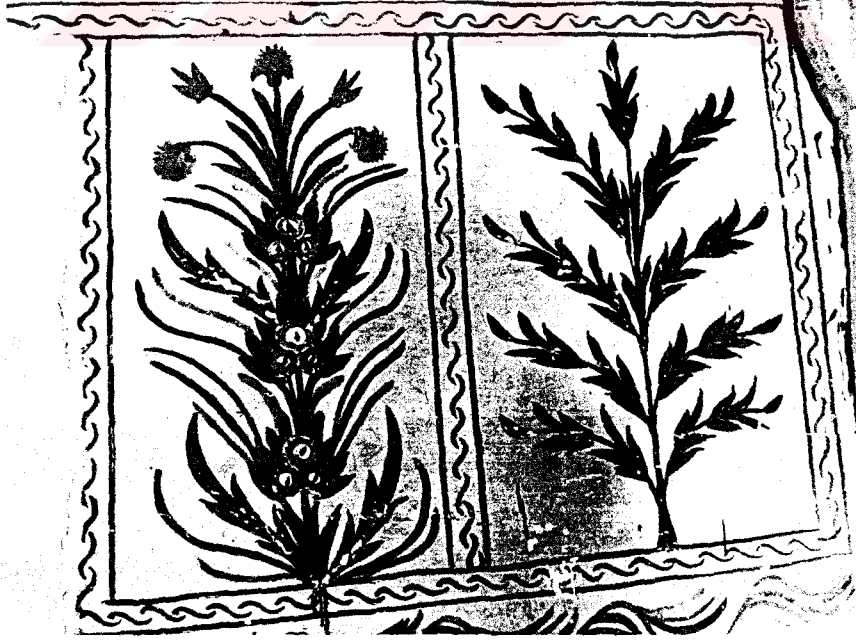
Resim 207- GüneyBelenardıç
Köyü Camii.Ka-
dınlar mahfili.

Resim 208- Güney-Belenardıç
Köyü Camii.Mihrap.

Resim 209- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Harimin doğu kanadı.

Resim 210- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

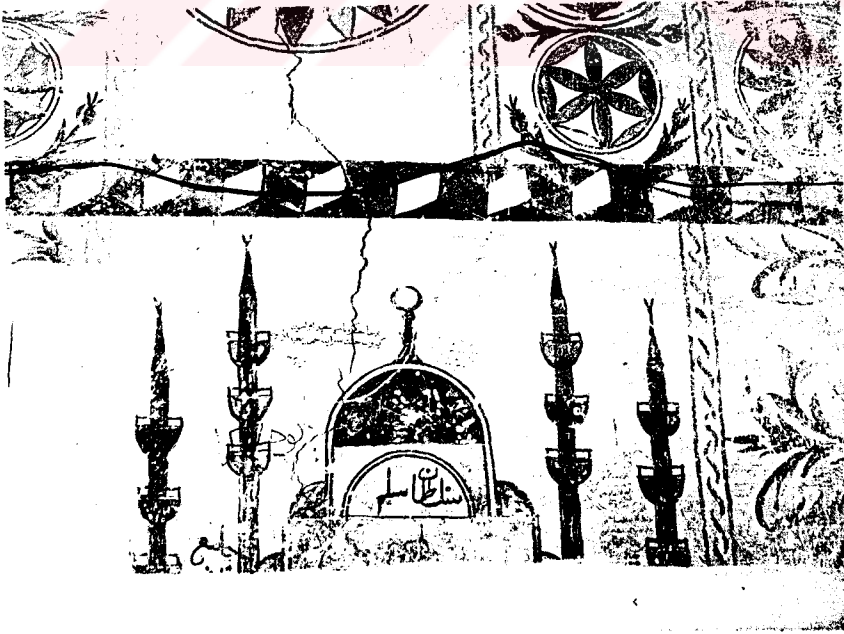
Resim 211- Güney-Belenardıç
Köyü Camii.Kalemişi
süslemelerden ayrıntı.
tı.

Resim 212- Güney-Belenardıç
Köyü Camii.Kalemişi
süslemelerden ayrıntı.
tı.

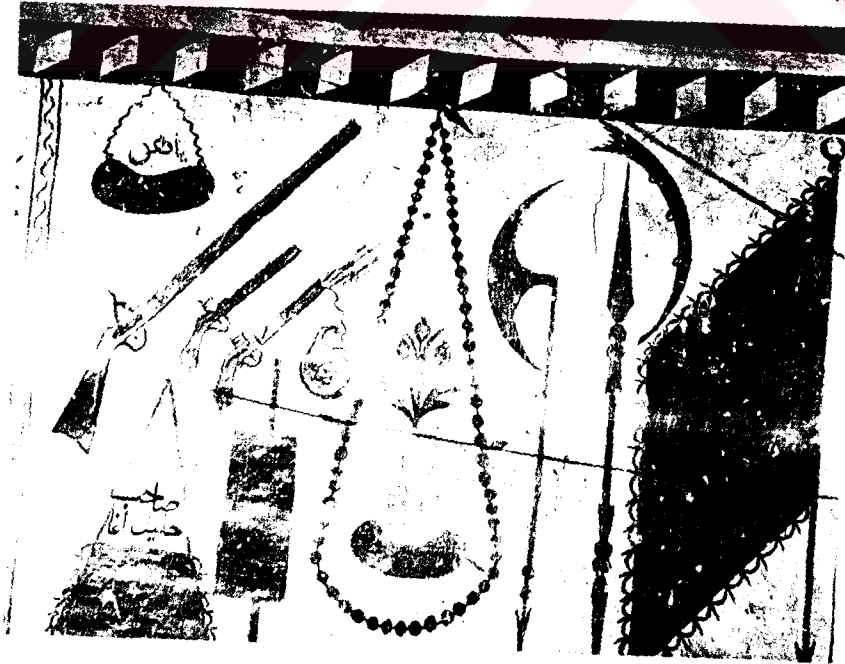
Resim 213- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Kalemişi süslemelerden ayrıntı.

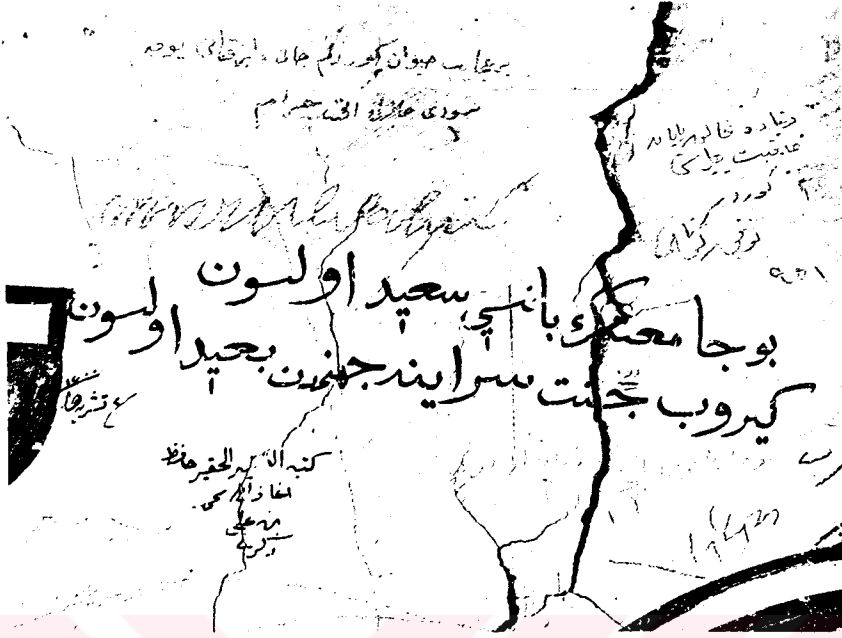
Resim 214- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Son cemaat yerindeki cami tasviri.

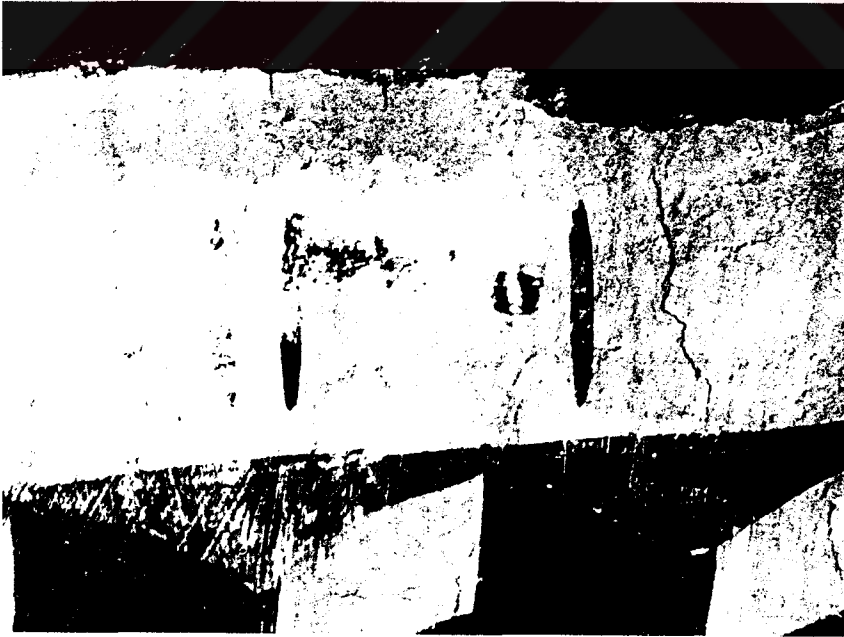
Resim 215- Güney-Belenardıç
Köyü Camii.Harimin
güney duvarındaki
kabe tasviri.

Resim 216- Güney-Belenardıç Köyü Camii.Son cemaat yeri doğu duvarındaki
sembolik tasvirler.

Resim 217- Güney-Belenardıç Köyü Camii. İnşa kitabesi.

Resim 218- Güney-Belenardıç Köyü Camii. Harimin güney duvarındaki süsleme tarihi.

Resim 219- Bekilli-Çoğuşlı Köyü
Camii.Doğu cephesi.

Resim 220- Bekilli-Çoğuşlı Köyü
Camii.Batı cephesi.

Resim 221- Bekilli-Çoğuşlı Köyü Camii.Güney cephesi.

Resim 222- Bekilli-Çoğuşlı Köyü Camii.Minare.

Resim 223- Bekilli-Çoğuşlı Köyü
Camii.Kuzey cephesi-
nin orjinal durumu.
(Murat TOP'tan)

Resim 224- Bekilli-Çoğuşlı Köyü Camii.Kuzey cephesinin bugünkü durumu.

Resim 225- Bekilli-Çoğuşlı Köyü Camii.Harim.

Resim 226- Bekilli-Çoğuşlı Köyü Camii.Harimin kuzey kanadı.

Resim 227- Bekilli-Çoğuşlu Köyü Camii.Harimin kuzey kanadı.

Resim 228- Bekilli-Çoğuşlu Köyü Camii.Minber.

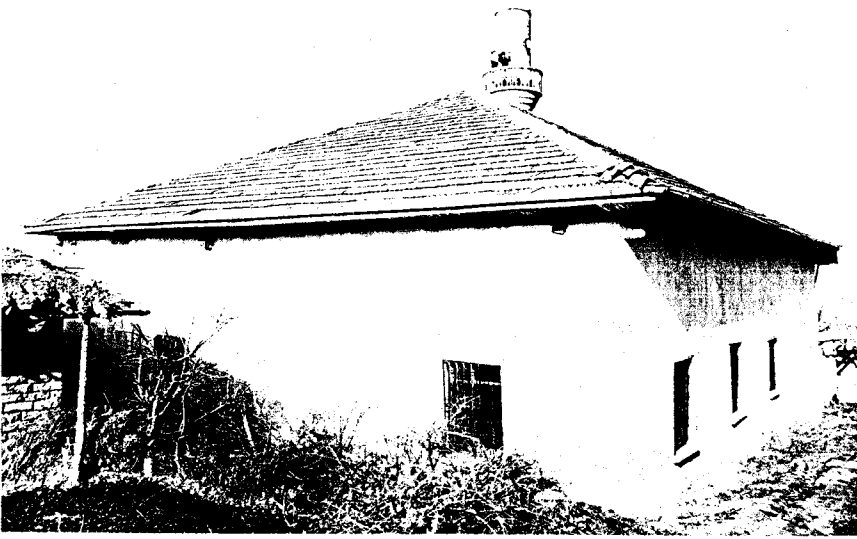
Resim 229- Bekilli-Çoğuşlı Köyü Camii.Batı duvarındaki inşa kitabesi.

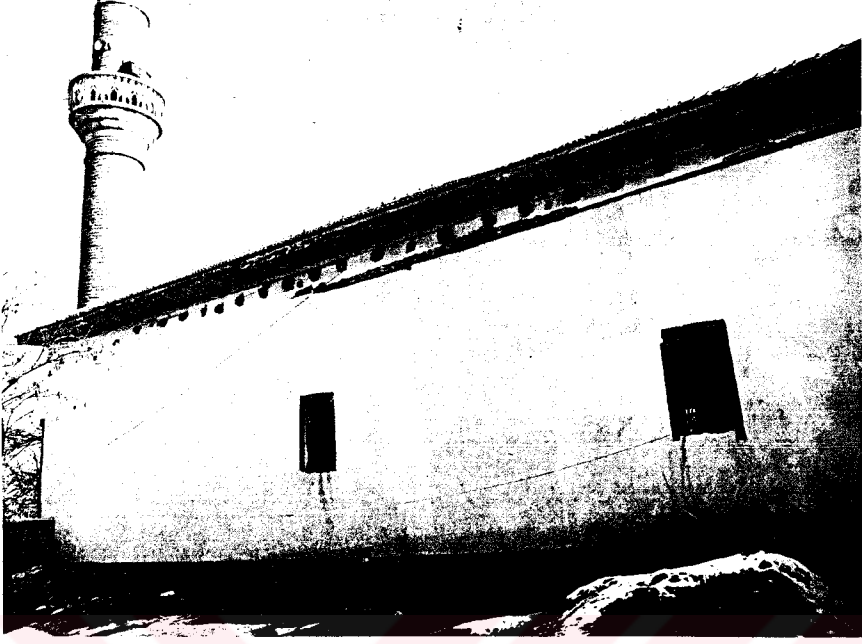
Resim 230- Bekilli-Çoğuşlı Köyü Camii.Kadınlar mahfilindeki kitabe.

Resim 231- Bekilli-Çoğuşlı Köyü
Camiî.Sarnıcın girişi
üstündeki kitabe.

Resim 232- Baklan, Tekke Camii. Güney-doğudan görünüşü.

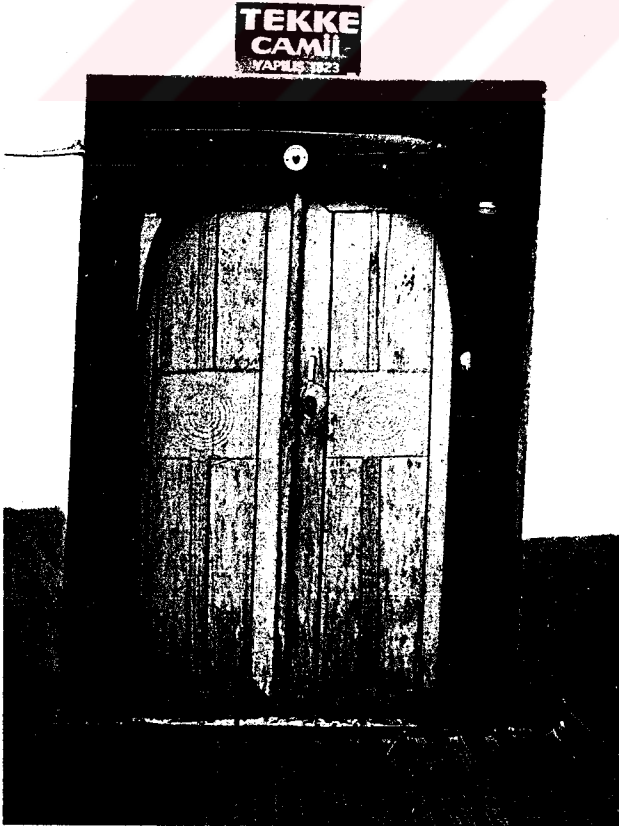
Resim 233- Baklan, Tekke Camii. Batı cephesi.

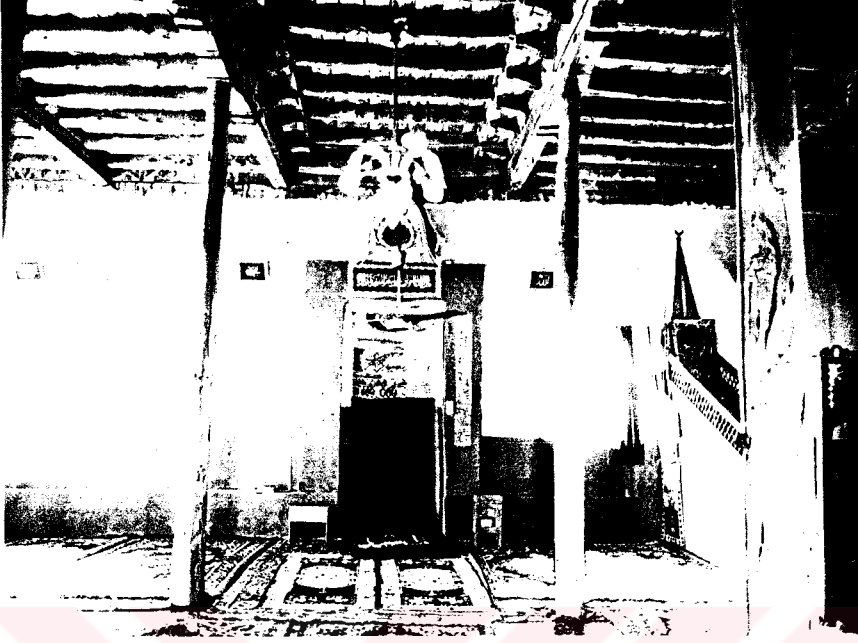
Resim 234- Baklan, Tekke Camii. Kuzey cephesi.

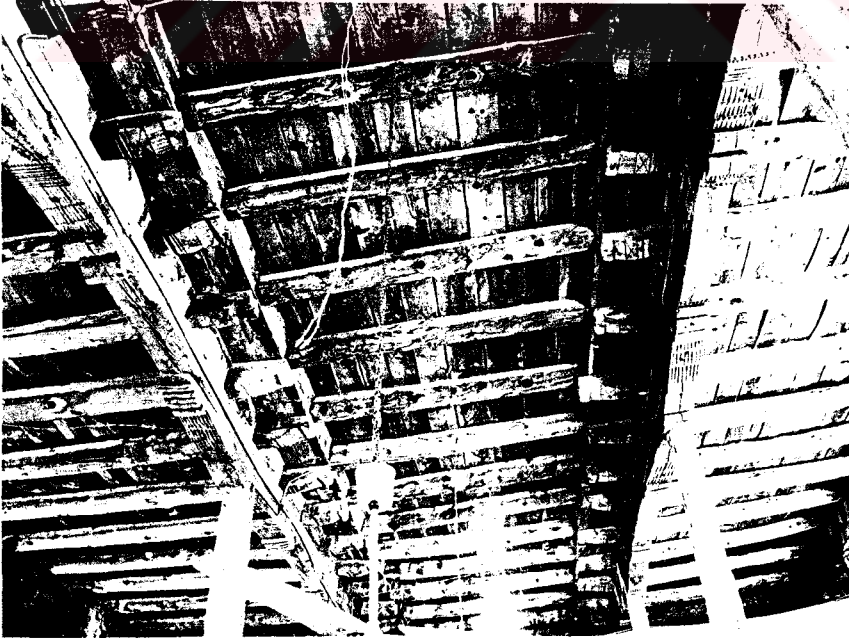
Resim 235- Baklan, Tekke Camii. Son cemaat yeri tavanı.

Resim 236- Baklan, Tekke Camii.
Harim girişı.

Resim 237- Baklan, Tekke Camii. Harim.

Resim 238- Baklan, Tekke Camii. Harim tavanı.

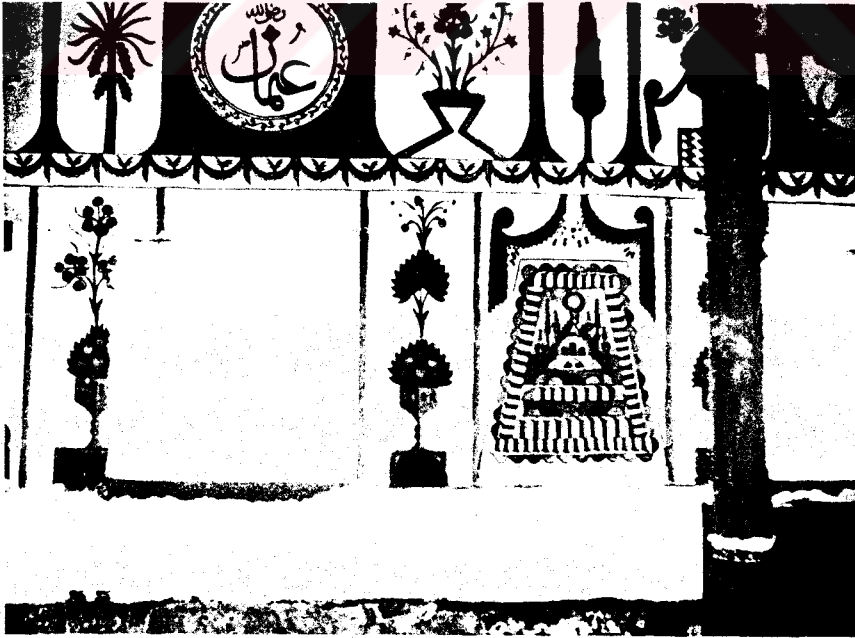
Resim 239- Baklan, Tekke Camii. Harim.

Resim 240- Baklan, Tekke Camii.
Mihrap.

Resim 241- Baklan, Tekke Camii. Harim duvarlarındaki süslemelerin silinmeden önceki durumu. (Kazım Kılıç'tan)

Resim 242- Baklan, Tekke Camii. Harim duvarlarındaki süslemelerin silinmeden önceki durumu. (Kazım Kılıç'tan)

Resim 243- Baklan, Tekke Camii.
Harim duvarlarındaki süslemelerin silinmeden önceki durumu. (Kazım Kılıç'tan)

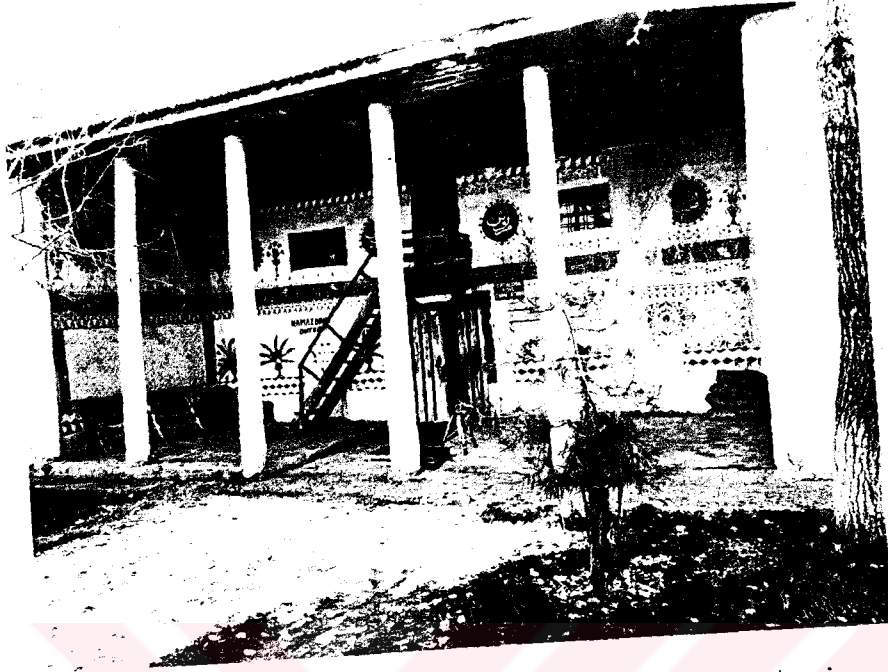
Resim 244- Baklan-Çataloba Köyü Camii. Güney-batıdan görünüşü.

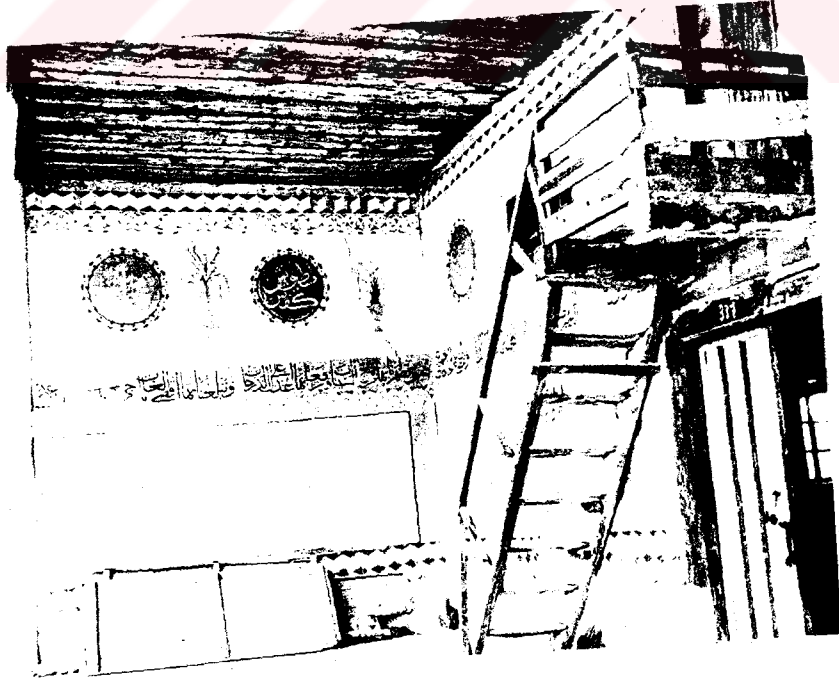
Resim 245- Baklan-Çataloba Köyü Camii.Doğu cephesi.

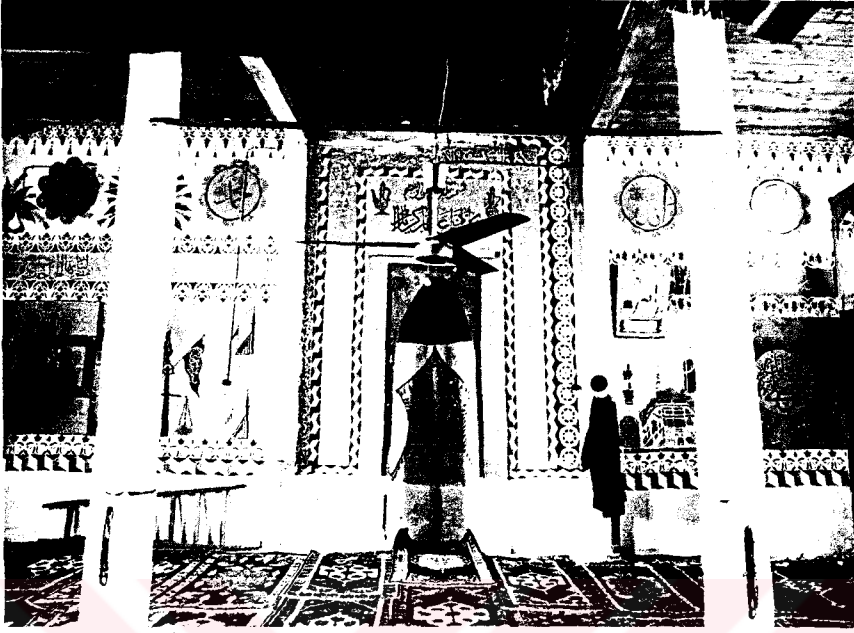
Resim 246- Baklan-Çataloba Köyü Camii.Minare.

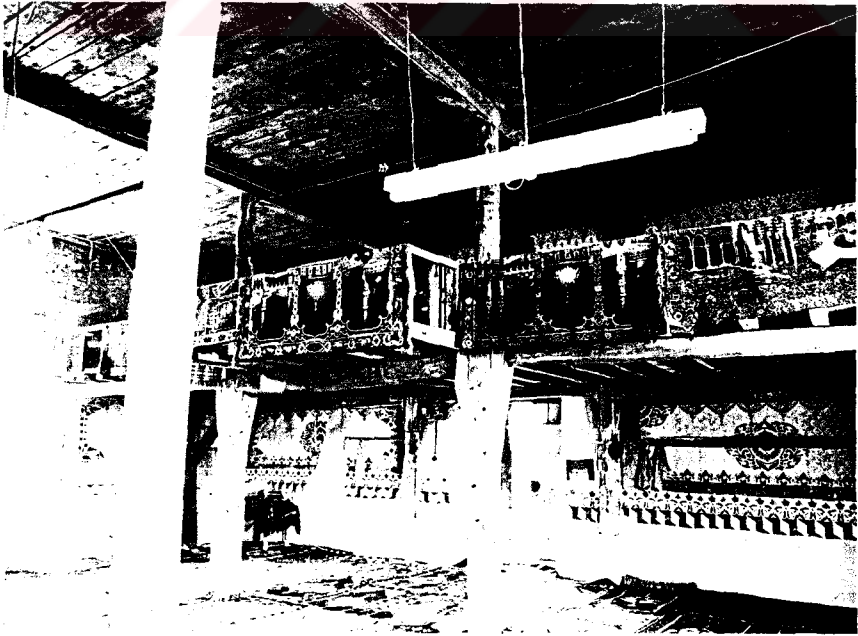
Resim 247- Baklan-Çataloba Köyü Camii.Kuzey cephesi.

Resim 248- Baklan-Çataloba Köyü Camii.Son cemaat yeri.

Resim 249- Baklan-Çataloba Köyü Camii.Harim.

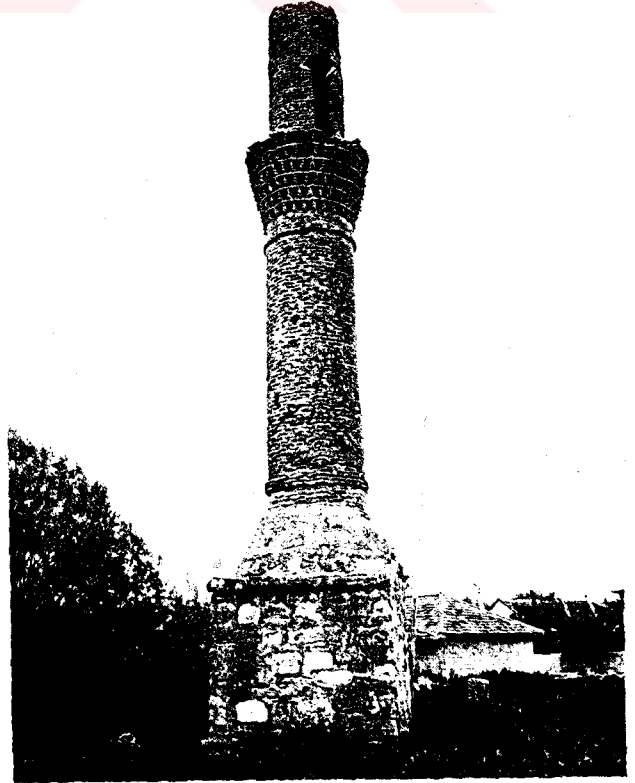

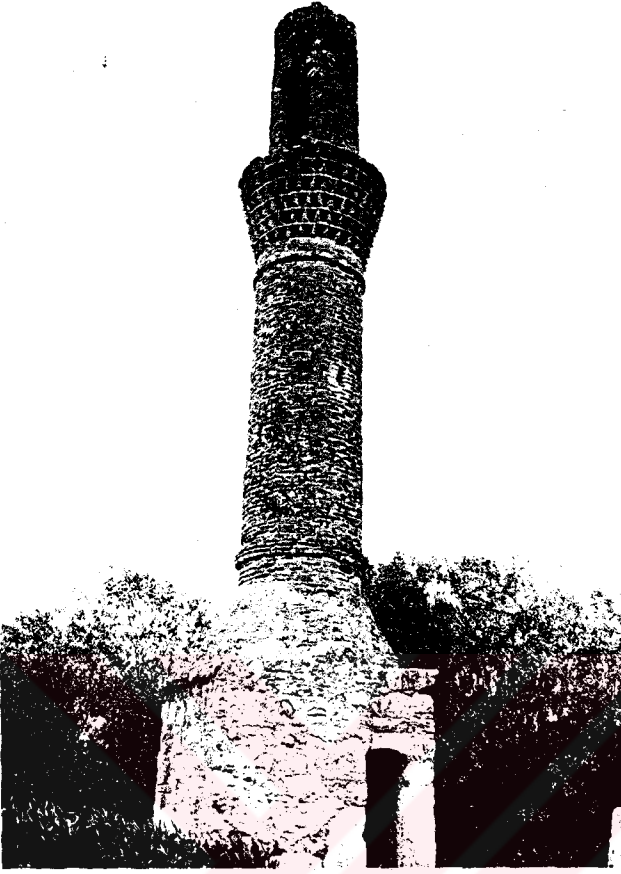
Resim 250- Baklan-Çataloba Köyü Camii.Harim.

Resim 251- Baklan-Çataloba Kü-yü Camii.Harimin güney duvarındaki Kabe Tasviri

Resim 252- Çivril-Emirhisar, Emir-cik Mahallesiindeki isimsiz minare.Güney-den görünüşü.

Resim 253- Çivril-Emirhisar, Emir-
cik Mahallesiindeki
isimsiz minare.
Güney-doğudan görünüşü.

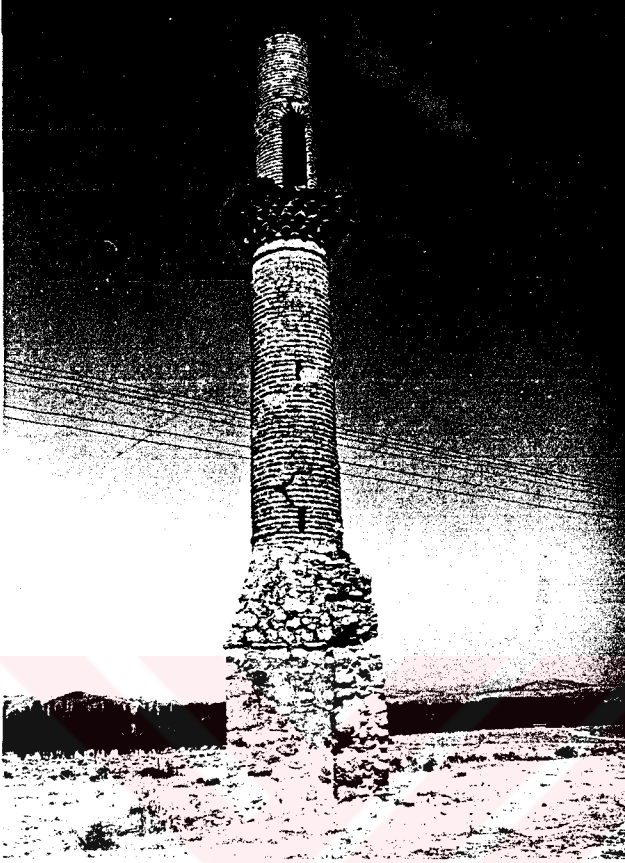
Resim 254- Çivril-Işıklı, isim-
siz minare. Güney-ba-
tıdan görünüşü.

Resim 255- Çivril-ışıklı, isim-
siz minare. Doğudan
görünüŧü.

Resim 256- Çivril-ışıklı, isimsiz minare. Kitabe.

Resim 257- Çal-Bekilli yolunda
Kayıpazarı Camii Mi-
naresi.Güney-doğudan
görünüŖü.

Resim 258- Çal-Bekilli yolunda
Kayıpazarı Camii Mi-
naresi.Doğudan görü-
nüŖü.